

Ane Nesje

Kvaliteter i kantsonen

- en undersøkelse av bykvalitet i førsteetasjer

Videreutdanningsmaster i urbanisme

Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo

Veileder: Halvor Weider Ellefsen

Dato for innlevering: 15.05.2024

FORORD

Denne masteroppgaven avslutter mitt studieløp på videreutdanningsmaster i urbanisme ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.

Gjennom mitt virke som arkitekt siden endt utdanning ved NTNU i 2011 har jeg erfart hvordan byggene vi tegner påvirker oss, og viktigheten av god planlegging. Både på studieturer i ulike byer i Europa gjennom disse årene, og gående rundt i egen by har jeg mer og mer blitt oppmerksom på hvordan utformingen av første etasje spiller inn på opplevelsen av å gå langs gaten. I mange av de nyere boligområdene både i Oslo og andre steder oppleves ofte enten boligene innenfor veldig tett på, eller fasaden oppleves tett og avvisende.

Selv om dette er noe vi som arkitekter er bevisste på og ønsker å utforme på en god måte, opplever jeg i mitt eget arbeid som arkitekt at fokuset ofte ligger på å skape aktive fasade med utadrettede funksjoner på første etasje fasadens møte med bygulvet der bolig møter gate får mindre oppmerksomhet.

Gjennom denne masteroppgaven har jeg derfor hatt et ønske om å undersøke hvilke parametere som påvirker vår opplevelse av gaterommet, og hva det er som gjør at enkelte gater oppleves som mer attraktive enn andre.

Takk til veileder Halvor Weider Ellefsen for gode diskusjoner og faglige innspill underveis. Takk, ikke minst, til venner, familie og kollegaer som har lest gjennom, diskutert og vært heiagjeng gjennom hele prosessen

Ane Nesje, 15.05.2024

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD	2
DEL I INTRODUKSJON	4
Bakgrunn	5
Avgrensning av oppgaven	7
Problemstilling	8
Forskningsdesign og empiri	9
DEL II BEGREPER OG FØRINGER	12
Kantsonen	13
Historisk utvikling av kantsonen	13
Boligutvikling i Oslo	16
Kantsonen i dagens byutvikling	18
Urbanitet, bymessighet og kvalitet	19
Politiske føringer	21
DEL III LITTERATURSTUDIE	24
Fagperspektiver på kvalitet og utforming i arkitekturen	25
Arkitekturens fysiske elementer	25
Opplevelse av arkitektur og rom	33
Fagperspektiver på Kognitiv psykologi og arkitektur	38
Metode	47
DEL IV ANALYSE	53
Kantsonen i den historiske byen	54
Steenstrups gate- Grünerløkka	55
Erika Nissens gate- Torshov	74
Oppsummering av de historiske områdene	84
Kantsonen i dagens byutvikling	85
Lørenveien- Løren	86
Freserveien- Kværnerbyen	102
Sørengkaia- Sørenga	118
Oppsummering av de samtidige områdene	134
DEL V DRØFTING	135
DEL VI OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	148
Viktige funn og lærdommer	149
Refleksjoner	151
Litteraturliste	152
Vedlegg: Matrise	156

DEL I INTRODUKSJON

BAKGRUNN

Som arkitekt arbeider jeg ut fra både et ønske og en forutsetter om at våre bygde omgivelser påvirker bylivet. Jeg opplever imidlertid at vi ofte kommer til kort når vi skal utforme gode gater. I dagens byggprosjekter blir listen over krav som skal oppfylles stadig lengre og mer omfattende. Alt fra krav til sikkerhet som brannoppstillingsplasser, eller kvalitetskrav som dagslys, uteoppholdsareal må svares ut. Enkelte ganger kan dette kanskje gå på bekostning av den arkitektoniske kvaliteten som ikke i samme grad har konkrete krav.

I debatten om byutvikling snakkes det mye om viktigheten av aktive fasader som virkemiddel for å skape attraktive byrom. I praksis handler dette ofte om å skape byliv gjennom bruk av kommersielle funksjoner eller delvis utadrettede fellesfunksjoner for beboere. Innslag av utadrettede funksjoner på første etasje er viktig både for å skape aktive byrom, og for å gi folk nærhet til sine daglige gjøremål og dermed redusere transportbehov. I mange situasjoner i mindre byer, og utenfor bykjernen i de store byene er det imidlertid ikke næringsgrunnlag for å ha klassiske utadrettede funksjoner i alle førsteetasjer. Idealet om kompakt byutvikling og press på tomter gir allikevel relativt høy utnyttelse også i områder som ikke har grunnlag for så stort innslag av næring i første etasje. Resultatet er mange boligprosjekter som enten har parkering på bakkeplan eller boliger i første etasje, uten at utformingen av kantsonen er viet mye oppmerksomhet. Dette er gjerne områder av byene som ligger utenfor sentrumskjernen, men som allikevel preges av kompakt bybebyggelse og kvartalsstruktur. Disse utgjør en stor andel av byens gater, og utformingen av disse er viktige både for opplevelsen av å gå rundt i byen og for bokvaliteten for beboerne i byggene. De har en tendens til enten å fremstå lukkede og avvisende, eller som at man kommer alt for tett på den private sfæren. Selv i situasjoner hvor det er forsøkt å lage en buffersone, eller overgangssone mellom privat og offentlig, fremstår denne i mange tilfeller som lite attraktiv.

Samtidig vet vi intuitivt hvilke gater vi liker å oppholde oss i, og liker å gå gjennom. Vi velger noen gater fremfor andre når vi skal fra A til B, og mens vi helst unngår andre. Jeg har tenkt mye på dette i mitt arbeid som arkitekt, og ønsker gjennom denne oppgaven å bli litt klokere på hva det konkret er som bidrar til å skape bymessighet. For meg har det vært naturlig å ta tak i førsteetasje. Det er der bygget møter oss i øyehøyde, det er gatens offentlige ansikt, og det er gjennom fasaden at bygningen interagerer med byen. Det er mange grunner til at aktiviteten på gateplan er en annen nå enn den var for 50 eller 100 år siden. Vi bor i et mer individualisert samfunn, hvor siste nytt ikke lenger utveksles hos slaktere, men via sosiale medier og ny vinterkåpe kan kjøpes på nett heller i den lokale klesbutikken. Allikevel ønsker jeg å se på om det er lærdommer vi kan ta med oss fra den historiske bebyggelsen inn i vår tid. I arbeidet vil jeg benytte litteratur fra kognitiv psykologi om hvordan mennesker opplever sine omgivelser, teorier fra arkitekter hva som skaper gode byer, samt mine egne erfaringer som arkitekt og observasjoner gjennom byvandring til å vurdere hvor godt kantsonene fungerer.

Selv om temaet har fått mer oppmerksomhet de siste årene, blant annet har Oslo kommunes utarbeidet en veileder for bymessig utforming, med en egen del om kantsonen, er mitt inntrykk at det har vært lite bevissthet rundt betydningen av kantsonen blant både arkitekter og planleggere i Norge. Debatten har i stor grad dreid seg om ulike tiltak for å aktivisere førsteetasjene med ulike næringsfunksjoner for å skape byliv. Veldig mange bygg i dag er utformet fra avstand med ekspressive former som mister betydning når de oppleves på nært hold. Men dersom vi skal skape en by hvor folk ønsker å bevege seg til fots, må vi gi bebyggelsen en utforming som skaper positive følelsesmessige reaksjoner.

I oppgaven vil jeg også se på hvordan utviklingen av relasjonen mellom bygning og gate har endret seg fra den historiske kvartalsstrukturen, gjennom modernismen til dagens kompaktbyideal. Oppgavens empiridel vil ta for seg tre historiske gater og tre samtidige gater. Historisk har overgangen mellom

bolig og gate vært utformet på ulike måter, og den historiske konteksten er viktig for å forstå utviklingen av relasjonen mellom bygning og gate. Historiske relasjoner kan gi viktige lærdommer for å utvikle fremtidens byer. Dette ser vi også igjen i den økte oppmerksomheten rundt Arkitekturopprørets krav om mer klassisk arkitektur. Kanskje er det allikevel ikke den klassiske arkitekturen i seg selv, men elementer ved den som gjør at vi reagerer positivt på den? Er dette kanskje elementer vi kan ta med oss inn i utviklingen av byene våre uten å kopiere klassisk arkitektur?

AVGRENSNING AV OPPGAVEN

Tematisk avgrensning

Kantsonen danner en overgangssone mellom privat og offentlig og har derfor stor betydning ikke bare for forbipasserende, men også for beboere. I denne oppgaven har jeg foretatt flere tematiske avgrensninger. Den første dreier seg om at oppgaven er begrenset til å omhandle opplevelsen av kantsonen fra gaten og i et urbanitetsperspektiv snarere enn opplevelsen av kantsonen fra et beboerperspektiv. Den iboende tosidigheten i kantsonen innebærer allikevel at elementer som forbedrer kantsonen for forbipasserende, og skaper en tydeligere overgang mellom privat og offentlig, også vil komme beboere til gode.

Den andre avgrensningen som er gjort omhandler programmering. Førsteetasjene i byene våre består av en lang rekke ulike funksjoner. Noen av disse bidrar mer til byliv enn andre, og diskusjonen om byliv og attraktive førsteetasjer har i stor grad dreid seg om utadrettet virksomhet i første etasje. Alt tyder på at flere mindre, utadrettede næringsarealer, eller andre funksjoner som kan bidra til å skape liv, som fellesfunksjoner, små kontorer eller liknende, er viktige funksjoner å innpasse i første etasje, også i boligområder, for å skape aktivitet gjennom døgnet. I dagens byutvikling er det allikevel mange områder som utvikles med høy grad av bolig på gateplan, særlig utenfor de mest sentrale byområdene. Oppgaven er derfor avgrenset til å omhandle den fysiske utformingen i de gatene og fasadene som vil få boliger på første etasje.

Den tredje avgrensningen som er gjort handler om avgrensning av bebyggelsesstruktur. Jeg har valgt å avgrense oppgaven til å omhandle kvartalsstruktur. Kvartalsbebyggelsen som var dominerende i byen frem til begynnelsen av 1900-tallet måtte i stor grad gi tapt for modernismens lamellbebyggelse og økt oppmerksomhet rundt boligkvalitet etter andre verdenskrig. Dagens boligbebyggelse har tilsynelatende mye til felles med den tradisjonelle kvartalsstrukturen. Samtidig kan det virke som om noe har gått tapt på veien som gjør at opplevelsen av å bevege seg i gatene i den nye bebyggelsen ikke gir den samme opplevelsen av bykvalitet. Jeg har derfor valgt å avgrense oppgaven til å omhandle kvartalsstrukturen og se disse to tilnærmingene til kvartalsstrukturen opp mot hverandre.

Geografisk avgrensning

Geografisk er oppgaven avgrenset til å omfatte gater i Oslo ettersom byen både har historisk og samtidig kvartalsbebyggelse som egner seg for sammenlikning. Selv om utfordringene med utformingen av kantsonen der bolig møter gate i aller høyeste grad er til stede også utenfor de store byene, har den geografisk avgrenset analyseområde gjort det mulig å besøke og oppleve de utvalgte gatene flere ganger i løpet av masteroppgaven. Analysen av de utvalgte gatene i Oslo allikevel være overførbar til andre byer og andre kontekster. Utfordringen med utformingen av overgangen mellom boligfasaden og det offentlige rommet er aktuelt i områder utenfor bykjernen i de større byene, men er kanskje vel så aktuell i mindre byer i resten av landet, hvor kundegrunnlaget for næringsaktivitet er enda mindre.

PROBLEMSTILLING

Den fysiske utformingen av kantene i byene våre er av helt avgjørende for opplevelsen av byrommene. For å skape byrom som møter menneskelige behov, må vi forstå hvordan mennesker opplever urbane omgivelser. Oppgavens formål er å utforske hvilken betydning kantsonen kan ha for opplevelsen av bykvalitet, og hvilke arkitektoniske virkemidler som påvirker opplevelsen av byrommet. Med utgangspunkt i dette tar oppgaven for seg følgende problemstilling:

Hvilken betydning kan kantsonen ha for opplevelsen av bykvalitet?

Problemstillingen undersøkes gjennom en litteraturstudie av relevant urbanismeteori samt teoretiske perspektiver hentet fra fagfeltet kognitiv psykologi hvor de er gjort en rekke empiriske studier på opplevelsen av by- og byrom de siste årene. Dette er ment å identifisere kriterier knyttet til bykvalitet som kan anvendes for å evaluere kantsonenes fysiske utforming. Kriteriene diskuteres opp mot en romlig kartlegging av 6 gateløp i eksisterende byområder i Oslo. Gateløpene er valgt ut med tanke på å både gi et samtidig og historisk perspektiv på utformingen av kantsoner i byen.

Masteroppgaven er delt inn i fem deler der den første delen av oppgaven er en introduksjon av oppgaven og dens problemstilling og premisser. I den andre delen av oppgaven tar jeg for meg relevante begreper og er en beskrivelse av førsteetasjes betydning, historie, bred forståelse av kontekst og historiske og kulturelle typologier av overgangssonen mellom ute og inne. Den tar også for seg gjeldende politiske føringer i form av veiledere, normer og lovverk som er relevante for oppgaven.

I oppgavens tredje del går jeg gjennom relevant teoridannelse innen morfologi, arkitektonisk utforming og kognitiv psykologi, og avslutter med en gjennomgang av de viktigste kriteriene knyttet til fysisk utforming av gater og byrom oppsummert i en matrise. Denne delen av oppgaven danner grunnlaget for å kunne analysere studieområdene. Oppgavens fjerde del er en gjennomgang av de utvalgte gateløpene med utgangspunkt i kvalitets-kriteriene som er identifisert i matrisen. Ved hjelp av tegninger og fotografier vil jeg vurdere hvilke arkitektoniske virkemidler som er til stede i studieområdene, og hvordan de fungerer.

I oppgavens femte del drøftes gateløpenes kantsoner i lys av kvalitetskriteriene i matrisen, og hvordan den historiske bebyggelsen skiller seg fra de nye byområdene som diskuteres. Del seks består av konklusjon der jeg reflekterer over erfaringene hentet fra evalueringen, utvelgelsen av parametere i matrisen og i hvilken grad matrisen fungerer som et verktøy for å evaluere og eventuelt prosjektere kantsoner i den tette byen.

I. INTRODUKSJON

II. BEGREPER OG FØRINGER

III. LITTERATURSTUDIE

IV. ANALYSE

V. DRØFTING

VI. OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

FORSKNINGSDESIGN OG EMPIRI

Utvalgte studieområder

Problemstillingen vil drøftes med utgangspunkt i seks gateløp i Oslo, tre historiske og tre samtidige:

HISTORISKE	SAMTIDIGE
Steenstrups gate (Grünerløkka)	Lørenveien (Løren)
Hammerstads gate (Majorstuen)	Freserveien (Kvæernerbyen)
Erika Nissens gate (Torshov)	Sørengkaia (Sørenga)

Jeg har valgt ut gater i tre historiske områder i Oslo: Grünerløkka, Majorstuen og Torshov. De tre områdene er valgt ut fordi de til sammen representerer historiske boligområder i Oslo med bebyggelse som er ferdigstilt over et relativt kort tidsrom, og derfor fremstår ganske ens. Jeg har tatt for meg én gate i hvert område, og ett kvartal innenfor hver gate som jeg har sett nærmere på. Selv om det meste av de utvalgte områdene er bygget innenfor et kort tidsrom, består områdene også av en del nyere bebyggelse, både som følge av videre utvidelse av sentrum, som på Torshov, eller som følge av fortetting eller erstatning av eldre bebyggelse innenfor eksisterende kvartalsstruktur, som på Majorstuen. Ved valg av gater har jeg forsøkt å finne gater som har bebyggelse på begge sider av gaten fra mer eller mindre samme tidsperiode.

Bebyggelsen i Steenstrups gate på Grünerløkka er bygget mellom 1888 og 1894, i Hammerstads gate på Majorstuen 1894 og 1923 og i Erika Nissens gate på Torshov fra mellom 1921 og 1922. Disse tre gateløpene ligger i randsonen av de mest sentrale delene av områdene og har i all hovedsak boligformål på første etasje. Samtidig består de av bebyggelse organisert i en kvartalsstruktur som overordnet sett har mye til felles med dagens bybebyggelse. Man kan også dra paralleller til dagens boligutvikling, fordi det også på slutten av 1800-tallet var en periode med svært høy aktivitet og høy andel private aktører i boligbyggingen i Oslo. I 1899 kollapset markedet i Oslo fullstendig i det såkalte Kristiania-krakket, og bebyggelsen som er bygget etter dette er preget av andre utbyggingsmodeller og idealer. Felles for de tre gatene, er allikevel at de i dag oppleves som gode gater å gå i.

De tre byområdene som danner grunnlag for studien av hvordan kantsonen er utformet i dagens boligprosjekter, er Løren, Sørenga og Kvæernerbyen. Alle disse tre områdene har tidligere vært benyttet til industri- eller havnevirksomhet, men er de senere årene transformert til boligområder i tråd med ideen om kompakt byutvikling. Kompakt byutvikling innebærer transformasjon og fortetting i områder med godt kollektivtilbud, nærhet mellom arbeidsplasser, bosted og service for å redusere den miljømessige belastningen av byutviklingen og genererer en høy konsentrasjon av innbyggere som kan bidra til å skape byliv. Den kompakte byutviklingen er tett forbundet med en distansering fra etterkrigstidens åpne lamellstruktur og et økt fokus på kvartalsstrukturen som ideal. Sørenga er det området hvor kvartalsstruktur tydeligst har vært det førende grepet, men også på Løren og i Kvæernerbyen omtales bebyggelsesstrukturen som kvartaler.

Områdene har varierende avstand til sentrum. De har allikevel til felles at de ligger i en avstand fra sentrum som gjør at det i mindre grad er grunnlag for næringsvirksomhet i alle første etasjer. Det meste av næringsvirksomheten er konsentrert rundt enkelte gater, mens de fleste gater har en større andel boliger på første etasje enn i mer sentrale transformasjonsområder, som for eksempel bebyggelsen

rundt Barcode. Områdene er også valgt fordi mye av tematikken jeg vil undersøke i masteroppgaven har vært diskutert ettersom områdene er blitt ferdigstilt. Særlig har Lørenveien høstet mye kritikk de siste årene for å være menneskefiendtlig¹.

Fordi jeg har ønsket å se på overgangen mellom bolig og gate, har jeg valgt gater med begrenset næring på første etasje, og som kan være representative for hvordan kantsonen har vært utformet de siste tiårene. I alle de tre gatene er det meste av bebyggelsen er ferdigstilt i løpet av 2010-tallet. Bebyggelsen i Lørenveien på Løren er ferdigstilt mellom 2017 og 2020, i Freserveien i Kværnerbyen er bebyggelsen ferdigstilt 2014 og 2018 og i Sørengkaia på Sørenga er bebyggelsen ferdigstilt mellom 2012 og 2016.

Det har vært mer utfordrende å avgrense den utvalgte delen av gaten i de samtidige byområdene fordi kvartalsstrukturen er mindre tydelig. Jeg har derfor valgt ut et strekk på ca. 200 meter innenfor hver av gatene som jeg har studert i mer detaljert.

Gjennomføring av analysen

Oppgaven bygger på litteraturstudier, dokumentanalyse og feltanalyser.

Litteraturstudiene gir en innføring i relevant forskning og litteratur innen morfologi, arkitektonisk utforming og kognitiv psykologi, og danner grunnlaget for å kunne analysere de valgte studieobjektene. Det finnes litteratur om byers utforming og hvordan vi påvirkes av urbane omgivelser helt fra urbaniseringen for alvor skjøt fart i vår del av verden på 1800-tallet. I denne oppgaven har jeg imidlertid valgt å fokusere på teori fra perioden etter andre verdenskrig og frem til i dag. I denne perioden har særlig den danske arkitekten og byplanleggeren Jan Gehls kritikk av den modernistiske byplanleggingen og beskrivelse av menneskers opplevelse av sine omgivelser vært viktig. Sammen med den kanadisk-amerikanske forfatteren Jane Jacobs har han siden 60- og 70- tallet vært en viktig premissgiver for dagens diskusjoner om byliv, og dermed dannet bakteppe for mye av oppgavens tematikk. Litteratur om forholdet mellom kognitiv psykologi og arkitektur dukket for alvor opp mot slutten av 80-tallet.

Dokumentanalysene består av tegnings- og beskrivelsesmateriale fra søknader for bygge- og infrastrukturprosjektene langs de valgte gatestrekke. Dokumentene fra de historiske gatene er mer ufullstendige enn fra dagens søknader, men det har vært mulig å finne tegningsmateriale som har dannet grunnlag for opptegning av planer, snitt og oppriss av gatene. Alt tegningsmateriale er hentet fra arkivet til Plan- og bygningsetaten i Oslo kommune (PBE Saksinnsyn). I tillegg til søknadsmaterialet, har jeg benyttet meg av overordnede planer for områdene for å få en større forståelse for vurderingene som er gjort i utviklingen av prosjektene, og føringene som er gitt fra offentlige myndigheter.

En viktig del av oppgaven har vært å tegne opp studiegatene. Tegningene av både de nye og historiske gatene presenteres med planer i 1:750 som viser hele gatestrekket, snitt i 1:200 som viser gatens fulle tverrsnitt, og et mer detaljert snitt i 1:75, sammen med fasadeoppriss i 1:750 som viser hele gatestrekket og mer detaljerte fasadeutsnitt i 1:75. Tegningene er benyttet til å finne relevante mål som høyde/bredde på gateløpet, fasadelengder, størrelse og plassering av vindusåpninger og detaljnivå i fasaden. Det å tegne meg gjennom gaten har også vært et verktøy for å få økt forståelse for prosjektene, og få dem «under huden». Tilgjengelig tegningsmateriale fra saksinnsyn sammen med fotografier og befaring av studiegatene er brukt som underlag for å tegne opp planer, snitt og oppriss av studieområdene.

Jeg har besøkt studieområdene regelmessig fra desember 2022 til mai 2024, og gjort observasjoner og fotodokumentasjon av gatene. Sammen med dokumentanalyse og tegninger danner dette grunnlaget for analysene av studieområdene.

¹ Hilde Lundgaard, «Oslos mest utskjelte gate skal bli grønnere», Aftenposten, 19. juni 2021, <https://www.aftenposten.no/oslo/i/KydG26/oslos-mest-utskjelte-gate-skal-bli-groennere>.

Lørenveien har dessverre vært under utbedring under hele studieperioden, og store deler av gaten har vært uten asfalt og preget av byggegjerder og derfor lite tilgjengelig både for fotgjengere, syklistere og bilister. Beklageligvis har dette gjort at det har vært vanskelig å danne seg et fullstendig inntrykk av hvordan gaten fungerer som byrom. Jeg hadde håpet at gaten ville være ferdigstilt i løpet av studieperioden, men det er dessverre ikke tilfellet. Det er allikevel mange parametere som kan vurderes uavhengig av status på gaten. Fordi Lørenveien er et interessant eksempel på gaterom i den nye kompakte byen, har jeg valgt å opprettholde studieområdet i oppgaven.

DEL II BEGREPER OG FØRINGER

KANTSONEN

Kantsone beskriver overgangssonen mellom bygning og byrom. Denne overgangen kan omtales på mange måter. I litteraturen jeg har brukt i oppgaven er det benyttet flere ulike begreper som *interface*, *edge* eller *threshold* på engelsk, eller grensesnitt, fasadeterskel eller kantsone på norsk. I internasjonal forskning benyttes ofte begrepet *interface* om overgangssonen. De australske urbanistene Kim Dovey og Stephen Wood har blant annet sett på ulike typologier for overgangen mellom bygning og gate i det de kaller «*Public/private urban interfaces*»². Også den serbiske arkitekten og urbanisten Milos Bobic³ bruker begrepet *interface* i sitt arbeid med å definere typologier for ulike inngangssituasjoner. Han ser imidlertid ikke på resten av fasadearealet, og tar i liten grad for seg den detaljerte utformingen av overgangen.

I sin PhD ved NMBU i 2022, som tar for seg relasjonen mellom bygninger og gater, lanserer Anja Kristin Standal begrepet «fasadeterskel» for å beskrive fasadens møte med det offentlige rommet. På engelsk oversetter hun dette med «*facade threshold*»⁴. Den nederlandske arkitekten John Habraken snakker om *territorielle grenser* som han beskriver som en opplevd grense mellom offentlig og privat og videre diskuterer hvordan ulik plassering av den territorielle grensen i forhold til bygningens fasadeliv kan skape ulike spenningsforhold mellom privat og offentlig⁵.

Den danske arkitekten Jan Gehl snakker om *edges*, som også er det begrepet som hyppigst forekommer blant teoretikerne innenfor fagfeltet kognitiv psykologi. Dette oversettes på norsk til kant, og mye av litteraturen omhandler betydningen av nettopp kantene for vår opplevelse av våre bygde omgivelser.

I denne oppgaven har jeg derfor valgt å bruke begrepet kantsone om overgangssonen. Begrepet er hentet fra Oslo kommunes veileder for bymessig utforming av bygde omgivelser⁶, basert på Københavns kommune og Jan Gehls teorier om denne overgangssonen, som jeg vil komme nærmere tilbake til. I Oslo kommunes veileder, defineres kantsonen som «den arkitektoniske bearbejdingen av overgangen mellom bygning og byrom». Kantsonen består både av bygningens fasade, byrommets flate og bygningens funksjon, og binder disse sammen. Kantsone vil være det mest dekkende begrepet for denne oppgaven fordi jeg vil se på hele overgangssonen, ikke bare selve grensen der det offentlige og det private møtes. Det vil også gjøre det enklere å knytte problemstillingene opp mot Oslo kommunes egne ambisjoner for bymessig utforming.

2 Kim Dovey og Stephen Wood, «Public/private urban interfaces: type, adaptation, assemblage», *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability* 8 (2. januar 2015), <https://doi.org/10.1080/17549175.2014.891151>.

3 Between the Edges (THOTH Publishers, Bussum (The Netherlands), 2004).

4 Anja Kristin Standal, «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice» (Norwegian University of Life Sciences, Ås, 2022).

5 N.J Habraken, *The structure of the ordinary : form and control in the built environment* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1998).

6 Plan- og bygningsetaten, «Veileder for bymessig utforming» (Oslo kommune, 29. mai 2019), <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13335015-1569240182/Tjenester%20og%20tilbud/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Byggesaksveiledere%2C%20normer%20og%20skjemaer/Bymessig%20utforming.pdf>.

HISTORISK UTVIKLING AV KANTSONEN

Førsteetasjen har spilt ulike roller gjennom historien. I noen deler av Europa var førsteetasjen i bybebyggelsen forbeholdt tjenestefolk og varer, mens beboere og besøkende oppholdt seg én etasje opp, i det som omtales som *piano nobile* eller *bel etage*. I andre deler, som i gregorianske engelske hus, var første etasje løftet en halv etasje opp, og underetasjen til tjenerskapet var dermed senket en halv etasje ned fra gaten, med tilkomst via utvendig trapp.

Den nederlandske arkitekten John Habraken (1928-2023) har i boken *The structure of the ordinary: form and control in the built environment*⁷ sett på utviklingen av den «ordinære» arkitekturen, altså arkitekturen som ikke er den store, monumentale og spesielle, men arkitekturen som omgir oss i hverdagen. Før industrialiseringen på 1700-tallet var byene organisert på en annen måte enn i dag, og handel foregikk i mindre grad i spesialiserte handlegater. I byene bodde man, arbeidet og handlet i samme bygg og gate, hvor håndverkere stilte ut sine produkter på gaten foran hjemmene sine. Dette bidro til å viske ut skillet mellom offentlig og privat. Fordi gaterommet ikke enda skulle gi rom for biler i høy hastighet, var det offentlige rommet på gatene og plassene mer begrenset, og dette førte til en større konsentrasjon av mennesker. Første etasje langs gatekanten var derfor hovedsakelig satt av til kommersielle og arbeidslokaler, mens boligene var mer konsentrert innenfor og oppe. I den historiske byen opererte man også i større grad med multifunksjonelle rom som kunne gi flere arkitektoniske muligheter for tolkning, opplevelse og bruk, i motsetning til dagens arkitekturpraksis der man i mye større grad knytter konkrete funksjoner til hvert rom⁸.

Figur 1 Overgangssone i New York, USA - 25.02.2023

Habraken viser til en rekke eksempler på ulik bearbeiding av kantsonen, som for eksempel kanalhusene i Amsterdam der førsteetasjen er hevet ca. en halv etasje med trapper som går langsmed fasadene i en sone på ca. 1,2 meter, eller i New York der førsteetasje også er hevet opp fra fortausnivået, men med trapper som går på tvers av bygningen.

I boken *Urban forms*⁹ beskriver den franske urbanisten og arkitekten Philippe Panerai sammen med arkitekt og byplanlegger Ivor Samuels, arkitekturhistoriker Jean Castex og antropolog Jean Charles Depaule den historiske utviklingen av det urbane kvartalet, med fokus på relasjonen til gaten, og hvordan bygninger over tid har fjernet seg fra gaten slik at forholdet mellom gate og bygg gradvis har gått i oppløsning. De beskriver hvordan det i det tradisjonelle urbane kvartalet var et tydelig skille

mellom kanten, som var direkte knyttet sammen med byen og underlagt strenge regler, og kvartalets indre rom, som var en sone som var tilbaketrukket fra byen, og dermed ikke var underlagt de samme reglene som kantsonen¹⁰.

På slutten av 1800-tallet begynte konsekvensene av den industrielle revolusjonen for alvor å gjøre seg gjeldende gjennom økende problemer med overbefolkning, trangboddhet og dårlige sanitære forhold i byene. Som en reaksjon på voksende sosiale problemer i byene, begynte flere arkitekter og

7 The structure of the ordinary : form and control in the built environment.

8 Habraken, 135.

9 Urban forms : the death and life of the urban block, Formes urbaines (Oxford: Architectural Press, 2004).

10 Panerai, 25.

byplanleggere, deriblant den engelske byplanleggeren Ebenezer Howard å lansere planer for satellittbyer utenfor de store byene. City Beautiful-bevegelsen i USA var representant for det samme.

Byene skulle fungere som selvforsynte, selvstendige enheter og preges av store grøntområder, brede gater og rikelig tilgang på lys og luft. Hagebybevegelsen bidro til at tradisjonelle urbane kvartaler ble åpnet opp og byen utvidet, men også i større grad tilpasset den landskapsmessige konteksten den befant seg i. Utover på 30-tallet overtok modernistiske idealer, eksempelvis representert av den sveitsiske arkitekten Le Corbusier, som bidro til å funksjonsdele byen og isolere boligen fra byen. Den modernistiske byen ble også preget av modulbygging og høyhus der førsteetasjen i mange tilfeller var løftet opp og erstattet med et åpent rom. Både avstanden til gaten og programmeringen av førsteetasje bidro dermed til å oppløse forholdet mellom boligen og byen ¹¹.

Flere arkitekter, aktivister og teoretikere utfordret på 60- og 70-tallet det modernistiske idealet om funksjonsdeling og lanserte alternative tilnæringer til byutvikling og bygning-gate-relasjonen ¹². Den amerikanske forfatteren og aktivisten Jane Jacobs fremhevet i sin bok *The Death and Life of Great American Cities* hvordan bygninger må henvende seg mot gaten dersom de skal være i stand til å skape trygghet for alle.

«They cannot turn their backs or blank sides on it and leave it behind»

Jane Jacobs, 1961¹³

Figur 2 Unité d'habitation, Marseille, Frankrike, Le Corbusier (1952)

11 Panerai, *Urban forms : the death and life of the urban block*.

12 Standal, «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice», 65.

13 Jane Jacobs, *The death and life of great American cities* (New York: Random House, 1961), 45.

BOLIGUTVIKLING I OSLO

Murbyen

I Oslo har «murbyen» bidratt til å prege bybildet siden midten av 1800-tallet. Murbyen omfatter områder sentralt i Oslo der bebyggelsen i all hovedsak består av bygninger i mur i tre til fem etasjer. Normalt er bebyggelsen ikke frittstående, men organisert rundt et sentralt gårdsrom¹⁴. Den tradisjonelle kvartalsstrukturen i Oslo er organisert i en gridstruktur, oppdelt i mindre tomter som alle har bebyggelse som henvender seg mot gaten. Bebyggelsen former en tydelig innside og utside, med ulike fasader mot gaten og mot gårdsrommet, og klare grenser mellom beboere og byen for øvrig¹⁵.

Kristiania, som byen het frem til 1924, ble utvidet i flere omganger utover på 1800-tallet. Ettersom byens befolkning vokste, ble bygrensen flyttet utover og stadig større områder ble omfattet av murtvengen som hadde vært gjeldende helt siden byen ble anlagt i 1624. Den største veksten skjedde mellom 1845 og 1900 da befolkningen økte fra 25 000 til 227 000 i løpet av bare 55 år¹⁶. Dette førte med seg en voldsom byggeaktivitet i siste halvdel av 1800-tallet.

I begynnelsen var gårdene stort sett tre etasjer med relativt enkle fasader, men fasadene hadde en tydelig tredeling med sokkeletasje, overparti og markert gesims. Ettersom teknologien ble forbedret og effektivisert, og både takten i utbyggingen og utnyttelsesgraden økte mot slutten av 1800-tallet ble gårdene oftere fire eller fem etasjer. Samtidig ble fasadene også rikere utsmykket¹⁷.

Selv om murbyen på mange måter har et ensartet preg, fikk også hvert enkelt bygg sine individuelle trekk. Bebyggelsen er ofte bare nesten like høye, slik at gesimsen får en litt «takkete» profil. Fasaden mot gaten har ofte en høy grad av detaljering der sokkeletasjen er markert ved hjelp av imitert stein som skal gi den et tungt uttrykk, og dermed gi inntrykk av å bære etasjene over. Dersom huset har fire etasjer, har ofte andre og tredje etasje den mest påkostede detaljeringen, med ornamentering rundt vinduer i en mer nøytral veggflate. Fjerde etasje har ofte en enklere detaljering¹⁸.

I forbindelse med industrialiseringen av byen på 1800-tallet, skjedde det en deling av byen i en vestkant, som primært var forbeholdt borgerskapet, og en østkant som huset arbeiderklassen¹⁹. Det ble bygget murgårdsbebyggelse både øst og vest i byen selv om beboerne var ulike. Dette skyldtes i stor grad at teknologien var den samme, men også at husene var preget av tidens smak og stil. Bebyggelsen på begge sider av byen var utført med trebjelkelag som var påført mer eller mindre prefabrikkert dekor. Boligene var organisert slik at stuene, som var de representative rommene, alltid var plassert mot gaten, uansett himmelretning²⁰. Tradisjonelt var det stor grad av næringsvirksomhet, både inne i gårdsrommene og henvendt mot gaten, men mange av gårdene hadde også en stor andel boliger på første etasje.

Selv om bebyggelsen i øst og vest hadde grunnleggende likheter, oppsto flere lokale variasjoner. Grünerløkka var et typisk arbeiderstrøk der bebyggelsen stort sett har 4-etasjers rektangulære hus i et strengt rutenettmønster med små leiligheter og boliger i både forgård og bakgård uten balkonger. På Fagerborg/Majorstuen som var mer typiske borgerklassestrøk er det også rutenett, men med mye mindre kvartaler. Bebyggelsen har større leiligheter med primærrom mot gaten og sekundærrom i fløyer

14 Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling, Murbyen Kristiania 1850-1900, bd. 1999:3/4, Fremtid for fortiden (Oslo: Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus, 1999).

15 Dag Bjørnland, «Murbyen Oslo», Fortidsvern (1975-2003). 20(1994)nr 1 (1994): 12–15.

16 Bjørnland.

17 Bjørnland.

18 Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling, Murbyen Kristiania 1850-1900.

19 Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling.

20 Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling.

innover i bakgården. Bygårdene på vestkanten har også mer dekor og innslag av karnapper, hjørnetårn og balkonger. Der finner man også i større grad forhager som bidrar til å danne en frodig og grønn overgangssone mellom bolig og gate. Forhagen hadde primært en visuell og representativ funksjon, og bidro til å forsterke opplevelsen av å være i et rent boligområde og gi assosiasjoner til rene villastrøk ²¹.

Den høye byggeaktiviteten på slutten av 1800-tallet betød at store områder ble utviklet på én gang. Gamle løkker i områder bare noen år tidligere lå i utkanten av byen ble regulert, utparsellert og utbygget på privat initiativ, ofte av spekulanter som først og fremst ville tjene penger på storbyens stadig økende behov for boliger ²². I 1899 kollapset boligmarkedet, og boligbyggingen i byen sto nesten stille i mange år. Da byggeriet endelig skjøt fart igjen på begynnelsen av 1900-tallet, var det i all hovedsak kommunen som var initiativtaker. Den nye boligutviklingen sammenfalt med økende oppmerksomhet rundt de helsemessige utfordringene ved trangboddhet, mørke gårdsrom i deler av byen. I 1914 ble Det Kommunale Boligkontor opprettet for å bidra til å motvirke disse utfordringene gjennom kommunal boligbygging ²³.

Boligbyggingen på begynnelsen av 1900-tallet sammenfalt også med internasjonale strømninger som hagebybevegelsen i England og City Beautiful-bevegelsen i USA som la større vekt på tilpasning til landskapet, siktlinjer og grøntområder enn i utbyggingen før 1900. På 1910- og 20-tallet fikk vi store kommunale boligprosjekter i områder som Lindern og Torshov som var utviklet med inspirasjon fra disse bevegelsene. Utbyggingen besto av store åpne kvartaler som fortsatt var sentrert rundt et gårdsrom slik de var i den tidligere kvartalsbebyggelsen, men med større vekt på å skape grønne, frodige oppholdsarealer tilrettelagt for rekreasjon og lek. Særlig kvartalene på Torshov tilpasset seg landskapet og var ikke like rigide. I motsetning til bebyggelsen før 1900 som hadde en tydelig utside og innside, var både fasader og inngangspartier i den nye bebyggelsen like på innsiden og utsiden av kvartalet. Selv om relasjonen mellom beboer og byen for øvrig fortsatt var tydelig definert, er det større grad av åpenhet mot offentligheten. Det var også mindre næring sammenliknet med bebyggelsen før 1900. Bebyggelsen på Lindern og Torshov består nesten utelukkende av boliger. Selv om det fremdeles ble bygget i mur, var idealene annerledes og formspråket ble gradvis forandret fra en bebyggelse på blant annet Torshov og Jessenløkka med klassiske egenskaper hentet fra kvartalsbyen til en mer oppløst struktur i områder som Lindern og Tøyen hageby ²⁴.

De kommunale boligprosjektene fortsatte inn i etterkrigstiden. Det offentlige planla, regulerte og bygget store, byområder i randsonen av byen der målet var å få folk vekk fra byen og ut i natur og frisk luft ²⁵. Som i resten den vestlige verden innebar de arkitektoniske idealene en større grad av funksjonsdeling og større åpenhet i bebyggelsen med enkeltstående lameller eller punkthus som i liten grad forholder seg til gaten. Samtidig økte privatbilismen, og veier og gater skulle i større grad fungere som kommunikasjonsnettverk, snarere enn som definerte rom. Anja Standal peker i sin Phd. på hvordan det at utbyggingen skulle løse en samfunnsutfordring med boligmangel og trangboddhet i sentrum førte til at fokuset gradvis forflyttet seg fra urban kvalitet til bokvalitet. De siste årene har idealet igjen gradvis skiftet tilbake til et kvartalsstrukturideal, inspirert av den tradisjonelle kvartalsstrukturen. Standal omtaler dette som en «morfologisk loop» ²⁶.

21 Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling.

22 Bjørnland, «Murbyen Oslo».

23 Helene Sofie Bøe Finseth, «1920-2020 : storgårdskvartaler i Oslo : kvaliteter og utfordringer gjennom hundre år» (Norwegian University of Life Sciences, Ås, 2021).

24 Bjørnland, «Murbyen Oslo».

25 Karl Otto Ellefsen, «Retten til byen» – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis», Plan 45, nr. 4–5 (2013): 16–23, <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-04>.

26 «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice».

KANTSONEN I DAGENS BYUTVIKLING

I dagens byutvikling er den kompakte byen på mange måter blitt synonymt med bærekraftig utvikling. Kompakt byutvikling innebærer tette, flerfunksjonelle og mangfoldige byer som skal bidra til å redusere transportbehov og forhindre byspredning og inngrep i uberørt natur eller jordbruksareal og dermed svare opp både den miljømessige, økonomiske og sosiale bærekraftsdimensjonen.

Det finnes en rekke ulike beskrivelser og definisjoner av den kompakte byen. OECD beskriver den kompakte byen som tett bebyggelse med klar grense mot omland, i urbane områder som er bundet sammen ved hjelp av offentlig transport, hvor innbyggerne har kort avstand mellom bosted, arbeidsplasser og servicetilbud²⁷. Både Europakommisjonen, OECD og FNs miljøprogram fremhever den kompakte byen som et viktig bidrag til miljømessig og økonomisk bærekraftig byutvikling²⁸. Kompakt byutvikling er også pekt på som strategi i nasjonale, regionale og kommunale føringer. Blant annet sier Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging fra 2014 at *Utbyggingsmønster og transportsystem bør fremme utvikling av kompakte byer og tettsteder, redusere transportbehovet og legge til rette for klima- og miljøvennlige transportformer*²⁹.

I beskrivelsen av den kompakte byen vektlegges særlig høy arealutnyttelse rundt kollektivknutepunkter. Denne målsettingen sammenfaller med økende oppmerksomhet rundt byliv, men også med utbygges ønsker om avkastning. Resultatet av den kompakte byutviklingen er at man i stor grad har gått bort fra etterkrigstidens byspredning og modernistiske idealer om funksjonsdelt by med frittliggende boligbebyggelse i det grønne. De siste tiårene har det samtidig foregått en avindustrialisering i vestlige land som har frigjort sentrale industri- og logistikkotmer til eiendomsutvikling til transformasjon. Med liberaliseringen av eiendomsmarkedet som fant sted utover på 80-tallet flyttet initiativet til byutviklingen seg gradvis fra det offentlige over til private aktører som hadde økonomisk interesse av å utvikle eiendommene sine. Endringer i byens arbeidsmarked, kulturtilbud og tilflytning tilbake til sentrum av byene har gjort det mer attraktivt å investere i eiendommer i byen. Denne utviklingen har gjort at de etablerte modellene for offentlig planlegging ikke lengre kunne anvendes i planleggingen. Man begynte derfor utover på 80-tallet å snakke om en inkrementell, eller bitvis byutvikling der markedet skuldet erstatte politikken, og reguleres gjennom lovverk, snarere enn fra sak til sak. Byutviklingen har deretter gradvis dreid i en nyliberal retning i som har ført til at de aller fleste reguleringsplaner i Norge i dag er gjennomført i privat regi³⁰.

I Oslo har boligbehov og boligbygging vært viktige samfunnsmessige problemstillinger store deler av de siste hundre årene, først som resultat av fattigdom og dårlige boforhold for arbeiderklassen som følge av industrialiseringen, deretter som følge av det voldsomme behovet for boliger etter 2. verdenskrig. Også i dag er det stor befolkningsvekst i Oslo og behovet for boliger er stort. Denne utviklingen gjør at det bygges tettere, med flere boliger konsentrert på et mindre område, også utenfor den delen av sentrum som preges av høy næringsandel på førsteetasje.

Endringer i både handelsmønster og privatbilisme har gjort at små, enkeltstående butikker ofte ikke lenger er like levedyktige som før. Disse var gjerne plassert på gatehjørnene og fungerte som en viktig del av boligområdene, både sosialt og funksjonelt. Butikkene er i dag gjerne samlet på færre steder og i større lokaler, og det kan bygges store boligområder uten en eneste butikk. Fra kommunale og statlige myndigheters side har aktive fasader ofte vært løsningen for å gi attraktive byer. For utbygger

27 Gro Sandkjær Hanssen, Hege Hofstad, og Inger-Lise Saglie, *Kompakt byutvikling : muligheter og utfordringer* (Oslo: Universitetsforl., 2015).

28 Henrik Width Kristiansen, «Den kompakte byen- et byideal i endring? En undersøkelse av byutviklingen på Kaldnes gjennom 20 år» (Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2022).

29 Kommunal- og moderniseringsdepartementet, «Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging», 2014, <https://www.regjeringen.no/contentassets/689bae9d728e48e8a633b024dcd6b34c/sprbatp.pdf>.

30 Ellefsen, «Retten til byen» – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis». Ibid.?

har dette først og fremst innebåret krav om utadrettede eller kommersielle aktiviteter i første etasje. Selv om man i enkelte områder har sett en endring de siste årene, hvor utviklere i større grad ser verdien av å investere i å skape attraktive gatemiljøer, vil det, fra et utviklers perspektiv, ofte være mer økonomisk lønnsomt å bygge boliger enn forretnings- eller serveringsarealer, og de vil i størst mulig grad prøve å maksimere dette. Standal peker i sin Phd. på at selv om dagens bebyggelse er inspirert av den tradisjonelle kvartalsstrukturen, har ikke nødvendigvis maktforholdet mellom bokvalitet og urban kvalitet fulgt den samme loopen. Hun viser til at grensen mellom utside og innside i dag ikke fremstår like tydelig, verken i fasadeutforming eller funksjonelt, og at det i stor grad er bokvaliteter som plasseringen av balkonger med tanke på å maksimere solbelysning, snarere enn urbane kvaliteter som relasjonen mellom bygning og gate som styrer fasadeutforming³¹. Dette er et interessant aspekt å ha med seg i analysen av de utvalgte gatene i denne oppgaven.

URBANITET, BYMESSIGHET OG KVALITET

Urbanitet og bymessighet

Dreiningen mot en mer kompakt byutvikling har gjort at mange har vendt blikket mot den tradisjonelle arkitekturen for å finne løsninger på byens utfordringer. Med det har også begrepet urbanitet fått en sentral rolle i byutviklingsdiskursen. Urbanitet kommer av det latinske ordet *urbanus* som betyr høflig. Byens rom deles av mennesker fra alle samfunnslag og bakgrunner som ikke kjenner hverandre. Ifølge Kim Dovey handler å være urban om å vise høflighet og respektere ulikheter. Det urbane rommet skal være et sted for utveksling og flyt av mennesker, ideer og varer. Urbanitet kan defineres som et sted hvor disse handlingene intensifieres og det kan tilrettelegges for utveksling av ideer og meninger. Han mener dette kan oppnås i samspillet mellom tetthet (av mennesker og bygninger), blanding (av funksjoner, bygninger og mennesker) og tilgjengelighet³².

Ifølge Karl Otto Ellefsen³³ kjennetegnes urbanitet av å kunne absorbere og forholde seg til den fremmede og til det sosiale og kulturelle mangfoldet. Loretta Lees som er urbanist, samfunnsgeograf og forsker ved Boston University³⁴ viser til at urbanitet i sin natur handler om uplanlagte hendelser, tilfeldigheter, paradokser og muligheter og stiller spørsmål ved om urbanitet i det hele tatt kan planlegges. Hun ser på urbanitet mer som noe som blir til enn noe som er, og derfor er i konstant endring. Lees definisjon av urbanitet omfatter imidlertid både urbanitet som en sosiokulturell konstruksjon og som fysiske omgivelser.

I Oslo kommunes veileder for bymessig utforming, skiller de derimot mellom *bymessighet* som et begrep som handler om «byens fysiske omgivelser og balanserer gate- og byromsstruktur, bebyggelsesstruktur og tetthet med byområders flerfunksjonalitet» og *urbanitet* som innbefatter den menneskelige aktiviteten som befinner seg i byens rom. Ifølge Oslo kommunes definisjoner omhandler bymessighet de fysiske rammene for urbanitet³⁵. Det er dette aspektet ved temaet som diskuteres i denne oppgaven.

Kvalitet

Sammen med overgangen til den kompakte byutviklingen har også temaet kvalitet i planleggingen

31 Standal, «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice».

32 Kim Dovey, *Urban design thinking : a conceptual toolkit* (London: Bloomsbury Academic, An imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2016).

33 Ellefsen, «Retten til byen» – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis».

34 Ilse Helbrecht og Peter Dirksmeier, *New urbanism : life, work, and space in the new downtown*, Design and the built environment series (Farnham: Ashgate, 2012).

35 Plan- og bygningsetaten, «Veileder for bymessig utforming».

vært på dagsorden. Regjeringens veileder *Fortetting med kvalitet*³⁶ ble utgitt i 1998 med mål om å ivareta naturverdier, bokkvalitet og kulturverdier i fortettingsprosessen. Veilederen viser til flere stortingsmeldinger og retningslinjer som omtaler behovet for hensyn til kvalitet i bebyggelse, utemiljø, stedsforming og estetiske kvaliteter. Kvalitetsbegrepet i arkitekturen kan imidlertid være vanskelig å definere. Sosialantropolog Bengt Andersen gjør sammen med flere andre forskere et forsøk på å definere arkitektonisk kvalitet i rapporten *Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging*³⁷. De finner imidlertid ingen enighet i det som eksisterer av lover og forskrifter, det er tvert imot en utfordring for både saksbehandlere og prosjekterende at det ikke finnes noen omforent og presis definisjon av begrepet arkitektonisk kvalitet. I regjeringens arkitekturpolitikk, *Arkitektur.nå*, utgitt av Kirke- og kulturdepartementet i 2009 står det at «byer og tettsteder skal utvikles med arkitektur av god kvalitet». Arkitektonisk kvalitet defineres som et samlebegrep som «rommer både funksjonelle, tekniske og formale aspekter»³⁸. Det anerkjennes likevel at begrepet i stor grad knyttes til skjønn, og arkitektonisk kvalitet består av både kvantitative og kvalitative egenskaper som i varierende grad lar seg måle.

Plan- og bygningsloven sier at tiltak skal utformes slik at det har «god arkitektonisk utforming» og «gode visuelle kvaliteter». I mange offentlige, deriblant i regjeringens arkitekturpolitikk, snakkes det heller om kvaliteter i flertall. Man snakker da om kulturhistoriske kvaliteter, estetiske kvaliteter, arkitektoniske kvaliteter, visuelle kvaliteter og kvaliteter i landskapet, heller enn det mer ulne entallsbegrepet kvalitet. Denne tilnærmingen ser ut til å gjøre kvalitetsbegrepet mer håndgripelig.

I Oslo kommunes veileder for *Fortetting og transformasjon med bykvalitet i bybåndet* er det en målsetting å utvikle områder med «høy tetthet og bykvaliteter». Her snakkes det også om ulike bykvaliteter som struktureres langs seks dimensjoner:

- Effektiv arealutnyttelse
- Sosiale fellesskap
- Flerfunksjonalitet
- Natur og lokalt særpreg
- Grønn mobilitet
- Bygg: Karakter og kvalitet

Karakter og kvalitet på bygg beskrives ved at «Arkitektonisk kvalitet og variasjon i bebyggelsen vil kunne gi en bedre stedsutvikling», uten at begrepet arkitektonisk kvalitet utdypes nærmere³⁹.

I mye av litteraturen henvises til urban kvalitet og bebyggelse og fasader av høy og lav kvalitet. Også her brytes begrepet opp i separate kvaliteter som blir lettere å måle og vurdere. Den portugisiske arkitekten José Beirão og Anastasia Koltsova har undersøkt hvordan utformingen av kantsonen påvirker bylivet, og beskriver blant annet permeabilitet som en urban kvalitet som påvirker dette⁴⁰, mens de amerikanske byplanleggerne Reid Ewing og Susan Handy⁴¹ har studert de fysiske karakteristikkene ved gatemiljøet som påvirker det de beskriver som mer abstrakte urbane designkvaliteter. De bryter også kvalitetsbegrepet opp i mindre, målbare kvaliteter. Dette er en tilnærming til kvalitetsbegrepet som er mer anvendelig i en detaljert analyse av kantsonens bestanddeler som denne oppgaven er.

36 Jon Guttu, *Fortetting med kvalitet : bebyggelse og grønnstruktur*, Rev. utg. (Oslo: Miljøverndepartementet, 1999).

37 Bengt Andersen mfl., «Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging», AFI FoU-resultat (Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – Oslo Metropolitan University, 2020).

38 arkitektur.nå : norsk arkitekturpolitikk (Oslo: Kultur- og kirke departementet, 2009), 9.

39 Are Kristiansen mfl., «Fortetting og transformasjon med bykvalitet i bybåndet. Oppfølging av regional plan for areal og transport i Oslo og Akershus» (WSP, NIBR OsloMet, 2019).

40 José Nuno Beirão og Anastasia Koltsova, «The Effects of Territorial Depth on the Liveliness of Streets», *Nexus network journal* 17, nr. 1 (2015): 73–102, <https://doi.org/10.1007/s00004-014-0233-5>.

41 Reid Ewing og Susan Handy, «Measuring the Unmeasurable: Urban Design Qualities Related to Walkability», *Journal of urban design* 14, nr. 1 (2009): 65–84, <https://doi.org/10.1080/13574800802451155>.

POLITISKE FØRINGER

Politiske føringer legger premisser for utformingen av våre bygde omgivelser. I tillegg til plan- og bygningsloven som er det mest sentrale lovdokumentet i byutviklingen, har Oslo kommune flere egne planer, veiledere og normer som skal gi føringer for hvordan vi utformer gatene våre og skaper bymessighet. Kommuneplaner og kommunedelplaner er juridisk bindende plandokumenter. Normer er politisk vedtatte føringer for by- og boligutvikling i Oslo som ikke er juridisk bindende, men som hovedregel innarbeides disse i reguleringsplaner som utformes i byen. Veiledere er i større grad utformet for å gi inspirasjon og veiledning til de som arbeider med byutvikling i Oslo, men er i liten grad kvantitative slik normene er.

Nedenfor gjennomgår jeg noen normer og veiledere som er relevante for de delene av Oslo som studeres nærmere i denne oppgaven. Enkelte av normene er vedtatt etter at prosjektene som beskrives i denne oppgaven er ferdigstilt. De sier allikevel noe interessant om kommunens tilnærming til byens offentlige rom og forventninger til bearbeiding av kantsonen.

VPOR (Veiledende prinsipplan for det offentlige rom)

Oslo kommune har utviklet planverktøyet VPOR (veiledende prinsipplan for det offentlig rom). VPOR er ikke ett enkelt dokument, men utarbeides for større områder som omfatter flere eiendommer og private reguleringsplaner for å kunne legge føringer for utforming av offentlige rom (gater, torg og parker) uten å utarbeide en fullstendig områdeplan. VPOR angir parker, plasser, gater og gangveier som skal bygges ut som del av områdets transformasjon, og gir grunnlag for å koordinere etablering av tiltak med de enkelte byggeprosjektene.

Det er i dag 15 vedtatte VPOR i Oslo. Av disse er de aller fleste lokalisert rundt Hovinområdet. Innenfor studieområdene, er det kun Løren som har en slik plan. Løren faller i tillegg inn under strategisk plan for Hovinbyen, som gir rammer for byutvikling av Hovinbyområdet. Denne er imidlertid vedtatt etter igangsettelse av prosjektene langs gaten i studieområdet. For Kværnerbyen er det ikke utarbeidet noen VPOR, men en reguleringsplan som omfatter hele utviklingsområdet. Denne ble vedtatt i 2005. Disse planene omtales nærmere under de enkelte delområdene.

Kommunedelplan for torg og møteplasser

Kommunedelplan for torg og møteplasser (KDP nr. 17) ble vedtatt i 2009 er en temaplan som skal gi en overordnet struktur for allment tilgjengelige uterom i Oslos byggesone, med unntak av sentrumsområdet innenfor Ring 1. Planen skal tilrettelegge for etablering og videreutvikling av torg og møteplasser med høy estetisk kvalitet.

Planen er, i motsetning til VPOR og Veileder for bymessig utforming, juridisk bindende, og består av et plankart som identifiserer plassering av viktige torg og plasser, strøkgater og fremtidige torg og møteplasser ved byutvikling. I tillegg inneholder planen bestemmelser som gir føringer for torg og møteplassers forhold til offentlighet, naturkvaliteter, kulturminner, stedsidentitet, programmering og størrelse.

For strøkgater sier planen at: «Første etasje (bakkeplan) i bebyggelse ved strøkgate og annen gate som skal tilrettelegges som møtested bør ha publikumsrettede funksjoner, slik som handel, serveringssteder, offentlig tjenestetilbud, utstillingslokaler osv, og med atkomst og fasadeutforming som primært henvender seg mot gaten. Private/felles utearealer foran bygg og anlegg skal i høyder og materialbruk gi tydelig lesbare overganger til gaten»⁴². Også denne planen har hovedsakelig fokus på aktive fasader som virkemiddel for å skape attraktive gater, men setningen om «tydelige og lesbare overganger til gaten» er

42 «Kommunedelplan for torg og møteplasser- Kdp. nr. 17» (Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 22. april 2009), 12.

en interessant føring som er relevant for denne oppgaven. Det gis imidlertid ikke noen eksempler eller mer konkrete beskrivelser av hvordan en slik utforming kan være.

For områdene som omfattes av dette studiet, legger planen føringer for Lørenveien som strøksgate og for Kværnerbyen som område for etablering av torg/møteplass ved byutvikling med både torg og annen overordnet møteplass innenfor området. Freserveien er ikke imidlertid ikke spesielt fremhevet i planen. På Sørenga er Sørenga sjøbad i den sydvestre enden av Sørengkaia definert som annen overordnet møteplass. Sørengkaia er ikke definert som strøksgate eller viktig overordnet forbindelse, men hele havnepromenaden i ytterkant av området er definert som overordnet forbindelse.

Det er færre føringer knyttet til de historiske områdene, men Hammerstads gate er definert som område med behov for torg/møteplass basert på et definert avstandskrav på 200 meters avstand i luftlinje som alle i byen bør ha til nærmeste torg eller møteplass. Ved utbygging over 20 000 m² BRA i dette området bør det sikres minst ett torg/møteplass.

Fortetting og transformasjon med bykvalitet i bybåndet

Oslo kommune har også fått utarbeidet en veileder for fortetting og transformasjon som en oppfølging av regional plan for areal og transport i Oslo og Akershus (2015). Veilederen sier noe om hva som skaper bykvalitet, men gir få konkrete føringer for den fysiske utforming av byen. Den er først og fremst ment som et strategidokument som skal gi råd om hvordan kommuner, fylkeskommuner, statlige etater og utbyggere bør gå frem for å oppnå fortetting med bykvalitet.

Veileder for bymessig utforming

Oslo kommunes veileder for bymessig utforming⁴³ ble vedtatt i 2019. Det er ingen av områdene som er studert i denne oppgaven som er utviklet etter at Oslo kommunes veileder for bymessig utforming ble vedtatt, men veilederen sier noe om kommunens ambisjonsnivå og ønsker for byutviklingen.

Veilederen er det dokumentet som i størst grad adresserer kantsonen og betydningen av utformingen av kantsonene for hvordan vi opplever bylivet. Veilederen beskriver hvordan «kantsonen bør tilrettelegge for uteopphold, inkludere elementer av bynatur, integrere overvannshåndtering og gi gode, sanselige opplevelser og samtidig invitere til felleskap og møter mellom mennesker, balansere praktiske funksjoner med rekreasjonsformål og være tilgjengelig for alle».

Veilederen fremmer i stor grad publikumsrettede funksjoner i første etasje, men gir også føringer for fasader i områder med hovedvekt av boliger, eller områder med «mindre åpne fasader»:

- I byområder med hovedvekt på boliger, også i 1. etasje, bør det benyttes mindre åpne fasader med høyere vindusbrytning og mindre vindusareal for å skjerme mot innkikk. Boligetasjer på bakkenivå kan heves 1 meter for å unngå innsyn.
- Mindre åpne fasader kan gjerne brukes i kombinasjon med forhager, rekker eller klynger av trær og busker og regnbed eller andre anlegg for overvannshåndtering.
- I rene boligkvartaler bør det sikres direkte inngang til boliger fra kantsonen mot gate, og ikke bare fra et gårdsrom eller bakside.
- Høy standard i detaljering og materialbruk med estetisk god fasadedesign bør sikres i første etasje fordi dette er i øyehøyde.
- Beplantning, belysning og skilting av fasader i første etasje må bidra til å skape trygghet og visuell variasjon.

43 Oslo kommune, «Bymessig utforming» (Oslo kommune, 2019).

Når det gjelder områder med boliger på første etasje sier veilederen at det med fordel kan anlegges felles eller private forhager som danner en overgang mellom det offentlige og det private, men gir ingen føringer for den fysiske utformingen av denne .

Kvalitetsprogram med eksempelsamling for godt bomiljø i Oslo

I forbindelse med utforming av Oslo kommunes arkitekturpolitikk i 2020 utformet PBE også et kvalitetsprogram med eksempelsamling for godt bomiljø⁴⁴. Dette dokumentet omtaler også kantsonen. Dokumentet ser på en rekke boligprosjekter i Oslo som er ferdigstilt i løpet av de siste 20 årene både i Norge og utlandet. Bebyggelsesstruktur og bebyggelsens kantsoner er ett av kriteriene de vurderer i evalueringen av prosjektene, herunder hvordan kantsonene bidrar til attraktivitet og byliv. Evalueringen ser på funksjonene på gateplan, plassering av innganger og større åpninger i bebyggelsen, men ikke på detaljert utforming av kantsonen og første etasjes fasade.

Oppsummering

Oslo kommune har kommet et godt stykke i å øke oppmerksomheten rundt kantsonen og behovet for å skape bymessighet og tilrettelegge for urbanitet. Mens dokumentene stort sett viser mest oppmerksomhet til urbanitet som aktivitet i form av aktive første etasjer og har lite fokus *på de romlige sammenhengene i byen*, omtaler veileder for bymessig utforming i større grad fysiske utforming av kantsonen. Selv om det er fasadene og kantsonene med utadrettet virksomhet i første etasje som får mest oppmerksomhet også i denne veilederen, ligger det en rekke konkrete anbefalinger i veilederen som det blir interessant å se om følges opp i boligprosjekter som ferdigstilles i løpet av de neste årene.

44 Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, «Kvalitetsprogram med eksempelsamling for godt bomiljø i Oslo», 26. november 2021, <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13430151-1639740331/Tjenester%20og%20tilbud/Politikk%20og%20administrasjon/Byutvikling/Arkitekturpolitikk%20for%20Oslo/Kvalitetsprogram%20med%20eksempelsamling%20for%20godt%20bomiljø%20i%20Oslo.pdf>.

DEL III LITTERATURSTUDIE

Denne delen vil ta for seg ulike fagperspektiver på utforming av våre bygde omgivelser, herunder perspektiver på arkitekturs fysiske elementer, kognitive og opplevelsesmessige perspektiver på kvalitet og romopplevelse samt nyere forskning innenfor kognitiv psykologi.

FAGPERSPEKTIVER PÅ KVALITET OG UTFORMING I ARKITEKTUREN

Bygninger og gate er tett sammenvevd og utgjør til sammen det vi opplever som byens rom. Byens arkitektur handler vel som mye om gaten og rommet mellom bygninger som den handler om selve bygningen. Arkitekter må ha en forståelse av bygninger som bidragsyter til byliv, så vel som funksjon og estetisk og kulturelt symbol.

Jeg har tatt for meg to ulike, men beslektede tilnærminger til kvalitet og utforming i arkitekturen. Den første tilnærming handler om arkitektur- og byteori knyttet til praksis og arkitekturs fysiske elementer. Der tar jeg for meg teoretikere som har forsøkt å dele kantsonen inn i ulike typologier altså ulike kategorier basert på utvalgte karakteristikk eller egenskaper. Disse typologiene kan benyttes som et redskap for å analysere fasade-gate-relasjonen. Den andre tilnærmingen handler om arkitekter og arkitekturteoretikere som vektet de kognitive og opplevelsesmessige perspektivene av kvalitet og romopplevelse.

ARKITEKTURENS FYSISKE ELEMENTER

Med typologier i denne sammenhengen menes en inndeling av utforming av fasader og overgangen mellom privat og offentlig i byrommet i ulike typer basert på et utvalg forskjeller og likheter. Ulike teoretikere har valgt ulike variabler for inndeling i fasade- eller grensesnittyper. Variablene de lander på henger sammen hvordan de definerer kantsonen, hvorvidt de er opptatt av bevegelsen langsmed fasaden eller gjennom den og hvordan de måler en gates suksess.

Jan Gehl er en dansk arkitekt som siden han i 1971 ga ut boken *Livet mellom husene* har vært en viktig bidragsyter til å sette relasjonen mellom fasader og byliv på dagsorden gjennom sitt arbeid med byliv. Han har vært opptatt av at byene skal utvikles på de gåendes premisser, og har vært involvert i både bylivsanalyser og utarbeidelse av premissdokumenter for en rekke byer, deriblant Oslo.

«Everything has become bigger, except the people walking alongside the buildings»

Gehl, Kaefer, Reigstad 2006⁴⁵

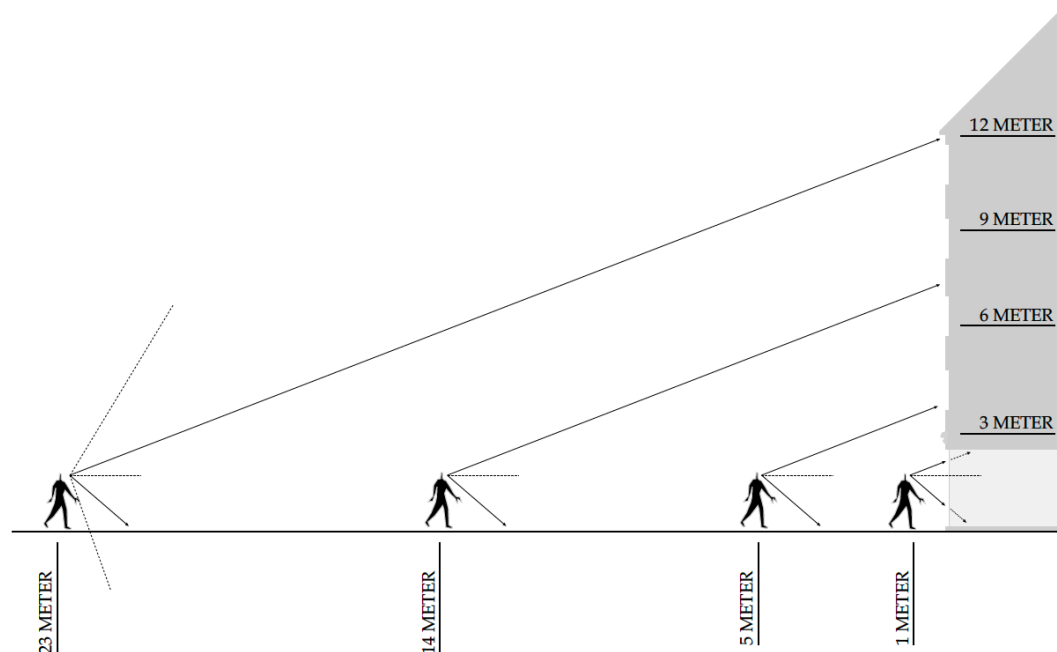
I artikkelen *Close Encounters with Buildings* (2006) beskriver Gehl, sammen med arkitekten Lotte Kaefer og byplanlegger og leder for Gehl Architects Solvejg Reigstad betydningen av avviket mellom store og små skalaer og mellom det de kaller «rask» og «langsom» arkitektur. Mens den store skalaen og «raske» arkitekturen er tilpasset forbipasserende i høy hastighet, primært biler, er den lille skalaen og «langsomme» arkitekturen tilpasset fotgjengere. Fasadene på førsteetasje utgjør en viktig kobling mellom disse skalaene og mellom bygninger og mennesker. For at offentlig rom og bygninger skal betraktes som en helhet, må fasadene i første etasje ha en spesiell og imøtekommende utforming som inviterer til opphold ⁴⁶.

Gehl har benyttet seg av kunnskap fra psykologien om menneskets tilbøyelighet til å holde seg langs kanter, i en nisje, i et hjørne, ved en søyle eller noe annet som kan gi en opplevelse av trygghet og

45 Jan Gehl, Lotte Kaefer, og Solvejg Reigstad, «Close Encounters with Buildings», *Urban Design International* 11 (1. april 2006): 29–47, <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162>.

46 Gehl, Kaefer, og Reigstad, 29.

skjerming. Dette fenomenet kalles thigmotaksi og er en sentral menneskelig egenskap i den kognitive psykologien som vil omtales nærmere i neste del. Dette fenomenet innebærer at førsteetasjer vil ha en større følelsesmessig påvirkning på oss enn resten av bygget eller gaten fordi vi opplever førsteetasjen på mindre avstand og derfor også med høyere intensitet ⁴⁷.

Figur 3 Menneskets oppfattelse av bygninger fra ulike avstander ⁴⁸

Gehl mfl. definerer seks ulike variabler som vil bidra til å gi ulike opplevelser av aktivitet, finkornethet og detaljering:

- Skala (5 km/t – Skala 60 km/t)
- Transparens (Åpen – Lukket)
- Sanseintrykk (Interaktiv – Passiv)
- Tekstur (Rik på sanselig opplevelse – Kjedelig)
- Mangfold (Variert – ensartet)
- Rytme (Vertikal – Horisontal)

Gehl mfl. skiller mellom myke (sosiale, permeable, aktive) og harde (antisosiale, impermeable, døde) grensesnitt, basert på sosial tiltrekning, og knytter det til faktorer som hastighet (fotgjenger versus bil), transparens, aktivitet, mangfold, designkvalitet og finkornethet. De rangerer førsteetasjefasader fra A (aktiv, «finkornet», gode detaljer) til E (passiv, «grovkornet», ingen detaljer). En studie fra København som observerte forbipasserendes reaksjoner på ulike fasadetyper viste at fotgjengere gikk 13 % saktere forbi de mest interessante fasadene, og 75 % av de forbipasserende vendte blikket mot fasader i kategori A, mot kun 21 % i kategori E. Studien viste også at mennesker i liten grad legger merke til hva som skjer over førsteetasjen i byggene ⁴⁹.

47 Jan Gehl, Lotte Kaefer, og Solvejg Reigstad, «Close Encounters with Buildings», Urban Design International 11 (1. april 2006): 29–47, <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162>.

48 Jan Gehl, Lotte Kaefer, og Solvejg Reigstad, «Close Encounters with Buildings», Urban Design International 11 (1. april 2006): 29–47, <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162>.

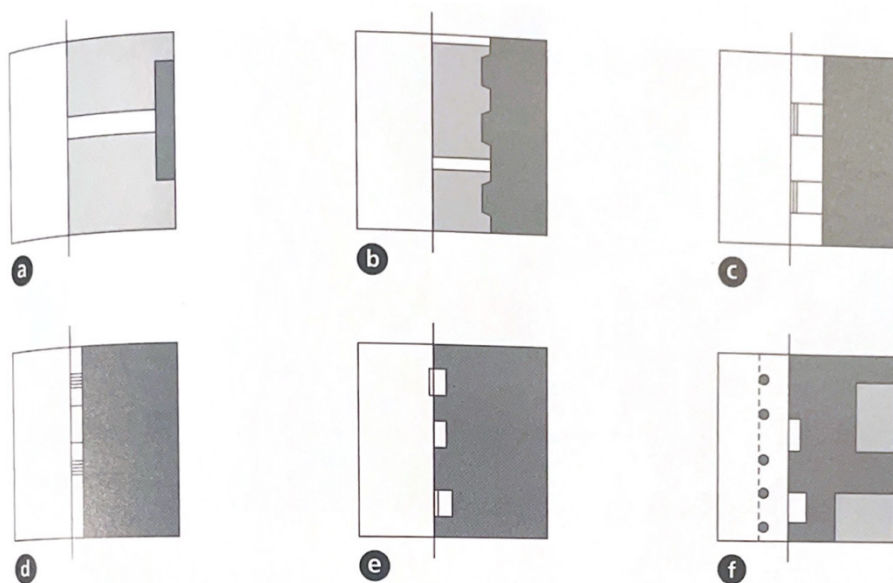
Gehl, Kaefer, og Reigstad, «Close Encounters with Buildings», 1. april 2006.

49 Gehl, Kaefer, og Reigstad.

Gehl mfl. konkluderer med at dersom førsteetasjene er interessante og varierte, oppleves det urbane miljøet som inviterende og berikende, mens dersom førsteetasjen derimot er lukket eller mangler detaljer, den urbane opplevelsen bli tilsvarende flat og upersonlig.

Mens Gehl primært fokuserer på bevegelsen langsmed fasaden, og dermed i større grad på finkornetheten og detaljeringen av fasaden og dens påvirkning på byliv, har andre teoretikere hatt hovedfokus på bevegelsen gjennom fasaden

Den nederlandske arkitekten **John Habraken** (1928-2023) er en av dem som har arbeidet med bevegelsen gjennom fasaden og hvordan varianter av overganger mellom offentlig og privat kan skape ulike forhold mellom gater og private rom. I 1998 ga han ut boken «*The Structure of the Ordinary*»⁵⁰. Der beskriver han hvordan en forståelse av tradisjonell hverdagsarkitektur og vår evne til å gjenkjenne dens egenskaper er viktig for å skape gode bygde omgivelser. I boken beskriver en rekke historiske inngangstyper der variasjon i posisjonen på det han omtaler som *territorielle grenser*, altså grensen mellom det som er i privat og offentlig kontroll, påvirker opplevelsen av forholdet mellom privat og offentlig. Variasjonen ligger i både dybde og utforming på overgangssonen illustrasjonen nedenfor vises et utvalg av slike posisjoner.

Figur 4 Territorielle grenser⁵¹

I den første illustrasjonen (a), danner en forhage en overgangssone mellom privat og offentlig. Den territorielle grensen ligger da utenfor forhagen, og avstanden mellom gate og hus er liten nok til å gi en viss spenning mellom bebyggelse og offentlig rom. Dersom avstanden reduseres noe (b), kan man fortsatt skape en overgangssone med en liten gressplen eller et tre, men han påpeker at når avstanden reduseres, må arkitektoniske elementer som lave murer eller gjerder til for å hevde territoriell grense. Ved en opphevet første etasje (c), slik man finner i viktorianske hus i England, eller i New York, vil trappesonen danne en overgangssone, og den territorielle grensen flyttes til utsiden av trappen. Trappetrinnet øker den fysiske avstanden og reduserer muligheten for å se inn fra gaten til boligen. En litt tilsvarende situasjon finner vi også igjen i kanalhusene i Amsterdam (d), der førsteetasjen også er hevet ca. en halv etasje, men trappene går langsmed fasaden i en sone på ca. 1,2 meter, og er en

50 The structure of the ordinary : form and control in the built environment.

51 Habraken.

tydelig del av det private arealet. Når territoriell grense og bygningsliv sammenfaller (e) forsvinner noe av spenningen. I tradisjonelle romerske, greske eller arabiske byer hadde bebyggelsen få arkitektoniske uttrykk og henvendte seg innover mot lukkede gårdsrom. Disse gatene kom dermed til liv kun ved innslag av butikker eller verksteder. Den siste varianten av territoriell grense Habraken viser til, er arkadene i gamle renessansebyer som Bologna (f). De representerer en overlapp mellom bygget form og territoriell grense, der de overbygde fortauene blant annet gir skygge til fotgjengerne. Eksemplene viser hvordan forhager, trapper, hevede balkonger, arkader mv. kan skape en overgangssone i det som ellers ville vært en direkte forbindelse mellom privat og offentlig.

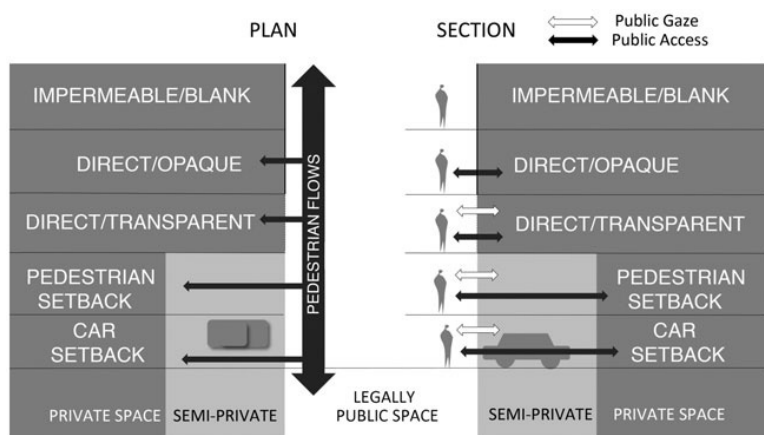
Den australske arkitekten og byplanleggeren **Kim Dovey** har i samarbeid med byplanlegger og professor ved University of New England **Stephen Wood** har i artikkelen *Public/private urban interfaces: type, adaptation, assemblage*⁵² sett på hvordan det private rom er koblet sammen med offentlige fotgjengerarealer. Deres primære mål har ikke vært å se på hvordan grensesnittene bør designes, men hvordan de fungerer, og koblingene som skapes mellom mennesker, bedrifter, bygninger, offentlig og privat. De har utarbeidet det de omtaler som en typologi for kartlegging og analyse av grensesnittet mellom privat/offentlig i.

De definerer fire variabler som er grunnleggende for å forstå grensesnittet:

- *Tilgjengelig/utilgjengelig* – er grensesnittet permeabelt eller porøst, eller blank og utilgjengelig?
- *Direkte/tilbaketrukket* – Ligger inngangen i eiendomsgrensen, eller er den trukket tilbake i en privat eller halvprivat sone?
- *Opak/transparent* – Kan man se direkte inn til det private rommet fra det offentlige rommet og vise versa?
- *Bil/fotgjenger* – Er den primære adkomsten til fots eller med bil?

Basert på dette har de utarbeidet fem hovedtyper

- *Impermeabel/blank* – er utilgjengelig for fotgjengere, uten vinduer eller andre transparente elementer, som i kjøpesenter eller industriområder
- *Direkte opak* – direkte overgang fra offentlig til privat sone, men begrenset visuell forbindelse, som i boligområder
- *Direkte transparent* – direkte overgang fra offentlig til privat sone, og direkte visuell forbindelse, som ved utadrettet virksomhet
- *Tilbaketrukket* for fotgjengere med forhager eller liknende
- *Tilbaketrukket* for biler

Figur 5 Interface Typology⁵³

52 Dovey og Wood, «Public/private urban interfaces: type, adaptation, assemblage».

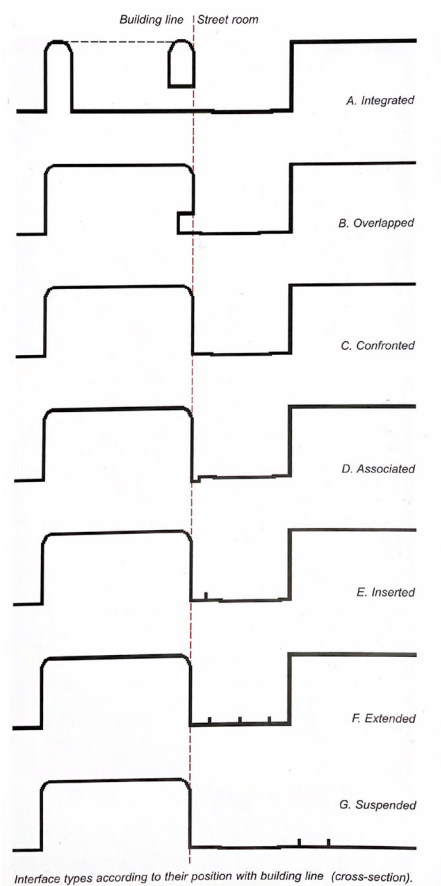
53 Dovey og Wood.

Utformingen av kantsonen er, ifølge Dovey og Wood et uttrykk for makt i mikro-skala; de tillater eller forbyr tilgang og gjennomtrengning av det offentlige blikket; de muliggjør og begrenser privatliv og offentlighet. Kantsonen kan ikke betraktes uavhengig av større problemstillinger knyttet til blandingen og skjæringspunktene av detaljering, funksjoner, tetthet, bygningsalder og høyder som først ble utforsket av Jane Jacobs for mer enn 50 år siden ⁵⁴.

Selv om Dovey/Wood, i likhet med Gehl ser på bevegelsen langsmed fasaden, og dermed også har medtatt den ugjennomtrengelige delen av fasaden, er de i mindre grad opptatt av hvordan det oppleves å bevege seg langs gaten, og dermed også av detaljrikdom, finkornethet og skala som er grunnleggende kriterier for Gehl.

Milos Bobic er en serbisk arkitekt og lektor i Urban Planning ved University of Larenstein i Nederland. Han har, i likhet med Habraken, vært opptatt av bevegelsen gjennom fasaden. I boken *Between the edges* ⁵⁵ presenterer han omfattende typologi for bygning-gate-relasjonen, med særlig fokus på inngangssituasjonen.

Ifølge Bobic, består i gjennomsnitt 75 % av alle byer av boligområder, og boligområder utgjør rundt 95 % av alle nye utviklingsområder ⁵⁶. Hvordan vi utformer disse områdene vil ha betydning for veldig mange mennesker. Det betyr at en bymessig utforming av de fysiske rammene som bebyggelsen utgjør gir det offentlige rommet form og danner dermed rammer for aktiviteter og sosialt liv og tilrettelegger for urbanitet.

Bobic har utviklet syv generelle «kantsonetyper» med 40 undertyper, basert på en blanding av morfologisk, sosial og psykologisk analyse. For å komme frem til typene har han identifisert fem viktige variabler som påvirker karakteren til overgangen:

1. Bygningenes plassering i forhold til hverandre og til offentlige områder.
2. Bredden på tomten mot gaten bestemmer lengden på kontakten mellom bygningen og offentlig område.
3. Gatetype, profil og innhold (bredde på fortauet, grøntområder og trær).
4. Bygningens plassering på tomten (direkte på grenselinjen eller tilbaketrukket innenfor tomten).
5. Typen og indre struktur på bygningene avhenger av tomtestørrelsen og bygningens plassering i forhold til grensene og nabobygningene ⁵⁷

Typologien tar utgangspunkt i bevegelsen ut/inn, og omfatter derfor også offentlige/halvoffentlige byrom, men ekskluderer lukkede (impermeable) grensesnitt og skiller ikke mellom fotgjengerbaserte og bilbaserte grensesnitt.

Figur 6 Grensesnitttyper

54	Dovey og Wood.
55	Between the Edges.
56	Bobic, 13.
57	Bobic, 81.

Den *integrerte* (A) grensesnittypen kan bestå av smug, bakgårder, patioer, gårdsrom eller passasjer som blir en integrert del av gaterommet. I den *overlappende* (B) typen finner vi utkragede bygningselementer, kontinuerlige balkongrekker, arkader, loggiaer eller inntrukne alkover eller nisjer. I den *konfronterende* (C) typen er det ingen overgangssone, og ingen mellomrom mellom indre og ytre område. I «*associated*» (D) vil deler av bygget stikke ut i det offentlige området, som for eksempel en trapp, som i de tradisjonelle bygårdene i Amsterdam eller New Yorks. Her finner vi også endringer i materialitet, hevede inngangspartier eller uteservering, samt takutstikk som stikker ut i det offentlige rommet. «*Inserted*» (E) er private områder som bidrar til å skape distanse mellom bygg og offentlig område, i form av en forhage, terrasse eller som en britisk area-løsning hvor et nedsenket nivå slipper lyst til kjellerarealer, og inngangen kan nås via en bro over det nedsenkede arealet. I *extended* flyttes overgangssonen ut i et slags kollektivt overgangsområde i form av et torg, en gågate eller en liten park, mens *suspended* omfatter funksjoner på andre siden av gaten som tilhører bebyggelsen.

Bobic ser også på hvordan andre faktorer enn selve kantsonen som påvirker opplevelsen av gaterommet. Dersom det er fasadene i gaten er gjennomgående og det er gode proporsjoner mellom bredde på gate og høyde på bygninger, vil gaterommet oppleves som omsluttende. Sammen med en tydelig retning på gaterommet bidrar dette til at gaterommet fremstår lesbart for iakttakeren. Den fysiske omrammingen som fasadene utgjør gjør gaten til en del av byens offentlige rom, og ikke bare en vei ⁵⁸.

Selv om Bobic mener kantsonen ikke i seg selv kan forventes å skape urbanitet, argumenterer han for at en variasjon i kantsonerformer med overgangssoner og stor grad av transparens vil være den mest lovende kantsonefigurasjonen for å skape urbanitet. Han anerkjenner også at det kan være motstridende hensyn i spørsmålet om graden av transparens i utformingen av fasader på første etasje, der beboeres behov for privatliv kan stå i motsetning til forbipasserendes ønske om transparens og oppfattelse av liv på innsiden av bygget ⁵⁹.

Anja Standal er arkitekt og byplanlegger ved NMBU. De seneste årene har hun arbeidet med utformingen av første etasje og en omfattende kartlegging av ulike fasadetyper. Mens Gehl mfl. og Dovey/Wood har fokusert på bevegelsen langs fasade, og Bobic og Habraken på bevegelsen gjennom fasaden, forsøker Standal å kombinere de to tilnærmingene ved å snakke om det hun omtaler som *fasadeterskel*. Fasadeterskelen beskriver hun som «det mikro-morfologiske formelementet som hverken tilhører bygningen eller gaten» ⁶⁰.

Gjennom litteraturstudier og vurdering av et omfattende bildemateriale utarbeidet en typologi med 16 hovedtyper av fasadeterskel basert på åpenhet/transparens og plassering/dybde i forhold til gatelivet.

Åpenhet/transparens:

- *Lukket* – ingen visuell eller fysisk relasjon mellom innside og utside
- *Enveis transparent* – visuell relasjon fra innsiden og ut, sikrer private interesser gjennom ulike gulvnivåer, gardiner/persienner eller annet som skal hindre innsyn
- *Gjennomsiktig* – fullstendig visuell kontakt mellom innsiden og utsiden
- *Gjennomtrengelig* – fysiske åpninger, dører eller porter, gir rom for møter mellom innsiden og utsiden

58 Bobic, 51.

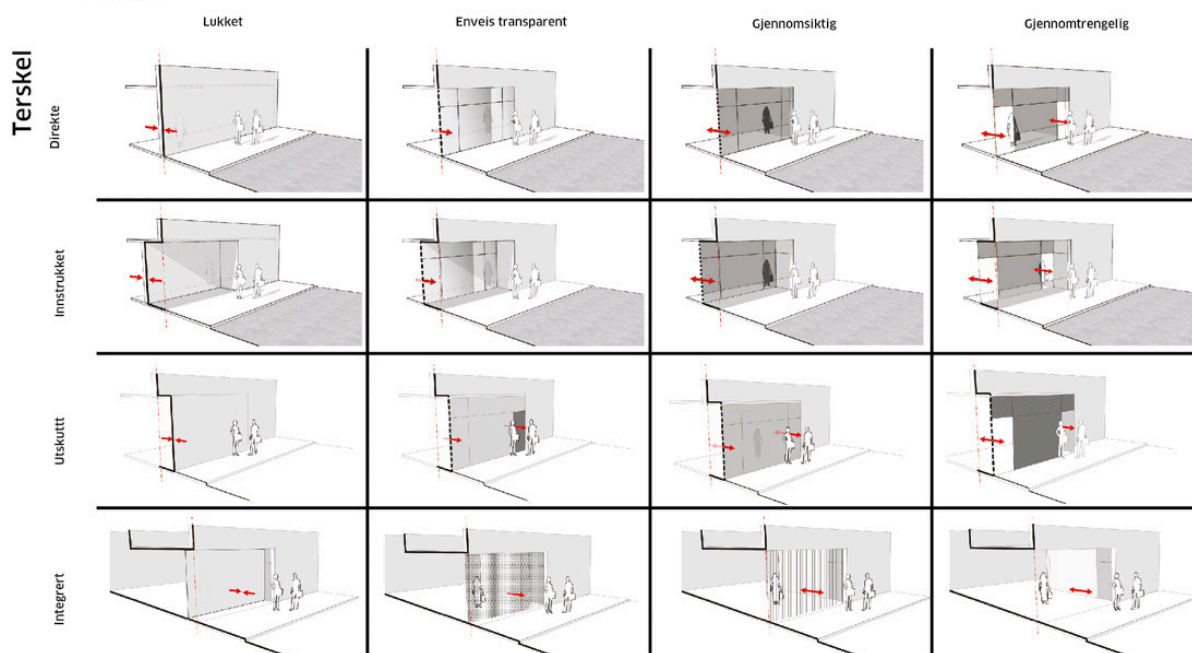
59 Bobic, *Between the Edges*.

60 Anja Standal og Elin Børrud, «Fasadeterskelen: Avgjør hvor 'aktiv' fasaden er», Plan 53, nr. 1 (2021): 22–31, <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2021-01-05>.

Plassering/dybde:

- *Direkte* – byggegrense og tomtegrense sammenfaller uten noe form for overlapp eller romlige overganger
- *Inntrukket* – bygningen på gatenivå trekker fasaden vekk fra gatelinjen og skaper overbygde område
- *Utskutt* – bygningen møter det offentlige rommet med en overgangssone utenfor byggelinjen, bygningsselement eller seg utenfor bygningslivet.
- *Integrert* – overgangen består av flere rom fra offentlig til privat, for eksempel der det private rommets møte med den offentlige gaten skjer gjennom en sekvens av flere rom.

Fasade

Figur 7 Typer for fasadeterskel ⁶¹

Standal omtaler i hovedsak selve overgangen mellom fasaden og det offentlige rommet, og i mindre grad overgangssonen og utformingen av det offentlige rommet. I likhet med flere andre, går hun heller ikke nærmere inn på den detaljerte utformingen av de ulike typene, som også i stor grad påvirker hvordan vi opplever de ulike typene.

Fordi Standal både tar for seg bevegelsen langsmed fasaden og bevegelsen gjennom, inkluderer typologien hennes, i likhet med Dovey/Wood den lukkede fasadetyper som ikke innebærer bevegelse på tvers. Standal påpeker imidlertid at selv om denne fasadetyper ikke i utgangspunktet bidrar til aktivitet, kan den bidra til urbanitet dersom den bearbeides på en måte som gjennom materialdetaljer eller ornamentering allikevel bidrar til positive opplevelseskvaliteter ⁶².

Oppsummering

Litteraturen om typologier og kategorisering av utformingen bidrar til å skape et rammeverk for å forstå overgangssonen, men med unntak av Gehl konkluderer de i liten grad når det kommer til hvordan typene påvirker vår opplevelse av gaterommet. De tar også i liten grad for seg hvordan ulike typene utformes med tanke på størrelse, detaljering og detaljert mål for dybder og bredder. De er i større grad utformet

61 Standal og Børrud.

62 Standal og Børrud.

som verktøy for å skille ulike fasadetyper fra hverandre, men ikke for å gjøre en kvalitativ vurdering av fasadene som verktøy for bymessighet.

Variablene og typene som er identifisert i den litteraturen jeg har jobbet med, vil være med å danne grunnlag for utarbeidelsen av matrisen jeg vil bruke til å analysere de utvalgte gatene i denne oppgaven.

Basert på litteraturen, kan jeg ta med betydningen av følgende parametre:

Permeabilitet er en parameter som sier noe om graden av åpenhet i fasaden, både visuell og fysisk. Denne kan variere fra helt lukket, uten noen visuell eller fysisk relasjon mellom innside og utside til helt gjennomtrengelig med fysiske åpninger, dører eller porter.

Dybden på overgangssonen mellom offentlig og privat og plassering av bygningslivet i forhold til synlige eller opplevde territorielle grenser påvirker opplevelsen av hva som er offentlig og privat. Dybden kan variere fra kollektive gresslagte områder mellom fortau og bebyggelse og private forhager via en direkte fasadetype der den territorielle grensen og bygningslivet samsvarer til ulike varianter av overlappende typer.

Bredden på gaterommet og på bygningsvolumene som vender mot gaten er også viktige parametere for urbanitet fordi de bidrar til å definere gaten og skape en følelse av å være omsluttet.

I tillegg fremhever Gehl mfl. betydningen graden av detaljering, variasjon og tilgjengeligheten av sanseintrykk for opplevelsen av gaterommet.

OPPLEVELSE AV ARKITEKTUR OG ROM

“Whoever leads a solitary life and yet now and then wants to attach himself somewhere, whoever, according to changes in the time of day, the weather, the state of his business, and the like, suddenly wishes to see any harm at all to which he might cling – he will not be able to manage for long without a window looking on to the street. And if he is in the mood of not desiring anything and goes to his windowsill a tired man, with eyes turning from his public to heaven and back again, not wanting to look out and having thrown his head up a little, event then the horses below will draw him down into their train of wagons and tumult, and so at last into the human harmony”

Franz Kafka, The complete stories ⁶³

Mens det foregående avsnittet forsøker å beskrive ulike grensesnittypologier som kan brukes som et rammeverk for å diskutere kantsonen, omhandler denne delen fagperspektiver på hvordan mennesker opplever våre bygde omgivelser, og hvilken betydning omgivelsene har for oss. Denne tilnærmingen til kvalitet og utforming i arkitekturen handler om hvordan mennesker opplever og navigerer gjennom byen, hvilke følelsesmessige reaksjoner omgivelsene våre utløser og betydningen av kanter og fasader for å skape mer imøtekommende steder som mennesker ville oppfatte som behagelig å besøke.

Det er en del overlapp mellom disse. Særlig Gehls tilnærming innebærer, i tillegg til en kategorisering av ulike fasadetyper, en vurdering av hvilken fasadetype som oppleves mest attraktiv og hvordan menneskenes iboende egenskaper påvirker hvordan vi leser våre omgivelser. I *Byer for mennesker* ⁶⁴ beskriver han hvordan kanter av høy kvalitet med godt utformede fasader bidrar til å tiltrekke besøkende og skape attraktive offentlige rom. Samtidig finner vi også en viss grad av kategorisering av ulike aspekter ved kantsonen som bidrar til gode opplevelser i byrommet innenfor denne tilnærmingen til kvalitet og utforming i arkitekturen.

Kevin Lynch (1918-1984) var en amerikansk arkitekt og byplanlegger som i 1960 utga boken *The Image of the City* ⁶⁵. Boken er en analyse tre amerikanske byer og en kartlegging av elementene byen består av, men også en beskrivelse av hvordan mennesker oppfatter og reagerer på sine bygde omgivelser. I boken lanserer han blant annet begrepet *imageability*, et begrep som omhandler steder der spesifikke fysiske elementer og organiseringen av dem fanger oppmerksomhet, frembringer følelser og etterlater et varig inntrykk. En *imageable* by er, ifølge Lynch godt formet, inneholder distinkte delområder og er umiddelbart gjenkjennelig for noen som har besøkt eller bodd der. Den spiller på menneskets iboende evne til å gjenkjenne og huske mønstre. Landemerker kan spille en viktig rolle for å oppnå dette. Det trenger ikke nødvendigvis å bety monumentale signalbygg, men kan handle om mindre elementer som står frem på grunn av sitt særpreg eller plassering og oppleves som målpunkter, orienteringspunkter eller kontrastpunkter i den urbane konteksten.

Kevin Lynch fremhevet også viktigheten av å skape godt definerte og klart uttrykte kanter i urbane omgivelser. Dette ville bidra til omgivelser som mennesker ville sette pris på og komme tilbake til. Selv om *imageability* ikke omhandler selve utformingen av kantsonen, er tilstedeværelsen av målpunkter, landemerker eller andre kontrastpunkter i bybildet som bidrar til å gjøre området gjenkjennelig viktige for den totale opplevelsen av et gaterom. Lynchs teorier om *imageability* danner også grunnlag for andre teoretikere som Ewing mfl. som har forsøkt å måle subjektive kvaliteter i det urbane gaterommet.

63 Franz Kafka, *The complete stories*, Schocken Kafka library (New York: Distributed by Pantheon Books, 1988).

64 *Cities for people* (Washington: Island Press, 2010).

65 Kevin Lynch, *The image of the city*, Publication (Joint Center for Urban Studies) (Cambridge, Mass: M.I.T. Press, 1960).

Gordon Cullen (1914-1994) var en britisk arkitekt og arkitekturskribent som i likhet med Lynch var opptatt av hvordan vi opplever våre omgivelser. I motsetning til Lynch, som fokuserte på lesbarheten av byen, var Cullen opptatt av hvordan omgivelsene rundt oss skaper følelsesmessige reaksjoner, enten vi ønsker det eller ikke.

I boken *Townscape* fra 1961 tok for seg denne visuelle opplevelsen av byen. Han mente omgivelsene påvirker oss på tre måter som han omtaler som syn (*optics*), sted (*place*) og innhold (*content*). Menneskehjernen reagerer på kontrast og ulikhet, og når vi går, vil synet vårt være delt mellom det vi ser rundt oss i øyeblikket, og det som er på vei inn i synsfeltet. Byer oppleves i en serie stillbilder eller åpenbaringer, som han kaller «serial vision». Samtidig vil kroppen vår ha en reaksjon på hvor vi befinner oss i relasjon til våre omgivelser. Vi reagerer ulikt på å være på ulike steder, det er forskjell på å være innenfor eller utenfor, høyt oppe eller langt nede, eller å være her eller der. Dette henger sammen med Habrakens teorier om territorielle grenser, og utformingen av kantsonen.

Den siste måten omgivelsene våre påvirker oss på, er gjennom dens innhold, altså enkeltelementene byen består av, som farge, tekstur, skala, stil, karakter, personlighet og særegenhet. Cullen mente at i en vellykket kontrast mellom disse elementene, vil vi oppleve harmoni. Han var imidlertid også opptatt av farene ved å kuratere kunstig mangfold for å unngå konformitet ⁶⁶.

Christopher Alexander (1936-2022) var en østerrikskfødt britisk-amerikansk arkitekt og design-teoretiker og professor ved University of California, Berkeley. I motsetning til Cullen og Lynch, som beskriver mer overordnet hvordan ulike arkitektoniske elementer, former og bevegelser påvirker vår opplevelse av byen, beskrev Alexander i sin bok *A Pattern Language* ⁶⁷ fra 1977 detaljerte regler for utforming av byer, nabolag, hus, hager og rom i håp om å kunne skape et felles språk for å kunne snakke om arkitektur og som en guide til utforming. Boken var ment som et verktøy, ikke bare for arkitekter, men for alle byens innbyggere som vil skape en bedre by å bo i.

I boken omtaler han 253 såkalte mønstre, eller temaer, hvor han identifiserer et problem eller en utfordring, og foreslår en løsning. Boken omfatter alt fra overordnede byplangrep til interiørløsninger, men flere av mønstrene omhandler utformingen av gaten og kantsonen. Enkelte av reglene kan kanskje fremstå som i overkant rigide, som beskrivelsen av bygningshøyde i urbane områder:

(21) I ethvert urbant område, uansett hvor tett, bør hovedandelen av bygninger være fire etasjer eller lavere. Det er mulig at enkelte bygninger kan være høyere, men de bør aldri være bygg for boliger ⁶⁸.

Andre er allikevel interessante å ta med seg i analysen av utformingen av kantsonen:

- (55) *Enhver passasje for gående bør være hevet ca. 50 cm over bilveien, med en lav vegg eller rekkverk langs kanten for å markere kanten, slik at bilen havner under den gåendes siktlinje.*
- (61) *Lag offentlige rom mindre enn du tror, som regel ikke mer enn 15-18 meter, og aldri mer enn 21 meter på tvers.*
- (95) *Bygg aldri store monolittiske bygg. Hvis mulig, oversett bygget til et kompleks hvis bestanddeler kommer til syne.*
- (110) *Plasser byggets hovedinngang på et punkt hvor det kan sees umiddelbart fra hovedgaten, og gi den en fremhevet og synlig form som stikker seg ut fra bygget.*
- (114) *Mennesker vil alltid prøve å finne et sted hvor de kan ha ryggen beskyttet, hvor de kan se ut mot et større åpent areal, forbi rommet rett utenfor. Lag alltid en sekvens av rom, hvor man kan se ut fra et mindre til et større.*

66 Gordon Cullen, *Townscape* (London: Architectural Press, 1961).

67 Christopher Alexander, *A pattern language : towns, buildings, construction*, bd. 2, Center for Environmental Structure series (New York: Oxford University Press, 1977).

68 Alexander, 2:119.

- (125) I ethvert byrom hvor folk oppholder seg, legg inn noen trappetrinn i kanten med direkte tilgang fra nederste nivå, slik at folk kan samles og sitte og se på andre mennesker
- (126) Byrom uten fokuspunkt har større sannsynlighet for å forbli tomme. Gi torg og plasser en fontene, et tre, en statue eller liknende, ikke nødvendigvis på midten, men i det punktet hvor mennesker naturlig krysser.
- (160) Sørg for at kanten på bygget er en «ting», et «sted» eller en sone med volum, ikke en linje uten tykkelse. Lag steder med dybde og overdekning der mennesker kan oppholde seg, særlig langs de delene av gaten som ser ut på interessante byrom.
- (164) Der bygninger møter gater med høy aktivitet, lag vinduer med sitteplasser som ser ut på gaten, men lag dem høye nok til å være private.
- (167) Balkonger eller terrasser må være minst 1,8 meter dype, og bør være delvis inntrukket hvis mulig.

Alexander beskriver også forholdet mellom gaten og vinduet og verdien av muligheten både for å kikke ut og kikke inn. Dette forutsetter imidlertid at denne overgangen er utformet på en måte som tillater forbipasserende å se inn uten å oppfatte all aktiviteten innenfor, og som gir beboerne mulighet for å se ut på gaten uten å synes. Denne forbindelsen mener han er enklest å oppnå i andre og tredje etasje, men er også mulig å få til dersom man hever første etasje med to til tre fot (0,6-1,0 meter) ⁶⁹.

Alexander argumenterer for at mønstrene han identifiserer baserer seg på helt grunnleggende mønstre i menneskets natur, og derfor er uavhengige av tidsepoke og stilart. Hvordan mennesker opplever sine omgivelser, og hva som skaper positive opplevelser har vært grunnleggende for utformingen av reglene. Vi finner også igjen en del av hans refleksjoner i senere kognitive studier av menneskers opplevelser av arkitektur.

Allan Jacobs (1928-) er urban designer og mangeårig professor ved UC Berkeley. I boken *Great Streets* ⁷⁰ fra 1993 tar han for seg 15 kjente og populære gater i USA og Europa for å se på hvilke fysiske kvaliteter som kjennetegner de gode gatene. Han identifiserer en rekke fysiske forutsetninger han mener er helt nødvendige for å skape gode gater, samt andre elementer som kan bidra.

Definisjon: Jacobs definerer gode gater som gater som har grenser, vegger eller andre vertikale elementer som tydelig kommuniserer hvor gatens grenser går. Gaten defineres både vertikalt av høyden på bygningene og horisontalt av lengden på bygninger. Forholdet mellom høyde og bredde på gaten er avgjørende for om gaten oppleves som en definert gate, eller et mer utflytende rom. Han mener det handler både om proporsjoner og om absolutte størrelser. De fleste gatene i boken er forholdet mellom bredde (b) og høyde (h) mellom $b=1,1h$ og $b=2,5h$. Han mener en gate ikke bør være mer fire ganger høyden på bebyggelsen. Da vil gaten miste sin definisjon.

Visuell kompleksitet: Gode gater forutsetter også, ifølge Jacobs, en fysisk utforming som hjelper øynene til å gjøre det de helst vil gjøre: bevege seg. Øynene engasjeres av lysets bevegelse over ulike overflater. Separate bygninger, mange separate vinduer eller dører, eller forandringer i materialitet vil skape visuell kompleksitet. Komplekse bygningsfasader tillater lys og skygge å bevege seg over dem og endre dem på en måte glatte fasader ikke gjør. Det må imidlertid ikke være så komplekst at det blir kaotisk eller desorienterende. Trær er en viktig bidragsyter i gatebildet fordi de, utover å bidra til å definere gaten, kan skille fotgjengere fra kjøretøy eller gi skygge. De er i konstant bevegelse, og det stadig skiftende lyset som spiller på, gjennom og rundt dem og endrer hvordan lyset treffer bygningenes overflate bidrar til å fange øynenes oppmerksomhet. Bevegelse av både mennesker og biler bidrar også til å gi liv til de gode gatene, forutsatt at bilene beveger seg i en hastighet tilpasset menneskelig bevegelse.

69 Alexander, A pattern language : towns, buildings, construction.

70 Allan B Jacobs, Great streets (Cambridge, Mass: MIT Press, 1993).

Transparens: De beste gatene har en transparens i kantsonen der den private og den offentlige sfæren møtes, der man kan se eller ane hva som ligger bak det som definerer gaterommet. Vanligvis er det vinduer eller dører som gir denne transparensen. I gater med mye utadrettet aktivitet, inviteres man inn, og i mange handlegater eksisterer det også en sone mellom gaten og den faktiske butikken der varer kan vises frem. De beste gatene kan, ifølge Jacobs ha innganger så lite som 3,5 meter fra hverandre. Vinduer er imidlertid ikke tilstrekkelig dersom de er dekket til med gardiner eller skjermer og gir inntrykk av aldri å skulle åpnes. Selv ved helt stengte vegger eller murer, kan trær og vegetasjon som strekker seg over kanten ha noe av den samme virkningen, ved å gi en liten anelse om hva som befinner seg på andre siden.

Komplementaritet: Bygninger i de beste gatene utfyller hverandre, og viser respekt for hverandre, særlig i høyde og utseende. Det handler ikke nødvendigvis om at de skal være bygget innenfor et kort tidsrom eller være samme stil, men variabler som materialer, farge, gesimslinjer, bygningsstørrelser, vindusåpninger og detaljer er brukt på en måte som viser hensyn og respekt for den øvrige bebyggelsen. De gode gatene er vanligvis ikke karakterisert ved fremtredende, individuelle arkitektoniske mesterverk.

Vedlikehold: Godt vedlikehold av gater, fasader, vegetasjon og møblering skal ikke undervurderes som forutsetning for en god gate.

Material- og designkvalitet: Materialkvalitet og godt håndverk kan skille en god gate fra en dårlig gate.

Reid Ewing er byplanlegger og professor ved City and Metropolitan Planning at University of Utah. Han har, i likhet med Jacobs, arbeidet med å definere kvaliteter som bidrar til en god gate. I artikkelen *Measuring the Unmeasurable: Urban Design Qualities Related to Walkability*⁷¹ har han sammen med **Susan Handy** som også er byplanlegger og professor ved UC Davis, California ønsket å utarbeide et verktøy for å måle kvaliteten ved omgivelsene for å kunne gjøre objektive vurderinger av subjektive kvaliteter i det urbane gaterommet. Ved hjelp av et ekspertpanel bestående av byplanleggere og designere som vurderte videoklipp av ulike gaterom i USA identifiserte de fem urbane designkvaliteter som var mulig å operasjonalisere med utgangspunkt i gatens og kantsonens fysiske egenskaper.

Imageability er hentet fra Kevin Lynchs beskrivelse av hvordan ulike kvaliteter ved byen bidrar til å skape mentale kart hos iakttakeren. Hos Ewing/Handy handler *imageability* om hvilke kvaliteter ved de fysiske omgivelsene som skaper disse mentale kartene. Landemerker som står frem på grunn av sin egenart eller plassering kan fungere som målpunkter, orienteringspunkter og kontrastpunkter i den urbane konteksten og er et viktig element ved *imageability*.

Enclosure handler om rommet som oppstår utendørs mellom vertikale elementer som bryter opp siktlinjene. Enclosure kan oversettes med «omsluttethet» eller opplevelsen av å være omsluttet. Begrepet er nært knyttet med den kvaliteten Jacobs omtaler som definisjon, men handler i større grad om opplevelsen enn om det geometriske forholdet mellom høyde og bredde. Opplevelsen av omsluttethet forsvinner ved brudd i kontinuiteten i de vertikale elementene, og kan brytes ytterligere der det oppstår tomrom som følge av parkeringsplasser, ubebygde tomter eller andre funksjoner som ikke skaper menneskelig aktivitet. Den kan også brytes av store tilbaketrekkninger av bebyggelsen langs gaten.

Menneskelig skala handler både om høyde på bebyggelse og bredde på gaten, men også om detaljeringsgrad, møblering, ornamentering, vinduer og dører som kan bidra til menneskelig skala til tross for store høyder.

71 Ewing og Handy, «Measuring the Unmeasurable: Urban Design Qualities Related to Walkability».

Transparens handler både om direkte inn- og utsyn gjennom glass i fasaden, men også mer subtile varianter som gater med mange innganger som gir opplevelsen av menneskelig aktivitet og i hvilken grad man kan se eller oppfatte den menneskelige aktiviteten som ligger bortenfor gatelivet. Fysiske elementer som vegger, vinduer, dører, gjerder, landskap og åpninger påvirker transparensen.

Kompleksitet er relatert til forskjellene som oppfattes av en iakttaker i løpet av en gitt tid. Kompleksitet kommer av variasjon i bygningsform, størrelser, materialer, farger, arkitektur og ornamentering. Lys og vegetasjon kan bidra til å skape kompleksitet til tross for enkle bygningsformer. Skilt bidrar også i stor grad til kompleksitet i gatebildet. Mennesker i seg selv bidrar også i stor grad som elementer i gatebildet. Variasjon i bygningstyper, byggeår og bruk er også bidragsytende. Ewing og Handy peker på at det er viktig at graden av kompleksitet balanseres ettersom for lite inntrykk vil gi en mangelfull sanseopplevelse, mens for mange inntrykk kan gi en sansemessig overbelastning. Denne observasjonen stemmer med funnene vi ser hos både Nasar og Stamps i neste avsnitt.

Oppsummering

Vi finner igjen mange av de samme variablene i dette avsnittet som i det forrige, men tar for seg byen på et mer overordnet nivå enn bare kantsonen og de er i større grad knyttet til vår opplevelse av omgivelsene. Overordnede strukturer som ligger utenfor selve gaten, bidrar til å fange vår oppmerksomhet og påvirker oppfatningen vår av gaten. Derfor er også *imageability* også en interessant parameter å ha med seg inn i vurderingen av de utvalgte gatene.

Selv om Bobic også peker på betydningen av definisjonen av gaterommet, er dette i større grad vektlagt i litteraturen som omhandler vår opplevelse av gaterommet. Dette finner vi igjen hos både Lynch, Jacobs, Cullen, Alexander og Ewing mfl. Det omhandler forholdet mellom høyde på bygg og bredde på gate, men kanskje vel så mye at de vertikale elementene i gaterommet er plassert slik at det fremstår tydelig hvor gatens grenser går.

Selv om forfatterne har en mer bredere tilnærming til hva som påvirker vår opplevelse av gaten, er det allikevel parametere som trekkes frem som har direkte betydning for kantsonen. Alexander fremhever verdien av å skape dybde i kantsonen, mens transparens og gjennomtrengelighet, som er en viktig parameter både hos Dovey/Wood og Standal vektlegges som en viktig designkvalitet hos både Ewing og Jacobs.

Relasjonen mellom byggene langs gaten, som Jacobs omtaler som komplementaritet, finner vi også igjen hos Stamps i neste kapittel, men dette henger også sammen med det som omtales som kompleksitet hos Ewing mfl. Kompleksitet eksisterer imidlertid på flere nivåer, både i relasjonen mellom byggene og internt i byggene, eller som Ewing mfl. påpeker i skilt eller andre detaljer i bybildet.

Andre elementer i bybildet, som vegetasjon, belysning og vedlikehold påvirker også hvordan gaten oppleves.

FAGPERSPEKTIVER PÅ KOGNITIV PSYKOLOGI OG ARKITEKTUR

Det finnes også litteratur fra andre fagfelt som har sett på sammenhengen mellom arkitektur og psykologi. Denne delen tar for seg nyere forskning innenfor kognitiv psykologi, hvor man empirisk forsøker si noe om hva som faktisk konstituerer en opplevelse av kvalitet i ulike bygningsmiljøer

De senere årene er det gjort en del forskning, særlig ved amerikanske institusjoner, på forholdet mellom arkitektur og psykologi. Nyere teknologi innenfor både 3D-modellering, bildemanipulasjon og måling av hjerneaktivitet har gjort at det i større grad også har blitt mulig å gjøre empiriske undersøkelser av hvordan fasadeutforming faktisk påvirker mennesker. Forskere innenfor kognitiv psykologi har forsøkt å samle og analysere bevis for hvordan ulike elementer i de bygde omgivelsene påvirker menneskers følelser. Forskere har også brukt teorier fra psykologi- og nevrovitenskapsfeltet for å hjelpe arkitekter og planleggere å forstå hvordan en del av menneskets iboende egenskaper påvirker hvordan vi opplever våre omgivelser.

Det vil naturligvis også være en del overlapp mellom denne tilnærmingen og den mer arkitekturteoretiske ettersom flere av de som beskriver arkitektur og typologier også har med seg den psykologiske tilnærmingen.

Justin B. Hollander, som er byplanleggings- og designforsker og professor ved Institutt for by- og miljøpolitikk og planlegging ved Tufts University, Massachusetts har skrevet flere artikler og bøker, og sammen med **Ann Sussman**, som er arkitekt, forfatter og forsker og president i Human Architecture and Planning Institute (Hapi) i Massachusetts har han utgitt boken *Cognitive Architecture*. I boken forsøker de to å forklare hvorfor mennesker intuitivt dras mot noen byrom fremfor andre ved å se på hvordan mennesker er satt sammen, ikke bare fysisk, men også mentalt, underbevisst. I boken kommer de frem til fire grunnleggende prinsipper som har betydning for opplevelsen av omgivelsene våre: kanter, mønstre, former og historiefortellingen.

Kanter: Sussman/Hollander fremhever betydningen av kantene for vår opplevelse av byrommet ved å peke på et grunnleggende trekk ved mennesket som de omtaler som *thigmotaksi*. Thigmotaksi er et trekk som har fulgt mennesket i mange millioner år, og som vi også finner igjen hos de fleste dyr. Det innebærer at mennesker trives best langs vegger når vi skal utforske åpne rom. Vi søker intuitivt tryggheten og beskyttelsen veggen gir. Ved å forstå dette trekket ved mennesket, mener de vi også forstå hvorfor godt definerte gaterom og plasser oppmuntrer til gåing, og viktigheten av å skape slike gater. De travleste områdene, er kanter som har aktiv bruk, gatemøblement og permeable kanter (vinduer på første etasje). Sussman og Hollander fremhever tre trekk som påvirker kvaliteten på en urban kant: (1) permeable vegger (dører, vinduer, hvelv), (2) variasjon i materialitet (endring hver 10-15 m) og (3) utstikkende bygningselementer (markiser el.).

Mønstre: Hjernen behandler ikke alle sansene våre likt, den menneskelige hjernen er primært orientert mot synssansen. Halvparten av sanseinformasjonen som går til hjernen vår omhandler prosessering av synsinntrykk ⁷². Vi har utviklet oss i en verden av høy visuell kompleksitet og vi reagerer derfor positivt på visuelle stimuli, ikke likhet og ensformighet. Denne observasjonen finner vi også igjen i Cullens beskrivelser av den visuelle opplevelsen av byen. Sussman/Hollander mener imidlertid også at vi er satt sammen slik at vi prosesserer og følelsesmessig relaterer oss til ansiktsmønstre fremfor andre mønstre. Dette er et trekk som er med oss fra spedbarnsalderen. Menneskehjernen leter etter mønstre i omgivelsene, og dras mot ulike typer mønstre, men det aller mest tiltrekkende mønsteret er

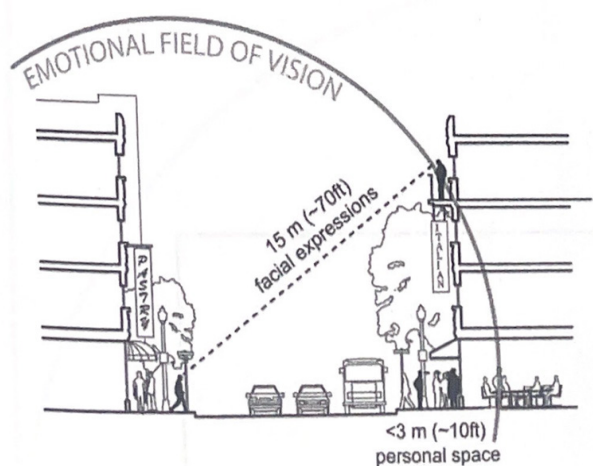
72 Ann Sussman og Justin B Hollander, *Cognitive architecture : designing for how we respond to the built environment* (New York: Routledge, 2015), 4.

menneskeansiktet. For å føle oss hjemme i verden trenger vi ikke bare andre mennesker, vi trenger at objekter og dyr reflekterer oss.

Former: Mennesker er også programmert for å foretrekke enkelte former over andre. Vi har en medfødt partiskhet for symmetriske former, og former med et tydelig hierarki. Ofte er de tredelt, de har en topp, en midt og en bunn. Både symmetri og hierarki indikerer orden og intensjonalitet, og på tvers av kulturer kan vi finne igjen tredelingen fasader i den tradisjonelle arkitekturen. Vi forstår og tolker denne organiseringen og intensjonen enkelt og intuitivt, kanskje er det denne gjenkjenneligheten som gjør at formen oppstår så ofte. En bygning med en klar gesimslinje, et midtparti og en fremhevet base ser komplett ut, løst og velkjent, på samme måte som en kropp eller et ansikt ⁷³.

I følge Sussman og Hollander foretrekker også mennesker kurver fremfor rette eller taggete former. De viser til en studie av pasienter ved et sykehus i Sverige som viste at abstrakte bilder med rette former utløste mer engstelse hos pasientene enn både bilder av natur og kun en blank vegg. I en annen studie ble deltakerne vist bilder av arkitektoniske rom, og de bedømte i større grad rommene som var kurvede som vakre enn de som var rette. Sussman og Hollander konkluderer med at spisse former som pigger, torner, skarpe tenner var trusler i vår evolusjonære fortid som vi var nødt til å kunne oppfatte raskt og rømme fra. Psykologisk føler deler av hjernen vår fortsatt at en løve kan vente ved porten ⁷⁴.

Historiefortellingen: Mens thigmotaksi er en egenskap vi deler med andre arter, er menneskets fortellerevne unik for vår art. Denne evnen hjelper oss å relatere til andre mennesker, med steder og med en felles fortid som bidrar til å skape en identitet. Ifølge Sussman og Hollander, vil omgivelser som reflekterer disse forholdene på ulike måter være mer bærekraftige, fordi de vil være steder som vil bidra til å forbedre livene våre, dermed vil de også i større grad bli tatt vare på, og følgelig vil de også vare lengre ⁷⁵. Sussman/Hollanders historiefortelling er interessant å se på i relasjon til Lynchs *imageability* som også handler om hvordan spesifikke fysiske elementer og organiseringen av dem fanger oppmerksomhet, frembringer følelser og etterlater et varig inntrykk.

Figur 8 Følelsesmessig synsfelt

Sussman og Hollander viser til Gehls vurderinger av «sosialt synsfelt» (Figur 3) der menneskehjernen se bevegelse og kroppsspråk på omtrent 100 meters avstand, på 50-70 meter kan man gjenkjenne en person og på 22-25 meters avstand kan vi se ansiktsuttrykk og følelser. Vi finner disse målene igjen i mange historiske plasser, som alle er ca. 100 meter: Petersplassen i Roma, Place des Vosges i Paris, hagen i Taj Mahal. Basert på de sine funn, konkluderer Sussman og Hollander med at gater med bredder under 25 meter, gir mer vellykkede gater, ettersom de er innenfor menneskers følelsesmessige synsfelt. Det gir mulighet for visuelle og følelsesmessige opplevelser uten mye egeninnsats.

Dimensjonene gjør det enkelt å se andre, hvilket mennesker naturlig setter pris på. Det er derfor også viktig at førsteetasjene gjøres visuelt tiltalende i områder som skal appellere til mennesker og oppfordre til bevegelse. Syn og bevegelse utviklet seg i gjensidig avhengighet, og hører sammen og visuell stimuli

73 Sussman og Hollander, *Cognitive architecture : designing for how we respond to the built environment*.

74 Sussman og Hollander, 126.

75 Sussman og Hollander, 158.

aktiverer hjernen og får oss til å bevege oss. ⁷⁶.

Fordi mennesket gjennom evolusjonen har utviklet seg i en verden som har vært rik på sanseinntrykk, påpeker Sussman/Hollander også betydningen av såkalt biofil design, altså en design som knytter menneskene tettere på naturen der trær og vegetasjon får spille en større rolle i utformingen av våre bygde omgivelser ⁷⁷.

Hollander har i samarbeid med Veronica Foster, som også er tilknyttet Tufts University, gjort en studie med EEG-måling av 5 studenter i Boston der studentene foretok en vandring gjennom ett historisk område og ett modernistisk område. Resultatene viste en overvekt av negative reaksjoner på det modernistiske området, og forfatterne konkluderer med at selv om studien er veldig begrenset, viser den at prinsippene i *Cognitive Architecture* om betydningen av detaljering og visuell variasjon, kanter, mønstre, former og historiefortelling er relevante å ta med seg i design av urbane rom ⁷⁸.

I samarbeid med **Eric. C. Anderson** ved *Center for Outcomes Research and Evaluation, Maine Medical Center Research Institute, Portland, Maine, USA* har Hollander også gjort en mer omfattende studie av ulike byrom med fasader av ulik kvalitet, og registrert deltakernes reaksjoner.

Hollander og Anderson ga deltakere i en studie bilder av byrom med fasader av ulik kvalitet, definert etter Sussman og Hollanders teorier om kognitiv arkitektur ⁷⁹. Bilder av 40 gater i New York ble digitalt redigert for å skape 40 nye bilder av den motsatte kanttypen. Hollander og Anderson målte deltakernes reaksjoner på gaterommene med vekt på affekt som et sentralt trekk ved mennesket. Affekt kan sees på som et neuropsykologisk barometer for et menneskes forhold til sine omgivelser på et gitt tidspunkt. Ulike fysiske omgivelser trigger ulike reaksjoner i kroppen De definerer affekt ved to dimensjoner: valens (graden av behag, fra behagelig til ubehagelig) og begeistring (*arousal*) (graden av aktivering, fra høy til lav) ⁸⁰. Resultatene fra studien viste at fasadene de hadde definert som av «høy kvalitet» resulterte i mer behagelige følelser enn fasader av «lav kvalitet». Deltakerne rapporterte også høyere grad av begeistring for fasader av høyere kvalitet.

Jack L. Nasar (1947-) er psykolog og professor i By- og regional planlegging ved *Ohio State University* i Columbus, Ohio. Han har i en årrekke arbeidet med å undersøke hvilke bygnings- og urbane kvaliteter som fremmer positive følelsesmessige reaksjoner. Nasar bruker også affektbegrepet, i likhet med Hollander og Anderson, og han viser hvordan ulike visuelle elementer kan frembringe en viss type følelsesmessig respons, herunder behag, begeistring og ro. Han peker imidlertid på at ikke alle urbane omgivelser skal etterstrebe den samme følelsesmessige responsen, det ville kunne resultere i monotone omgivelser, men det bør etterstrebes en følelsesmessig respons tilhørende den sosiale og fysiske konteksten.

Nasar skiller mellom formal estetikk som handler om form, proporsjon, rytme, skala, kompleksitet, farge, lys, skygge, orden, hierarki, romlige relasjoner, uoverensstemmelse, tvetydighet, overraskelse og nyhetsverdi, og symbolsk estetikk som handler om at hvordan individs opplevelse av et bygg avhenger av samspillet mellom både byggets fysiske trekk og individets kunnskap og erfaringer knyttet til den bestemte typen bygg. Når man opplever et nytt bygg, vil man, ifølge Nasar teste det opp mot sin

76 Sussman og Hollander, 99.

77 Sussman og Hollander, *Cognitive architecture : designing for how we respond to the built environment*.

78 Justin Hollander og Veronica Foster, «Brain responses to architecture and planning: a preliminary neuro-assessment of the pedestrian experience in Boston, Massachusetts», *Architectural science review* 59, nr. 6 (2016): 474–81, <https://doi.org/10.1080/00038628.2016.1221499>.

79 *Cognitive architecture : designing for how we respond to the built environment*.

80 Justin B. Hollander og Eric C. Anderson, «The impact of urban façade quality on affective feelings», *ArchNet-IJAR* 14, nr. 2 (2020): 219–32, <https://doi.org/10.1108/ARCH-07-2019-0181>.

kunnskap om den aktuelle bygningskategorien. Dersom man finner et avvik, vil man gjøre én av tre ting; man kan utvide sitt kunnskapsområde for å inkludere bygget, plassere bygget i en annen kategori eller skape en ny, uklar kategori. Mennesker setter imidlertid pris på gjenkjennelighet og muligheten til å innpasse bebyggelse i en eksisterende kategori. Avvik kan skape interesse og positive følelser, men bare opp til et visst punkt, mener Nasar⁸¹. Individuer fra ulike kulturer, eller med ulike erfaringer vil utvikle ulike preferanser. Dette kan bidra til å forklare hvorfor det ofte vil være avvik mellom hva arkitekter liker og hva befolkningen for øvrig liker⁸².

Gjentatt eksponering og erfaring med et formspråk vil føre til økt gjenkjennelse og dermed økt preferanse. Reaksjoner på bygg kan derfor også endres over tid slik byggverk som i utgangspunktet avviker fra eksisterende kategorier, eller fremstår kaotiske og utydelige, over tid kan bli gjenkjennelig og familiært over tid, slik som f.eks. Eiffel-tårnet eller andre monumentale byggverk som til å begynne med er blitt møtt med negative reaksjoner, men som over tid er blitt elskede byggverk.⁸³ Nasar peker på viktigheten av at arkitekter og planleggere har et bevisst forhold til den følelsesmessige responsen de ønsker at et bygg skal gi.

Nasar knytter vår respons på omgivelsene våre opp mot tre ulike formmessige egenskaper: omsluttethet (*enclosure*), kompleksitet og orden. Omsluttethet er det samme begrepet vi finner igjen hos blant annet Bobic og Ewing mfl., og i Jacobs begrep definisjon, og handler om graden av åpenhet, romlighet og tethet.

Kompleksitet handler om variasjon, visuell rikdom og utsmykning, mens orden handler om hvorvidt et bilde gir mening og fremstår tydelig for iakttakeren. I arkitekturen søkes ofte kompleksitet og variasjon som en kontrast til monotoni. Kompleksitet kan imidlertid ha en del negative konnotasjoner knyttet til seg fordi det også kan være faktorer som bidrar å redusere orden og skape rot. Nasar setter derfor et skille mellom strukturell kompleksitet i form av den overordnede strukturelle organiseringen av bebyggelse og fasade, og kompleksitet i form av mangfold og visuell rikdom. Nasar henviser til studier som viser at økning i kompleksitet og avvik fra det typiske øker interessen. En økning i orden reduserer interessen, men samtidig økes preferansen⁸⁴. Selv om Jacobs og Stamps bruker andre begreper, henger Nasars vurdering av behovet for balanse mellom kompleksitet og orden sammen med Jacobs beskrivelse av komplementaritet og graden av entropi hos Stamps. Stamps' studier viser at effekten av entropi er krumlinjet, altså at både for lite og for mye kompleksitet og variasjon vil føre til redusert preferanse. Nasar konkluderer med at moderat kompleksitet sammen med høy orden vil gi den høyeste preferansen⁸⁵.

Basert på disse observasjonene gir Nasar anbefalinger for å skape behag:

- Organisering av elementer på en måte som gir mening og samsvar, hvor stilen og enkeltelementene virker å ha en hensikt.
- Bruk av gjenkjennelige og historiske elementer
- Moderat kompleksitet
- Begrenset avvik fra det prototypiske
- Folkelige ("popular") fremfor "high" styles
- Begrenset kunstige forstyrrelser (trafikk, reklameplakater, stolper og kabler og uforenelige formål)

81 «Urban Design Aesthetics: The Evaluative Qualities of Building Exteriors», *Environment and behavior* 26, nr. 3 (1994): 377–401, <https://doi.org/10.1177/001391659402600305>.

82 Nasar, 389.

83 Nasar, 394.

84 Nasar, «Urban Design Aesthetics: The Evaluative Qualities of Building Exteriors».

85 Nasar.

Arthur E. Stamps var en amerikansk arkitekt og forsker ved blant annet U.C. Berkeley og *Institute of Environmental Quality* i San Francisco som arbeidet mye med hvordan omgivelsene våre påvirker oss. I 2000 ga han ut boken *Psychology and Aesthetics*⁸⁶ hvor han så på ulike følelser som kan knyttes til opplevelsen av arkitektur. Ifølge Stamps består disse følelsene av ulike nivåer av tilfredsstillelse, opphisselse og dominans. Disse kan få ulike effekter i kombinasjon. Man kan for eksempel oppleve høy tilfredsstillelse, høy opphisselse, men lav dominans når man står foran storslått natur, eller man kan oppleve høy tilfredsstillelse, nøytral opphisselse og høy dominans når man ligger i en varm seng. Dominans knyttes graden av kontroll over situasjonen, mens tilfredsstillelse handler om behag, som vi også finner igjen hos Nasar, og som Hollander/Anderson også henviser til.

Stamps viser til Kants teorier om hvordan våre opplevelser av omgivelsene våre farges og begrenses av våre erfaringer og kognitive prosesser, hvilket betyr at alle visuelle inntrykk er subjektive og avhengige av betrakterens ståsted. Stamps mener imidlertid at hvis vi derimot tar utgangspunkt i at alle bruker den samme prosessen for å bearbeide inntrykk, vil den subjektive oppfatningen være teoretisk umulig å skille fra elementenes objektive egenskaper. Vi oppfatter verden gjennom filter som er et resultat av regler som skaper disse filtrene. Han mener at dersom man kjenner reglene, kan man finne ut hvordan vi skaper mønstre som danner oppfattelsen vår, og at det er derfor er mulig å identifisere objektive egenskaper som man kan vurdere våre omgivelser ut fra⁸⁷.

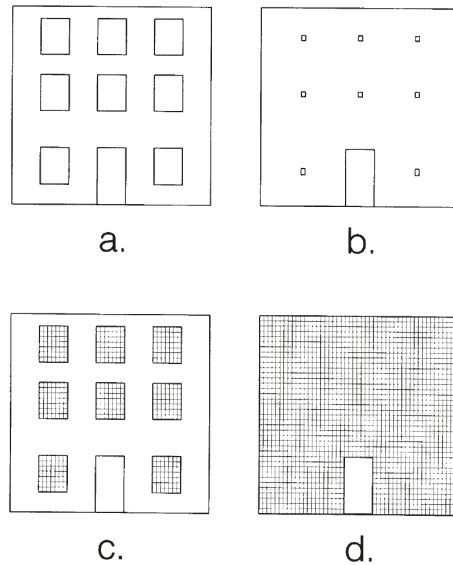
Stamps lar seg inspirere av den nederlandske benediktinermunken og arkitekten Hans Van der Laans teorier om arkitektoniske rom. Hans teorier innebærer at hjernen vår har medfødte begrensninger som gjør det lettere for oss å forstå design som består av færre grupper former av samme størrelse enn design som har en ubegrenset variasjon i størrelser. Dette er i tråd med Kants teorier om at vårt intellekt forsøker å skape orden, og at uttrykk som inneholder romlige forhold som matcher våre medfødte kognitive prosesser, vil oppleves som tilfredsstillende for oss. Hjernen vår vil kategorisere elementer som er nesten like i størrelse, som samme størrelse. Dette kan sammenliknes med noter i musikken, der to frekvenser som er for tett på hverandre vil oppfattes som samme tone. På samme måte vil to kvadrater som er nesten like oppfattes som samme form. Former som er mer enn 1,32 ganger større vil oppfattes som ulike. Han postulerer også at det er en begrensning på hvor ulike elementer kan være i størrelse før de ikke lenger oppfattes som del av samme form. Når ratioen er større enn 1:7, vil elementet heller fremstå som tekstur.

Stamps bruker Van der Laans teorier til å analysere bygg ut fra et syvendedelsprinsipp (*septaves*) der elementer med lengde fra 1 til 1/7 av fasadens lengde vil oppfattes som del av fasaden, elementer med lengder fra 1/7 til 1/49 vil oppfattes som ornament, mens elementer med lengder mindre enn 1/49 vil oppfattes som tekstur⁸⁸.

86 Arthur E. Stamps, *Psychology and the aesthetics of the built environment* (Boston: Kluwer Academic, 2000).

87 Stamps.

88 Arthur E. Stamps, «Architectural detail, Van der Laan septaves and pixel counts», *Design studies* 20, nr. 1 (1999): 83–97, [https://doi.org/10.1016/S0142-694X\(98\)00025-8](https://doi.org/10.1016/S0142-694X(98)00025-8).

Figur 9 Fasader inndelt med utgangspunkt i septaver⁸⁹.

Figuren over viser hvordan vinduene og døren i (a.) har en størrelse som er mellom 1 og 1/7 av hele fasaden, mens vinduene i (b.) er redusert til 1/49 av fasaden, dermed forsvinner den visuelle forbindelsen mellom fasaden og vinduene. I (c.) er å fylle vinduene i (a.) med elementene i (b.) slik at forbindelsen opprettholdes i forholdet mellom fasadene og vinduene og samtidig mellom vinduene og de mindre elementene. I (d.) er hele fasaden fylt med elementene i (b.) slik at de fremstår som en tekstur, snarere enn enkeltlementer i fasaden.

Stamps har gjennom sitt arbeid brukt bilder med ulike varianter av detaljering for å finne ut av hvor godt subjektive inntrykk av arkitektonisk detaljering kan forutses ut fra objektive mål⁹⁰. Han beskriver arkitektoniske fasader basert på tre faktorer: silhuett, masse og overflate.

Silhuetten omhandler hovedsakelig omrisset av takformen og kompleksiteten av denne i form av antall retningsendringer i gesimsen, mens masse referer til bygningselementer som stikker ut eller som er trukket inn fra fasadens hovedliv. Dette omfatter for eksempel balkonger, inntrukne første etasjer, vinduer og dører. Den siste faktoren, overflaten, handler om ornamentering av fasaden i form av detaljering av gesims, ornamentering rundt vinduer og dører eller fasadetekstur⁹¹.

Stamps har gjort en empirisk undersøkelse av hvilke trekk ved fysisk utforming som i størst grad påvirker subjektive opplevelser av arkitektonisk detaljering. 56 respondenter vurderte simulerte illustrasjoner av 36 ulike varianter av detaljering, basert på kategoriene over. Resultatene fra undersøkelsen viste at listverk og ornamentering (overflatebearbeiding) er viktigere for opplevelsen enn masse eller silhuett. Av alle faktorene, var bearbeiding av listverk rundt dører og vinduer den faktoren som gjorde størst utslag⁹². Dette er interessante funn å ha med seg inn i vurderingen av de utvalgte studiegateene, ettersom denne parameteren i stor grad bidrar til å skille den klassiske arkitekturen fra den modernistiske arkitekturen. Stamps konklusjoner sammenfaller også med Gehls studier fra København som viser at mennesker i liten grad oppfatter det som skjer over første etasje, og at variasjon i silhuett derfor vil ha mindre å si for opplevelsen av gaten enn det som skjer tettere på.

89 Arthur E. Stamps, «Physical Determinants of Preferences for Residential Facades», *Environment and behavior* 31, nr. 6 (1999): 723–51, <https://doi.org/10.1177/00139169921972326>.

90 Stamps, *Psychology and the aesthetics of the built environment*.

91 Stamps, «Physical Determinants of Preferences for Residential Facades».

92 Stamps.

I en annen studie har Stamps sett på betydningen av form, kompleksitet i silhuetten og graden av detaljering, for å se på variasjonen i preferanse knyttet til hvert av designelementene. Studien viser at preferansen for graden av detaljering var langt større enn for formen eller silhuetten. Også her oppnådde man den største økningen i preferanse ved å legge til listverk rundt dører og vinduer. Endring fra flatt tak til saltak ga en viss effekt, karnapper ga økte preferansen, mens inntrukne partier faktisk reduserte preferansen ⁹³.

Stamps tar i bruk begrepet entropi, som i utgangspunktet et mål for uorden som brukes innenfor fysikk og kjemi⁹⁴, for å ta høyde for variasjon innenfor et kvartal. Stamps definerer entropi-verdien som null dersom alle bygningene innenfor et kvartal er like på alle målte parametere, mens den maksimale entropi-verdien oppnås dersom alle bygg innenfor et kvartal er ulike på alle målte parametere. Studier viser en positiv korrelasjon mellom entropi-verdien og preferanse, men også at effekten er krumlinjet, det vil si at på et punkt vil økt variasjon føre til redusert preferanse igjen ⁹⁵.

TABLE 8
Standardized Mean Contrasts (*d*) for Various Design Changes

<i>Design Change</i>	<i>d</i>	<i>Source</i>
Adding shingles, ornament, cornice, and door and window trim	1.31	Present article
Meadow with mountains versus meadow without mountains	1.17	Stamps, 1998c
Adding shingles, ornament, and cornice	.90	Present article
Changing a flat roof to a gable roof	.90	Present article
Changing a flat roof to a roof with 11 turns	.88	Present article
Changing a flat roof to a roof with 9 turns	.53	Present article
Infill house matches both scale and character of other houses versus infill house contrasts in either scale or character	.46	Stamps, 1994
Adding shingles texture	.38	Present article
Adding street trees versus no street trees	.35	Stamps, 1997d
Adding a bay to a flat facade	.35	Present article
Two-story houses versus three story houses	.03	Stamps & Miller, 1993
Cars parked on street versus no parked cars	.01	Stamps & Miller, 1993
Adding a bay and subtracting side divots	.00	Present article
Meadow with molehill versus meadow without molehill	-.05	Stamps, 1998c
Street with telephone polls and wires versus street without poles and wires	-.12	Stamps, 1997d
Aesthetic merit of a row of low-quality houses can be raised by inserting a house of higher quality	-.30	Stamps, 1994
Adding bay windows versus no bay windows	-.32	Stamps & Miller, 1993
Subtracting side divots from a flat facade	-.42	Present article

Figur 10 Konsekvenser av ulike designendringer ⁹⁶

Stamps fremhever også, i likhet med Ewing mfl. og Bobic, betydningen av *enclosure*, eller omsluttethet, og viser til nyere medisinske studier som indikerer at det er en egen del av hjernen som reagerer direkte på vegger som omslutter rom, men som ikke reagerer på de samme veggene hvis de ikke omslutter rom. Vegger gir fra et evolusjonært perspektiv muligheten til å gjemme seg. Samtidig vil vertikale hinder som vegger begrense muligheten for bevegelse (eller flukt), mens horisontale overflater som bakke vil tillate bevegelse. Forholdet mellom disse to er derfor viktige for vår opplevelse av dominans og omsluttethet ⁹⁷.

93 Stamps.

94 Helmut Ormestad og Bjørn Pedersen, «Entropi», i *Store norske leksikon*, åpnet 13. mai 2024, <https://snl.no/entropi>.

95 Arthur E. Stamps, «Entropy, Visual Diversity, and Preference», *J Gen Psychol* 129, nr. 3 (2002): 300–320, <https://doi.org/10.1080/00221300209602100>.

96 Stamps.

97 Arthur E. Stamps, «Enclosure and Safety in Urbanscapes», *Environment and behavior* 37, nr. 1 (2005): 102–33, <https://doi.org/10.1177/0013916504266806>.

PJ Lindal ved universitetet i Reykjavik og **Terry Hartig** ved Uppsala universitet har arbeidet med temaet med utgangspunkt i omgivelsenes «restorative» kvaliteter, altså deres evne til å gi en form for fornyelse eller gjenopprettelse av fysiske, psykiske og sosiale ressurser som er redusert som følge av hverdagens «kjas og mas». De fremhever særlig viktigheten av dette i dagens samfunn hvor stadig flere mennesker bor i urbane miljøer og må dekke sitt daglige behov for denne gjenopprettelsen der. De peker på fire slike restorative kvaliteter: avstand fra daglige gjøremål, fascinasjon, definert som en uanstrengt oppmerksomhet, samhandling med omgivelsene og samsvar mellom hva man vil, kan og må gjøre ⁹⁸.

I en undersøkelse fra 2013 har de sett på hvordan spesifikke fysiske egenskaper i urbane bolig-gater kan utformes for å øke muligheten for restorative opplevelser også i urbane omgivelser. I undersøkelsen har de primært sett på silhuett, ornamentering på fasade og høyde på bygninger. De baserte utvelgelsen av parameterne på blant annet Stamps forskning på arkitektonisk variasjon, entropi og omsluttethet. De viser også til flere studier som peker på den menneskelige evolusjonen som viktig for behovet for å være omsluttet av kanter og preferansen for mindre plassrom fremfor både store utflytende rom og trange rom.

I studien genererte forskerne 3D-modeller med ulik grad av kompleksitet i fasadene og med ulik høyde. Ca. 40 deltakere vurderte 145 bilder av modellene. Resultatene viser at høyere grad av arkitektonisk variasjon virker mer restorativt da dette gir større mulighet for uanstrengt oppmerksomhet, utforskning og oppdagelse. En økning i detaljene på fasaden og samlet variasjon i gateløpet ga også en økt følelse av å komme seg bort. Økte bygningshøyder førte derimot til en redusert følelse av å komme seg bort, og selv om høyere bygg ga flere elementer å se på (flere vinduer etc.), bidro ikke økte bygningshøyder til økt fascinasjon ⁹⁹.

José Beirão, arkitekt og professor ved universitetet i Lisboa, og **Anastasia Koltsova** ved ETH i Zurich, har i artikkelen *The Effects of Territorial Depth on the Liveliness of Streets* ¹⁰⁰ sett på hvordan forholdet mellom tetthet av innganger og dybde på overgangssone mellom privat og offentlig samsvarer med graden av gateliv. Beirão og Koltsova baserer studien blant annet på Habrakens teorier om territoriell dybde. Det har sett på utvalgte gater i Lisboa, Moskva og Zurich med ulik bruk og fra ulike tidsepoker. De har sett på antallet innganger langs gaten, avstanden mellom inngangene og dybden på inngangene for å kunne måle permeabiliteten i gaten. Studiene viser at høyere tetthet av innganger samsvarer med høyere grad av gateliv. Dybden på overgangssonen endrer bare dette forholdet dersom dybden avviker vesentlig.

Elizabeth MacDonald ved UC Berkeley i California har undersøkt boligområder rundt sentrum av Vancouver. I forbindelse med utvikling av områdene er det utarbeidet designretningslinjer som stiller krav om individuelle private innganger mot gaten og forhager for alle boliger på gateplan. Designretningslinjene er basert på både Jane Jacobs' teorier om tydelige overganger mellom privat og offentlige og behovet for «eyes on the street», og Jan Gehls ideer om «livet mellom husene». I artikkelen *Street-facing Dwelling Units and Liveability* ¹⁰¹ har hun sett på hvordan boligenhetene som vender mot gaten er utformet og hvilken effekt utformingen har på trivsel, både for beboere og forbipasserende. Funnene hennes antyder at utformingen av bidrar til gatemiljøet gjennom mer visuelt interessante fasader, «eyes on the street» og generelt økt aktivitet og sosial interaksjon i gatene sammenliknet med nyere prosjekter uten direkte innganger til boligene fra gaten.

98 Pall J. Lindal og Terry Hartig, «Architectural variation, building height, and the restorative quality of urban residential streetscapes», *Journal of environmental psychology* 33 (2013): 26–36, <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.09.003>.

99 Lindal og Hartig.

100 Beirão og Koltsova, «The Effects of Territorial Depth on the Liveliness of Streets».

101 Elizabeth Macdonald, «Street-facing Dwelling Units and Livability: The Impacts of Emerging Building Types in Vancouver's New High-density Residential Neighbourhoods», *Journal of urban design* 10, nr. 1 (2005): 13–38, <https://doi.org/10.1080/13574800500062320>.

MacDonald identifiserer enkelte designkarakteristikker som er grunnleggende for at en slik utforming skal fungere:

- Inngangsdøren bør heves 4-6 trinn fra fortauet slik at forbipasserende ikke kan se for langt inn i boligen
- Overgangssonen mellom offentlig og privat bør inneholde både en terrasse og en hage. Dette øker spekteret av aktiviteter beboerne kan drive med, samt at det øker mulighetene for å gjøre personlige tilpasninger. Terrassen bør være minimum 1,8 meter dyp.
- Enheten på gateplan bør ha flere nivåer slik at soverom ikke vender mot gaten. Beboerne vil da føle mindre behov for å dekke til vinduene.
- Inngangsdøren bør utformes som en tydelig inngangsdør og forhagen som en forhage, til forskjell fra en hage mot bakgård, slik at forbipasserende ikke oppfatter arealet som for privat.

Funnene i studien er interessante, og er kanskje særlig relevante på Sørenga hvor store deler av fasaden mot gaten har private forhager foran. Det er imidlertid ingen av de studerte gatene i denne oppgaven som har boligens hovedinnganger direkte fra gaten, og det er ikke en mye brukt typologi i Oslo. Det er imidlertid interessant hvordan dette kan bidra til økt aktivitet i gaten.

Oppsummering

De ulike forfatterne har sett på ulike aspekter menneskers opplevelser av arkitektur og rom. Mens Sussman og Hollander har sett på arkitektonisk form kan knyttes sammen med grunnleggende menneskelige egenskaper, har Stamps målt menneskelige preferanser for ulike arkitektoniske virkemidler, og Lindal/Hartig har sett på de restorative egenskapene til arkitekturen. Selv om de har ulike innfallsvinkler, handler det til syvende og sist om hvordan arkitekturen på best mulig måte kan spille på lag med våre medfødte egenskaper og bidra til å skape positive opplevelser.

Basert på det empiriske materialet jeg har studert, kan se noen felles trekk som går igjen:

Vi søker trygghet langs kanter. Utforming av kantsonen har derfor stor betydning for hvordan vi opplever gatene vi går i. Både Sussman og Hollander, Alexander og Gehl beskriver det menneskelige behovet for å holde seg langs kanter. Når vi er omsluttet av vegger kan vi observere våre omgivelser uten å være redd for angrep bakfra. Hvordan dette henger sammen med gleden mange finner i å gå turer i store og åpne landskapsrom kommer ikke forfatterne nærmere inn på, og er heller ikke noe jeg vil problematisere noe videre i oppgaven. Det menneskelige behovet for å trekkes mot kanter, og behovet for å søke den tryggheten kantene gir, kalt thigmotaksi, fremheves av både Gehl og Sussman/Hollander og kan også forklare viktigheten av kantene i utformingen av gaten hos Alexander. Det er en vanskelig parameter å måle fordi den sier mer om et trekk ved mennesket enn et trekk ved gaten. Man kan imidlertid si noe om i hvilken grad kantene oppleves tilgjengelig og hvor i gaten man ønsker å gå.

Vi trenger noe å hvile øynene våre på. Viktigheten av synssansen for opplevelsen av byrommet fremheves både av Cullen og Sussman/Hollander, og betydningen av visuell kompleksitet i form av detaljriktighet trekkes frem av både Stamps, Nasar og Lindal/Hartig.

Mange av elementene fra Jacobs' analyser av en god gate finner vi også igjen hos Stamps, som kompleksitet og komplementaritet (entropi hos Stamps). Kompleksitet og variasjon i moderat mengde bidrar til positive opplevelser. Samtidig liker vi former vi kan gjenkjenne fra naturen og fra oss selv. Dette kommer, i følge Sussman/Hollander til uttrykk i en preferanse for symmetriske former og former med et tydelig hierarki som vi enkelt og intuitivt kan forstå og tolke. Også Nasar fremhever menneskets behov for orden for at bygg skal gi intuitivt mening for oss.

METODE

Basert på fagperspektivene på både kvalitet og utforming i arkitekturen og på kognitiv psykologi og arkitektur, har jeg utformet en matrise som har fungert som et arbeidsverktøy både for å sortere i typologier og kvalitetskriterier som har kommet frem av litteraturstudiene. Jeg har deretter benyttet matrise til å sammenstille og sammenlikne de ulike studieområdene. Matrisen inneholder vurderinger og tallfesting av de ulike kriteriene som er identifisert innenfor hver studiegate, og anvendes deretter til å vurdere de utvalgte studie opp mot kriteriene og mot hverandre. Den komplette matrisen ligger som vedlegg til oppgaven.

Matrisen er delt inn i fem undertemaer:

1. **Overordnede strukturer** – strukturerende elementer på bydels- eller områdenivå
2. **Byform** – overordnede forhold som omfatter hele gaten eller kvartalet, som ikke beskriver kantsonen direkte, men som er av betydning for opplevelsen av gaterommet
3. **Fasadeform** – forhold som omhandler den grunnleggende formen på kantsonen: posisjon på fasaden i relasjon til det offentlige, transparens etc.
4. **Detaljrikdom** – forhold som omhandler detaljering av kantsonen
5. **Andre detaljer i bybildet**- Forhold som gatemøblering, belysning og vegetasjon bidrar også i stor grad til opplevelsen av gaterommet selv om de ikke er direkte knyttet til fasaden.

De mest sentrale kriteriene for analysene av kantsonen, er kriteriene som befinner seg innenfor kategoriene *fasadeform* og *detaljrikdom*. De andre parameterne er imidlertid viktige å ha med for å kunne gi en mer helhetlig forståelse av området og av gateløpet, og samtidig bidra til å støtte opp under de funnene som gjøres.

	Tema	Teori
OVERORDNEDE STRUKTURER	Imageability (historiske bygg, irregulære bygg, tilgjengelige gårdsrom, parker, gjenkjennelig etc.) Siktlinjer, målpunkter, karakter, kontekst, romsammenhenger	Ewing, Lynch
	Landskap/topografi. De større landskapselementene Buet gateløp kan bidra til irregularitet.	Lynch
	Eierforhold Utbyggingsstruktur (privat/offentlig, antall separate byggeprosjekter)	Bobic
BYFORM	Utnyttelse	
	Definisjon (forhold mellom høyde og bredde). Avgrensning av gaterommet. Omsluttethet (enclosure), menneskelig skala Retning, gatelengde	Ewing, Jacobs, Sussman/ Hollander, Lindal, Stamps, Nasar
	Komplementaritet (relasjon mellom bebyggelse) Entropi	Jacobs, Stamps

FASAEFORM	Oppdeling, antall separate bygninger, lengde på bygg Orden, symmetri, horisontal deling, hierarki i form og materialitet Silhuett (omrisset av formen)	Sussman/ Hollander, Ewing, Nasar, Stamps, Lindal/Hartig
	Dybde (direkte, inntrukket, utskutt, integrert) Bredde på fortauet. Avstand fra gangsonen Masse (utstikkende eller inntrukne elementer)	Standal, Bobic, Dovey, Habranken, Alexander, Stamps
	Permeabilitet (lukket, enveistrasparent, gjennomsiktig, gjennomtrengelig) Vindusåpninger (Størrelse og plassering i forhold til fortaushøyden) Innganger (antall, transparens)	Standal, Ewing, Jacobs, Dovey/Wood, Bobic, Gehl, Alexander, Stamps
DETALJRIKDOM	Surfacing (Ornamentering, listverk rundt dør og vindu, tekstur) Finkornethet	Jacobs, Ewing, Stamps, Lindal. Gehl
	Inngangsparti (utforming, aksentuering)	Bobic, Habranken, Stamps, MacDonald
ANDRE DETALJER	Detaljering (gatemøbler, belysning)	Jacobs
	Natur (vegetasjon, trær). Trær som romdannende elementer.	Sussman/ Hollander, Jacobs
	Vedlikehold	Jacobs, Ewing
	Mennesker, bruk, funksjon. Trafikk (ÅDT)	

Overordnede strukturer

De overordnede strukturene omhandler strukturerende elementer på bydels- eller områdenivå.

Imageability, som er et begrep som er hentet fra Kevin Lynch er et viktig kriterium for vurdering av de overordnede strukturerende elementene. Dette innebærer forhold som historiske bygg, irregulære bygg, tilgjengelige gårdsrom eller parker som fanger oppmerksomhet og bidrar til å skape egenart. Vi finner *imageability*-begrepet brukt hos Ewing mfl. i deres kategorisering av urbane designkvaliteter, og selv om Sussman/Hollander bruker begrepet historiefortelling, handler deres teori også om å skape byer som bidrar til å reflektere en felles fortid og skape identitet.

I matrisen ser jeg på hvilke målpunkter som finnes, både innenfor området, og utenfor området med visuell kontakt med området. Her vil jeg se på sammenhengen mellom byrommene, og i hvilken kontekst står de i, både bygningskaraktermessig og med tanke på tidsdybden i bebyggelsen.

Topografi og tilpasning til landskapet kan også være en viktig premissgiver for utforming av bebyggelsen, og forholdet mellom landskap, topografi og bebyggelse påvirker også opplevelsen av gaten.

Eierforhold er et annet viktig overordnet premiss for utforming av kvartalene, som også omtales av Bobic. Eierforholdene omhandler størrelse på tomtene, men også hvordan utbyggingen er strukturert og gjennomført. Både i historisk og samtidig bebyggelse har dette hatt konsekvenser for oppdeling og

utforming av bebyggelsen, men også for antall og plassering av innganger til boligene.

Da mesteparten av Grünerløkka ble bygget, kunne et kvartal bestå av alt fra 10 til over 20 ulike eiendommer. Med utviklingen av de store kommunale boligprosjektene som Torshov og Lindern var én utvikler, i dette tilfellet kommunen, ansvarlig for hele kvartaler. Kvartalene var ble dermed ikke underdelt på samme måte. Dette er en utvikling vi også ser igjen i dagens byutvikling.

Byform

Det neste undertemaet har jeg gitt overskriften byform. Det omhandler proporsjonene på det utvalgte gatestrekket, bygningsvolumene og forholdet mellom bebyggelsen langs gaten. Dette er overordnede forhold som omfatter hele gaten eller kvartalet, som ikke beskriver kantsonen direkte, men som er av betydning for opplevelsen av gaterommet

Utnyttelse

Utnyttelsen i området er en viktig premisgiver for høyden på bebyggelsen, men også bredden på gaten og dermed også definisjonen av gaten og følelsen av omsluttethet. Selv om forventninger om utnyttelse er en viktig premis både for utbyggere og myndigheter i de alle fleste byggeprosjekter, er det et begrep det allikevel er vanskelig å tallfeste entydig ettersom tallet man får avhenger av hvor man setter grensen, særlig gjelder dette på områdenivå. Det er imidlertid også utfordrende å sammenlikne utnyttelse i den historiske kvartalsbyen med utnyttelsen i nyere bybebyggelse fordi den historiske kvartalsbebyggelsen tradisjonelt har en tydeligere kvartalsstruktur med mer eller mindre likeverdige gater på alle sider som gjør det enklere å sette en grense mellom privat og offentlig. I nyere boligbebyggelse, særlig i utviklingsområder som de jeg har studert i denne oppgaven, er bebyggelsen i større grad spredt utover langs én hovedgate med sekundære tverrgater eller forbindelser som ikke nødvendigvis er en del av verken gatestrukturen eller det private gårdsrommet.

Illustrasjonene under viser eksempler på hva som er medtatt på Grünerløkka og Løren.

Figur 11 Feltareal Grünerløkka

Figur 12 Feltareal Løren

For å få et så sammenliknbart tall som mulig, har jeg avgrenset feltarealene ved tilgrensende gater, men også tatt ut ikke kjørbare tverrforbindelser selv om disse reguleringsteknisk inngår i boligformålet. Private uteoppholdsarealer ut mot tverrforbindelsen er medtatt. I de historiske områdene har jeg medtatt alt areal på innsiden av fortauet, som omfatter halvprivat beplantnings- og gressareal mellom bygning og fortau på Torshov og Majorstuen. På den måten får jeg tall som i så stor grad det er mulig

er sammenliknbare. Utnyttelsen for den historiske bebyggelsen er BRA regnet omtrentlig ut fra det tilgjengelige tegningsmateriale og en beregning av anslått tilgjengelig BRA under skråtak. For den nye bebyggelsen er BRA basert på rammesøknadsmaterialet tilgjengelig på saksinnsyn.

Definisjon

Definisjon av gaten og forholdet mellom høyde og finner vi hos flere teoretikere, blant annet Jacobs, som fremhever viktigheten av dette. Han mener bredden på et rom ikke bør være mer enn 4 ganger høyden. Forholdet mellom høyde og bredde påvirker *enclosure*, eller følelsen av å være omsluttet, som flere forfattere, deriblant mfl., Bobic og Stamps fremhever som et sentralt kriterium for opplevelsen av gaterommet. Både Gehl, Alexander og Sussman/Hollander beskriver menneskets medfødte ønske om å oppholde seg inn mot vegger eller andre fysiske elementer som kan gi beskyttelse når man skal utforske åpne rom, også kalt *thigmotaksi*. Denne egenskapen henger også sammen med menneskets preferanse for omsluttende rom, og hvorvidt det finnes beskyttende elementer langs som oppmuntret til gåing, opphold og bruk.

Hvor godt gaterommet er definert påvirkes, i tillegg til høyden på byggene og bredden på gaten, av lengden på gaten og opplevelsen av retning og siktlinjer i gatebildet, men også av avgrensing av gaten horisontalt, og hvorvidt gatens vertikale elementer danner et tydelig byrom eller om disse brytes av store åpninger eller tilbaketrekninger som bryter kontinuiteten i de vertikale elementene, slik Ewing mfl. viser til.

Komplementaritet

Komplementaritet handler om relasjonen mellom byggene langs gaten, og i hvilken grad de utfyller hverandre, og viser respekt for hverandre. Det innebærer ikke nødvendigvis at byggene er helt like, men at de er utformet på en måte, særlig med tanke på høyde, materialitet, bygningsstørrelser og detaljer, som gjør at kontrasten til omkringliggende bebyggelse ikke blir for stor. Begrepet komplementaritet kommer fra Jacobs mens Stamps bruker begrepet entropi. som en metode for å måle variasjon innenfor et kvartal. Entropi-verdien er null dersom byggene er helt identiske, og øker ettersom graden av variasjon øker. Stamps' studier viser at kurven for entropi er krumlinjet, slik at effekten av variasjon på et punkt vil avta. Stamps' teorier om entropi og variasjon er også relevant når det kommer til variasjon og kompleksitet innad i de enkelte byggene. Jeg benytter Stamps teorier om verdien av entropi i vurderingen av de utvalgte gatene, men har ikke gjort noen detaljert utregning av entropiverdiene.

Fasadeform

Fasadeform handler opprisset og snittet på fasaden langs gaten, og dermed også utformingen av selve kantsonen i møtet mellom bygning og gate. I analysen av fasadeformen har jeg studert fasaden på én side av gaten.

Oppdelingen av fasaden henger sammen med hvordan bygningene er delt opp, og kompleksiteten i volumoppbygging, variasjon i bygningsform og gesimshøyder og hierarki går igjen i mye av litteraturen. Ewing mfl. vektlegger betydningen av balansen av kompleksitet for opplevelsen av byrommene, mens Sussman og Hollander fremhever vår medfødte preferanse for symmetriske former, og former med et tydelig hierarki. Stamps og Lindal/Hartig har studert hvordan silhuetten, altså omrisset av formen påvirker vår opplevelse av gaterommet.

Variasjon er ofte noe som etterstrebes i arkitektonisk utforming. Som vist til i forrige avsnitt, viser studier at variasjon ikke bare er et gode. Både hos Nasar og Stamps finner vi at de positive følelsene knyttet til variasjon avtar etter hvert som graden av variasjon, eller kompleksitet når et visst punkt. Stamps fremhever hvordan færre grupper former av samme størrelse vil være enklere for oss å oppfatte enn design som har en ubegrenset variasjon i størrelser. Nasar på sin side fokuserer på viktigheten av

balanse mellom kompleksitet i betydningen variasjon, ornamentikk og visuell rikhet og orden, som bidrar til å skape tydelighet og klarhet. I matrisen vurderes oppdeling på bakgrunn av lengden på byggene, oppdeling i separate bygninger, horisontale delinger, hierarki, symmetri, variasjon i høyder og materialitet. I tillegg vil variasjon i vindusstørrelser og andre elementer i fasaden være en viktig parameter i vurderingen av casene.

De to neste parameterne, dybde og permeabilitet er kriterier som konkret omhandler møtet mellom bygning og gate, altså selve kantsonen.

Dybde er et begrep som benyttes av Habraken, Standal og Alexander, men betydningen av dybden, enten den er en del av bygningsvolumet eller ligger i en overgangssone mellom bygning og gate, finner vi hos de fleste teoretikerne. Stamps omtaler dette som masse, og knytter det konkret til utstikkende eller inntrukne elementer i bygningsvolumet. I mange tilfeller kan denne overgangen være ulikt utformet på ulike steder langs gaten. Både bredder på fortau, bredder på overgangssoner, dybder på private oppholdsarealer og inntrekkninger i bygningsvolum er viktige parametere å se på for å vurdere dette. Studien MacDonald har gjort Vancouver viser betydningen av en del av disse tiltakene.

Permeabilitet er en annen viktig parameter som omtales både hos Bobic, Standal og Dovey/Wood. Bebyggelsen kan være lukket, enveistransparent, gjennomsiktig eller gjennomtrengelig. Hvorvidt det er mulig for forbi passerende å oppfatte det som foregår på innsiden, eller til og med kunne gå inn og ut vil ha mye å si for opplevelsen for gaten.

Størrelse og plassering av vinduer og første etasje i forhold til fortaushøyden henger sammen med graden av transparens. Plasseringen av vinduene i forhold til øyehøyde hos den forbi passerende har mye å si for hvor skjermet boligen oppfattes. Dette legger særlig Alexander vekt på i sine vurderinger av hvordan kantsonen bør utformes.

Detaljrikdom

Kompleksitet kan oppstå på ulike nivåer. Under temaet fasadeform inngår kompleksitet i volumoppbygging og bygningsform. Innenfor dette temaet inngår kompleksitet på et mer detaljert nivå, som samsvarer med Jan Gehls «finkornethet».

Bearbeiding av overflaten i form av ornamentering som listverk rundt dør og vindu, utforming av gesims eller tekstur fremkommer som en viktig parameter hos Stamps. Stamps trekker ornamentering som den kvaliteten i fasadeutforming som bidrar til den største økningen i preferanse, mens Lindal og Hartig finner at den økning i detaljene i fasaden bidrar til gateløpets restorative kvaliteter og Gehl mfl. viser til at finkornede fasader med gode detaljer bidrar til at mennesker går saktere forbi og i større grad vender blikket mot fasaden når de går forbi. Jacobs knytter også behovet for det han kaller visuell kompleksitet til en fysisk utforming som stimulerer øynene til å bevege seg.

Utforming og aksentuering av inngangspartier faller inn under flere av parameterne over, både permeabilitet, dybde og ornamentering har betydning for hvordan inngangspartiene oppfattes, og dermed også hvordan gaten oppleves.

Andre sanseintrykk

I en del av litteraturen, som hos Jacobs, Sussman/Hollander og Ewing mfl. omtales også andre detaljer i bybildet som viktig for vår opplevelse av det urbane rommet. Jacobs fremhever detaljering i form av gatemøblering og belysning som viktig. I tillegg er også skilting, parkerte biler og andre elementer i bybildet som ikke er knyttet direkte til fasaden med på å påvirke opplevelsen av gaterommet.

Vegetasjon er også et viktig element som påvirker vår opplevelse av gaterommet. Både Jacobs og Ewing

mfl. referer også til hvordan vegetasjon kan bidra til å kompensere for mangelen på andre kvaliteter i kantsonen, mens Sussman og Hollander viser til betydningen av natur for vår opplevelse av våre omgivelser.

Trafikkbelastningen i gaten kan måles med ÅDT (årdsdøgntrafikk) som sier noe om hvor mange biler som kjører gjennom gaten i løpet av et døgn. I hvor stor grad trafikken påvirker den som oppholder seg i gaten, henger imidlertid også sammen med andre faktorer som hastighet, gatebredder, fortausbredder og utforming av overgangen mellom fotgjenger og bilist.

Også graden av vedlikehold både av gaten og av fasadene i seg selv påvirker vår opplevelse av gaterommet.

Enkelte sanseintrykk kan være vanskeligere å måle fordi de kan være situasjonsbestemte eller små og i stor grad knytter seg til graden av menneskelig aktivitet og hvilken aktivitet som foregår. Disse sanseintrykkene kan variere fra dag til dag og gjennom året, men bidrar allikevel til opplevelsen av gaterommet. Alle disse sanseintrykkene vil også variere veldig mellom de ulike gatene som er diskutert, og er derfor i noe mindre grad sammenliknbare, men vil allikevel være viktige å ha med seg i diskusjonen av opplevelsen av gaterommene.

DEL IV ANALYSE

KANTSONEN I DEN HISTORISKE BYEN

STEENSTRUPS GATE - GRÜNERLØKKA

Steenstrups gate ligger på Grünerløkka nord i Oslo, ca. 2 km fra sentrum (Oslo S). Området har navnet sitt etter familien Grüner som eide mye av området da Grünerløkka i forbindelse med byutvidelsen i 1858 ble en del av Christiania og dermed ble underlagt murtvang ved oppføring av hus. Det meste av bebyggelsen i området består av karrébebyggelse med leiegårder fra slutten av 1800-tallet. Området ligger langs østsiden av Akerselva, som var viktig for utviklingen av industrien i Oslo på 1800-tallet, beboerne i området arbeidet gjerne på én av de mange fabrikkene langs elven. Boligstørrelsen i disse gårdene var jevnt over liten, mange leiligheter ble bygd med ett eller to rom ¹⁰². Dette studiet tar for seg den delen av Steenstrups gate som ligger mellom Seildukgata og Helgesens gate. Steenstrups gate er oppkalt etter Peter Severin Steenstrup som startet Akers mekaniske Verksted og som eide en løkke der gaten går i dag. Steenstrups gate er synlig på historiske kart fra 1879 selv om den aktuelle delen av gaten ikke er inntegnet før senere.

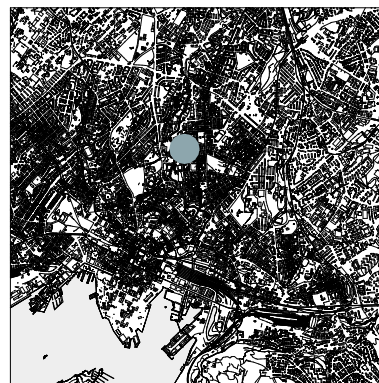
Overordnede strukturer

Steenstrups gate går parallelt med Markveien, som er en av hovedgatene gjennom Grünerløkka. Gatens totale lengde er ca. 380 meter, hvorav det kvartalet som utgjør studieområdet er ca. 126 meter. Selv om gaten ligger tett på sentrale handlegater i området, har gaten i dag ingen utadrettede funksjoner på gateplan.

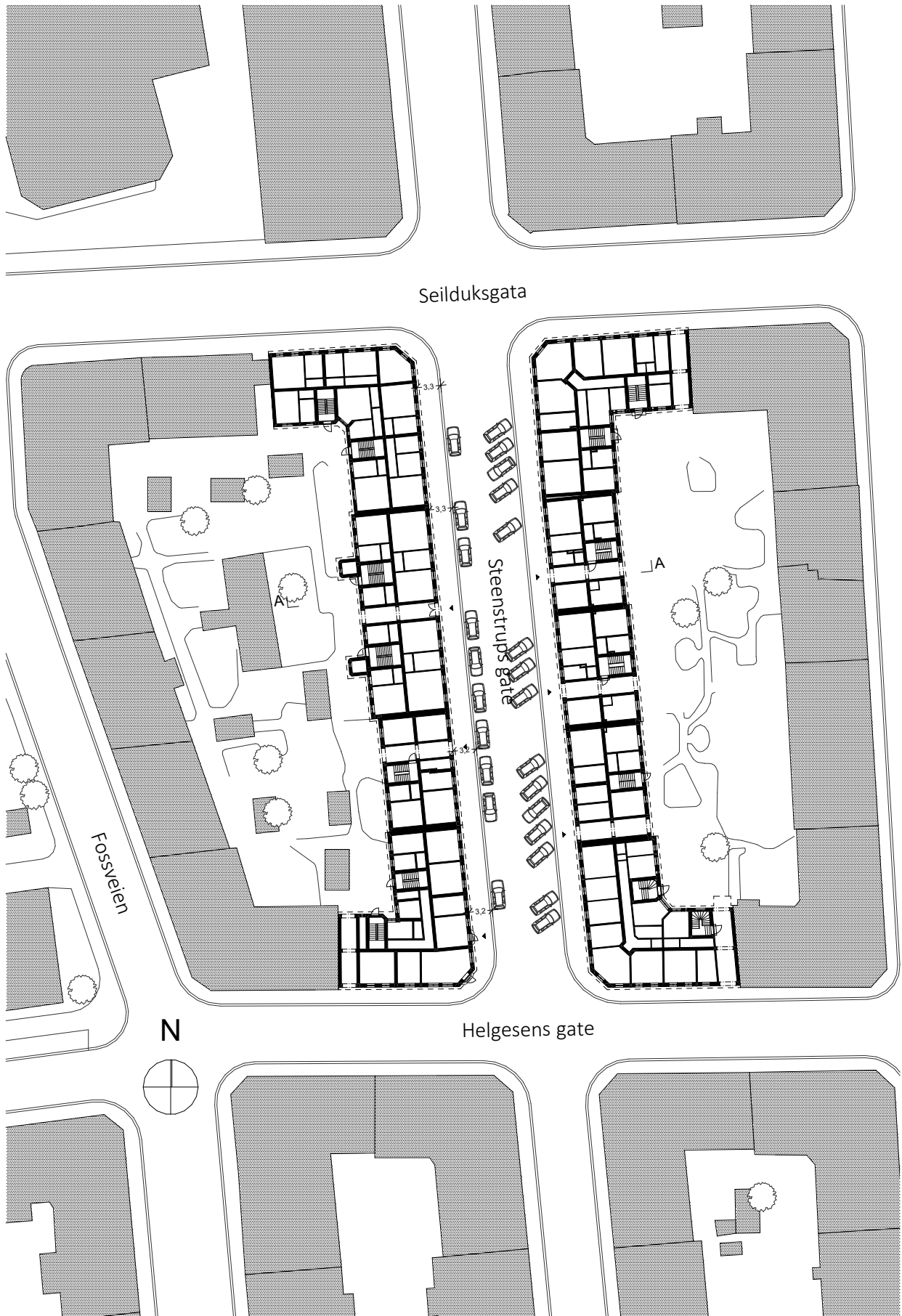
Selve studiegaten inneholder ingen særlige karakteristiske bygg eller landemerker, men gaten er en del av den tydelige kvartalsstrukturen på Grünerløkka med mer eller mindre vinkelrette gater. Kvartalene brytes opp av sentrale parker som Olaf Ryes plass og Birkelunden som fungerer som orienteringspunkter i området. Studiegaten ligger helt i utkanten av kvartalsstrukturen og grenser mot tidligere industribebyggelse i vest som markerer avslutningen av kvartalsstrukturen.

Gaten har en slak helning fra nord til sør på ca. 1:50.

Området er utviklet av private eiere som har stått for hvert sitt byggeprosjekt.

Adresser:	Byggeår:
Helgesens gate 8	1888
Steenstrups gate 7	1891
Steenstrups gate 9	1892
Steenstrups gate 11	1892
Steenstrups gate 12	1892
Steenstrups gate 14	1892
Steenstrups gate 16	1894

Figur 13 Plan første etasje, 1:750

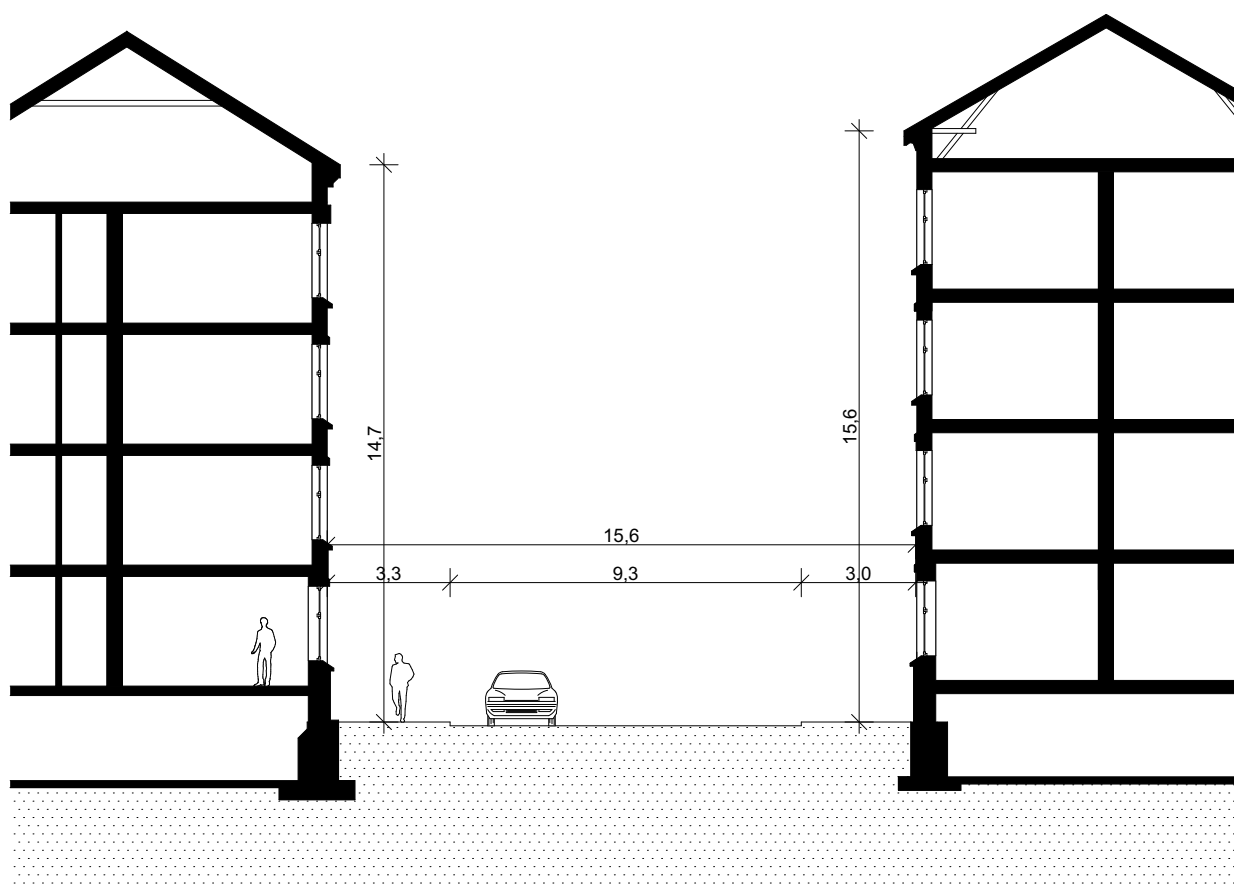
Byform

Utnyttelse

Bebyggelsen har en tydelig kvartalsstruktur med en omsluttet form rundt et gårdsrom og en tydelig differensiering mellom utside og innside. Gårdsrommet er underdelt i mindre enheter tilhørende det enkelte bygg. Utnyttelsen for de to kvartalene som er studert er ca. 270-275 %.

Definisjon

Gaten har en bredde på ca. 15,6 meter. Bebyggelsen er i fire etasjer på begge sider av gaten. Høydene varierer fra 14 til 15 meter og trinnes gradvis med terrenget som stiger med ca. 1,2 meter i gatens lengde. Forholdet mellom høyde og bredde på gaten blir ca. 1:1 langs hele gaten. På begge sider av gaten er bebyggelsen delt inn i fire separate, men sammenbygde bygg som ligger i samme liv og bidrar til at avgrensningen av gaterommet fremstår definert og tydelig. Det er ingen balkonger eller andre utstikkende bygningselementer langs gaten.

Figur 14 Gatesnitt 1:200

Komplementaritet

All bebyggelsen langs gaten er bygget mellom 1888 og 1894, altså i løpet av en periode på kun 6 år, på høyden av byggeboomen på slutten av 1800-tallet. Både bebyggelsen på østsiden og vestsiden av gaten er utført i pusset tegl, men de har ulike fargenyanser og varierer fra lys grå og hvit, til rød og grønn. På et overordnet nivå, fremstår bebyggelsen langs begge sider av gaten derfor relativt homogen, med høy grad av komplementaritet. Ingen av byggene skiller seg nevneverdig ut fra de andre verken i høyde, bygningsstørrelse, vindusformater eller detaljering, men de fremstår som at de tar hensyn til hverandre.

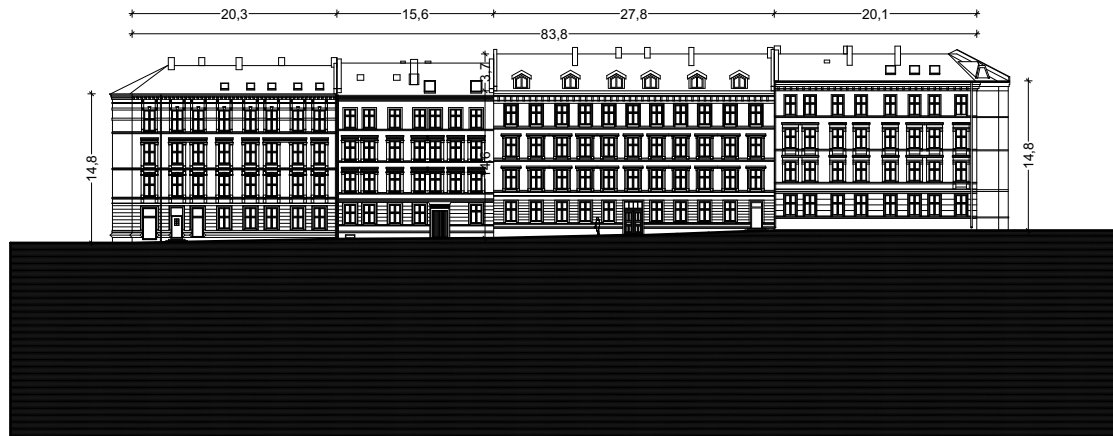
Figur 15 Steenstrups gate, sett fra nord - 17.02.2024

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsens totale lengde er ca. 83,8 meter, og den er inndelt i 4 bygg som er mellom 15,6 og 27,8 meter brede. Mens de to byggene mot de tilgrensende sidegatene er relativt like i størrelse, har de to midterste byggene svært ulik bredde. De fire byggene er tydelig skilt fra hverandre ved hjelp av små nivåforskjeller, og variasjon i farge og detaljutforming. Bebyggelsen har en tydelig horisontalitet i form av gjennomgående bånd i en kontrasterende farge som stikker ut fra fasadens hovedliv. Byggene har en tydelig tredeling der første etasje skiller seg fra resten av bygget både i detaljering. Taket er skråtak og oppleves i liten grad fra gateplan, men utgjør ca. 20 % av byggets totale høyde.

Det er kun små variasjoner i silhuetten, ca. 30-90 cm sprang i høyden mellom byggene. Gesimshøyden på det enkelte bygget er gjennomgående, men enkelte takelementer som takvinduer, arker og pipeløp stikker opp bak gesimskanten. Disse er imidlertid i liten grad synlig fra gateplan og bidrar ikke til at silhuetten på bygget brytes av. Arkene er ikke del av det opprinnelige tegningsmaterialet, og er ifølge materialet på Saksinnsyn oppført i løpet av 80- og 90-tallet.

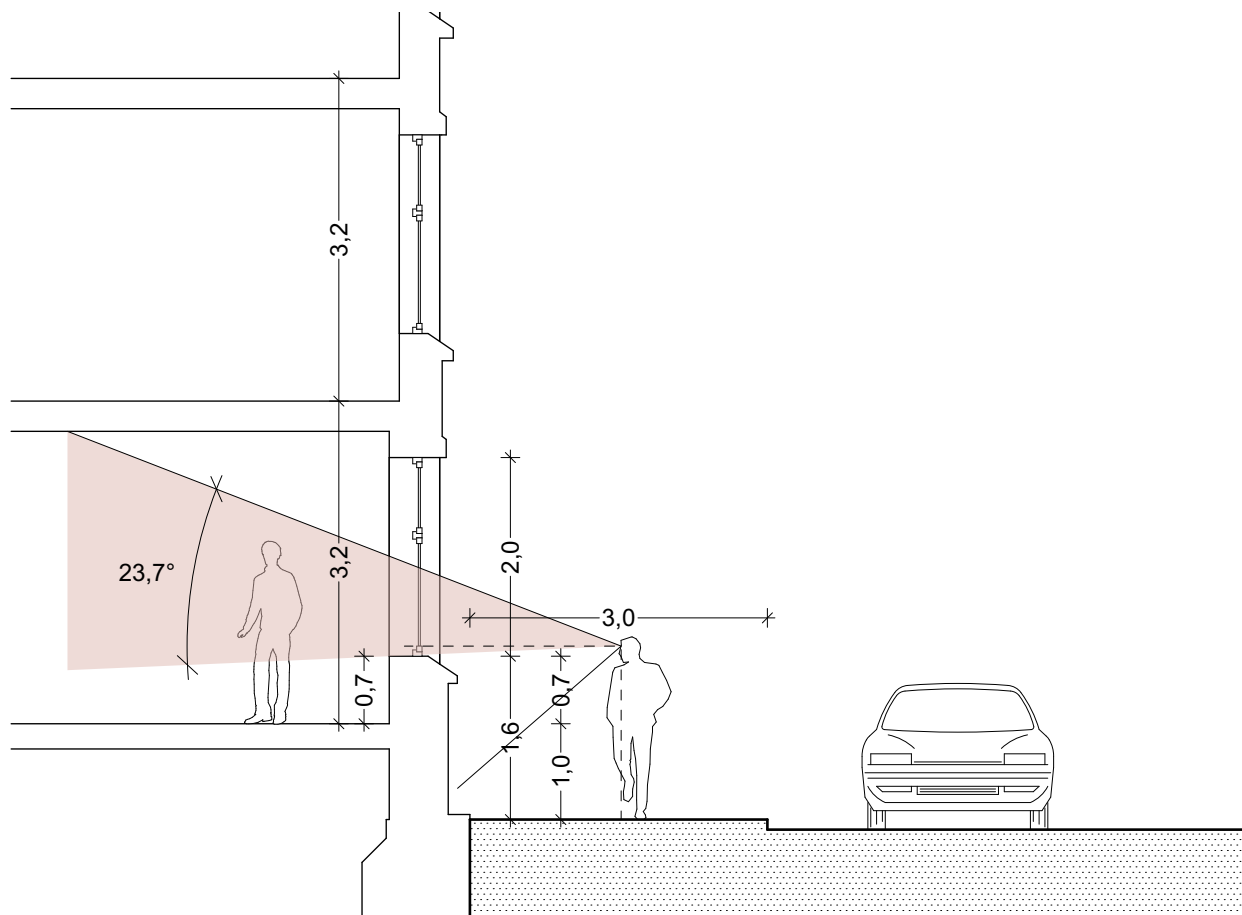

Figur 16 Fasade mot øst, Steenstrups gate 12-16 – 1:750

Fasadene har høy grad av orden. Alle vinduer er plassert over hverandre, og fasadene fremstår symmetriske, med unntak av portrom som er plassert asymmetrisk og avslutning av bebyggelsen mot tverrgatene.

Dybde

Skillet mellom offentlig og privat går stort sett direkte i bygningslivet. Bebyggelsen er plassert i ytterkant av fortauet langs hele gaten, og det er ingen overgangssone mellom, det private og det offentlige arealet. Fortauet er ca. 3-3,3 meter bredt. Det er ingen utskutte eller intrukne bygningselementer, verken balkonger eller andre bygningselementer. Det er ingen steder med dybde eller overdekning der mennesker kan oppholde seg, verken for beboere eller forbipasserende.

Figur 17 Snitt gjennom Steenstrups gate 14 - 1:75

Permeabilitet

Av det totale fasadearealet på første etasje, samt den delen av kjelleren som er synlig over bakken er ca. 26 % transparent eller permeabelt i form av portrom og vinduer til boliger og kjeller. 19 % består av vinduer til boliger. Det er 28 vinduer til boliger mot gaten. Alle vinduene er ca. 1,1 meter brede og høyden på vinduene varierer fra 1,9 til 2,1 meter. Avstanden mellom vinduene varierer stort sett fra 1,0 til 1,5 meter. Vinduene ligger over hverandre i alle etasjer, med enkelte avvik på første etasje rundt innganger til portrom eller tidligere næringsarealer.

Etasjehøyden i byggene er ca. 3,2 meter, og første etasje ligger ca. 0,8 meter over fortausnivået og underkant av vinduet ligger ca. 0,7 meter over gulvnivå inne. Det betyr at underkant av vindu ligger ca. 1,5- 1,6 meter over fortausnivå. En forbipasserende på fortauet vil dermed se inn gjennom vinduet med en vinkel på ca. 23,7 grader. Vinduene er i liten grad dekket til av persiener, foliering eller annen skjerming mot innsyn. Det innebærer at en forbipasserende hovedsakelig ser det som foregår fra livet og opp inne, og samtidig at beboere får lite med seg av forbipasserende på fortauet med mindre man går helt inntil.

Figur 18 Fasade mot øst, Steenstrups gate 14 - 1:75

Alle boliginngangene er lagt til bakgården og har tilgang fra gaten via et portrom. For hjørnebebyggelsen mot Seilduksgata og Helgesens gate ligger inngangen til gårdsrommet fra disse. Fra Steenstrups gate er det dermed to innganger via portrom. Bakgården er avstengt med port, og ikke tilgjengelig for forbipasserende. I Steenstrups gate 14 er porten utformet i smijern og man kan skimte bakgården på innsiden av bebyggelsen. I Steenstrups gate 16 er porten en tett dør i tre som ikke gir muligheten til å skimte noe av bakgården. Det er imidlertid begrenset hvor mye man kan se gjennom, og en gitterport kan på mange måter fremstå mer avvisende enn en detaljert utformet treport.

Figur 19 Steenstrups gate 14 – 17.02.2024

Figur 20 Steenstrups gate 16 - 12.05.2024

I tillegg til de to hovedportrommene har bebyggelsen to innganger til private boliger som sannsynligvis tidligere har tilhørt mindre næringslokaler som har hatt henvendelse mot gaten. Disse inngangene fremstår i dag som lukkede og lite brukt.

Inngangene til portrommene avviker noe i detaljeringsgrad fra vinduene. Den tette døren i Steenstrups gate 16 har utskjæringer og profileringer, men er malt i samme farge som vinduene i fasaden, mens jernporten i nummer 14 skiller seg fra vinduene både materialitet og farge. Det er imidlertid størrelsen på portrommene som utgjør det største avviket fra de øvrige åpningene i fasaden og gjør at inngangene kommer tydelig frem i fasaden.

Detaljrikdom

Hvert bygg har litt ulik detaljering rundt vinduer eller innslag av ornamentering, men den overordnede disponeringen av fasadeornamentikk er den samme. Mens første etasje skiller seg ut med imitering av steinformater i pussen og mindre grad av ornamentering rundt vinduer, har andre og tredje etasje forseggjorte stukkaturer rundt alle vinduer. Tredje etasje har et enklere uttrykk rundt vinduene igjen.

Den detaljerte ornamentikken rundt både dører og vinduer står i kontrast til den enkle overordnede volumsammenstillingen og høye graden av orden og regularitet i fasadekomposisjonen. Størrelsesforholdet mellom fasade, vinduer og ornamentikk gjør at fasaden, til tross for stor detaljrikdom fremstår som en helhetlig byvegg.

Andre sanseinntrykk

Det er ingen tilgjengelig møblering, sittebenker eller andre oppholdssoner langs gaten. Gatebelysning er plassert på vaier mellom byggene. Det er heller trær eller annen beplantning langs gaten.

Gaten er en relativt rolig gate med en ÅDT på 500¹⁰³, men fordi det er gateparkering på begge sider av gaten og få andre elementer i gaten utover skilting, oppleves allikevel som en relativt stor del av gatebildet.

Både gaten og fortauet har sprekker og lapper i asfalten, og fremstår litt slitent, men fasadene fremstår stort sett godt vedlikeholdt.

Oppsummering

Studiet av Grünerløkka viste at bebyggelsen fremstår svært homogen og rolig, men kun små variasjoner i fargenyanser, detaljering og gesimshøyder. Det er lite detaljer i gaten utover bygningene i seg selv. Utformingen av kantsonen gjør at det allikevel er en tilstrekkelig variasjon og detaljer til at øynene har noe å hvile blikket på. Enkelheten i den overordnede volumsammenstillingen gjør at den høye graden av kompleksitet og variasjon i den detaljerte utformingen av den enkelte bygningen kommer tydeligere frem, og den totale fordelingen mellom variasjon og orden fremstår balansert.

Høydeforskjellen mellom ute og inne gjør at man i liten grad ser inn på det som foregår inne i boligene. At man som forbi passerende ser såpass lite inn gjør tilsynelatende også at beboerne i liten grad føler behov for å dekke til vinduene, og forbi passerende vil dermed kunne skimte aktiviteten på innsiden.

Gaterommet er godt definert og bidrar på den måten til følelsen av omsluttethet og klart definerte kanter bidrar til tilstedeværelsen av en kant man kan søke trygghet mot og gå langs. Mangelen på dybde i kantsonen gjør imidlertid at den ikke inviterer til opphold, og dermed ikke til høy menneskelig aktivitet langs gaten. I og med at gatene jeg har sett på primært er utformet med boligformål på gateplan, er ikke nødvendigvis steder å oppholde seg langs gaten en viktig målsetting, snarere at gaten skal oppleves trygg å gå langs.

HAMMERSTADS GATE - MAJORSTUEN

Hammerstads gate ligger på Majorstuen nordvest i Oslo, ca. 3 km fra sentrum (Oslo S). Området ble utviklet noe senere enn Grünerløkka, og for alvor først etter at sporveislinjen fra Jernbanetorget ble anlagt i 1894 og Holmenkollbanen sto ferdig i 1898. Bebyggelsen besto da av leie- og forretningsgårder i mur ¹⁰⁴. Gaten er oppkalt etter Ole Larsen Hammerstad (1817–73) som var stortingsmann og gårdbruker på Toten ¹⁰⁵.

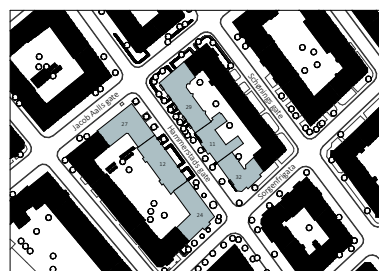
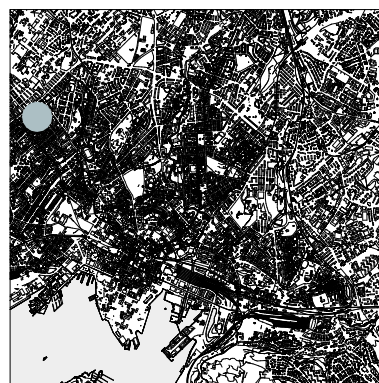
Overordnede strukturer

Hammerstads gate er totalt ca. 390 meter lang. Det utvalgte gatestrekket av Hammerstads gate ligger mellom Sorgenfrigata og Jacob Aalls gate og er ca. 113 meter langt. Langs Hammerstads gate er det eldste bygget fra 1894, mens de andre byggene er fra tidlig 1900-tall. Bebyggelsen er i tre til fire etasjer.

Gaten er en del av en tydelig kvartalsstruktur med stort sett rettvinklede gater som preger området mellom Bogstadveien og Suhms gate. Området fremstår som enhetlig, selv om deler av bebyggelsen utenfor selve studiegaten er av noe nyere dato. Det er imidlertid få karakteristiske bygg eller landemerker i området som bidrar som orienteringspunkter. Hammerstads gate ligger tre gater øst for Bogstadveien, som er en aktiv handlegate og to gater syd for Kirkeveien (Ring 2). Selv om det er noe utadrettet næring i nordvestre del av gaten, fremstår gaten som en rolig boliggate.

Området er relativt flatt i begge retninger, og landskapet har i liten grad preget bebyggelsesstrukturen. Man kan stedvis skimte Holmenkollen i nord, men ellers er det ingen landemerker eller karakteristiske bygg i området.

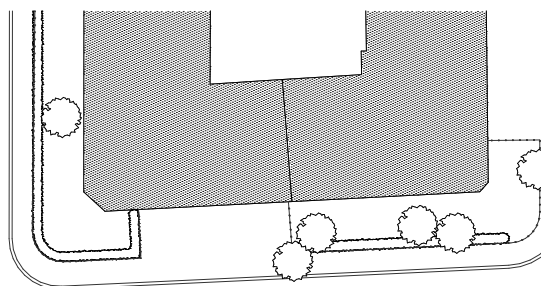
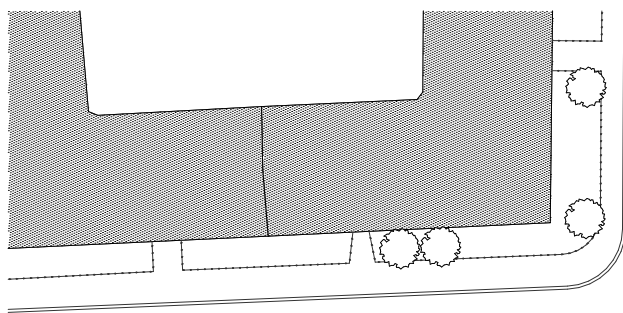
Selv om området er utviklet delvis før og delvis etter boligkrakket i 1899, er området utviklet av private eiere som har stått for hvert sitt byggeprosjekt.

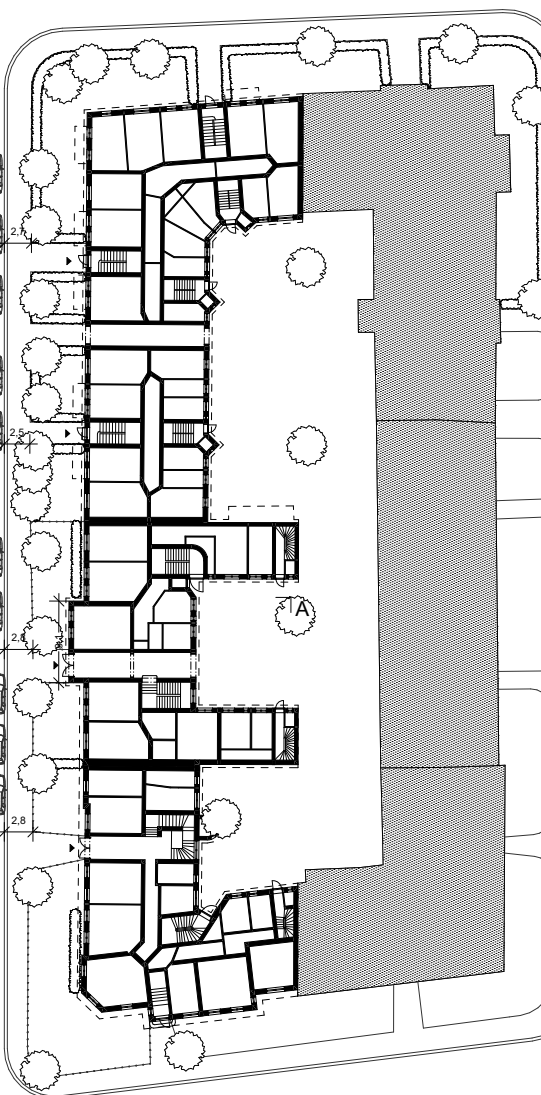
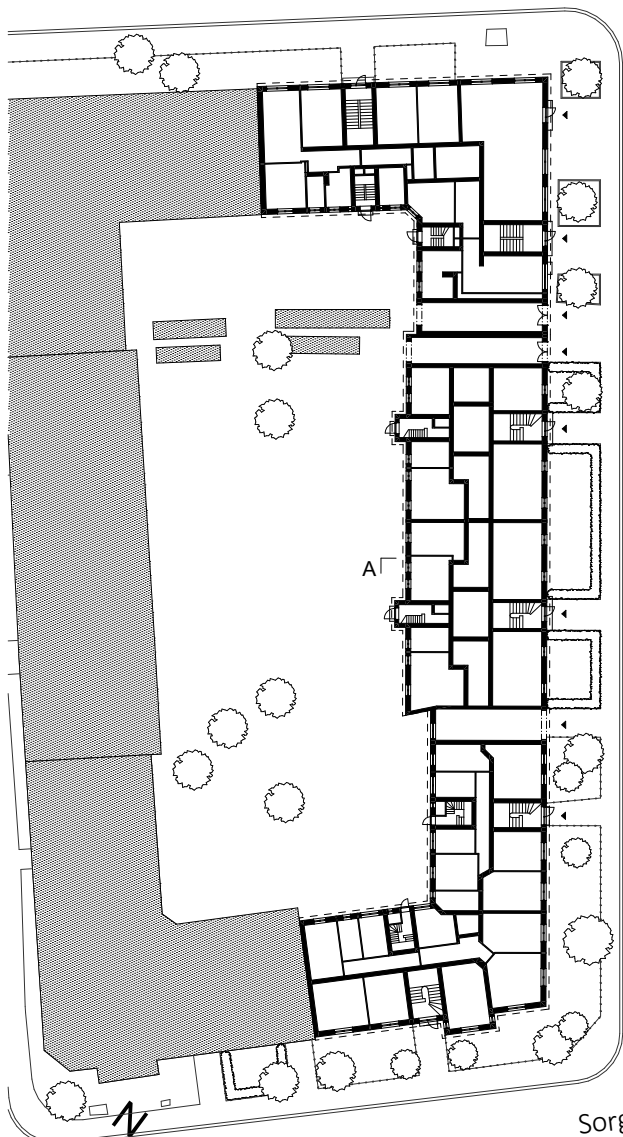
Adresser:	Byggeår:
Sorgenfrigata 24	1910
Hammerstads gate 12	1923
Jacob Aalls gate 27	1921
Jacob Aalls gate 29	1907
Hammerstads gate 11	1901
Sorgenfrigata 32	1894

104 Oslo byleksikon, «Majorstuen (strøk)», åpnet 4. januar 2024, [https://oslobyleksikon.no/side/Majorstuen_\(strøk\)](https://oslobyleksikon.no/side/Majorstuen_(strøk)).

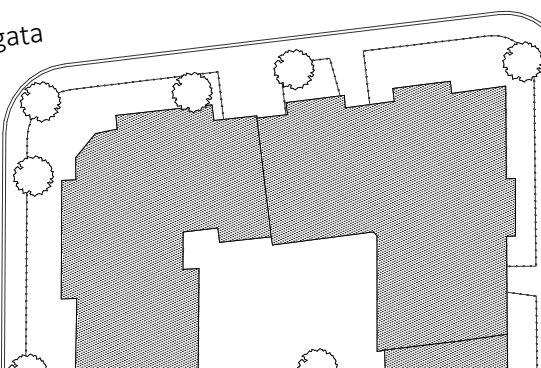
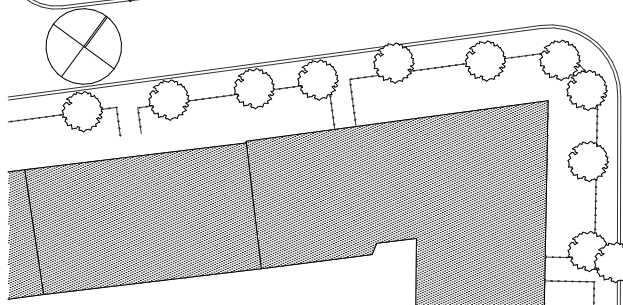
105 Oslo byleksikon, «Hammerstads gate», åpnet 26. mars 2024, https://oslobyleksikon.no/side/Hammerstads_gate.

Jacob Aalls gate

Sorgenfrigata

Figur 21 Plan første etasje, 1:750

Byform

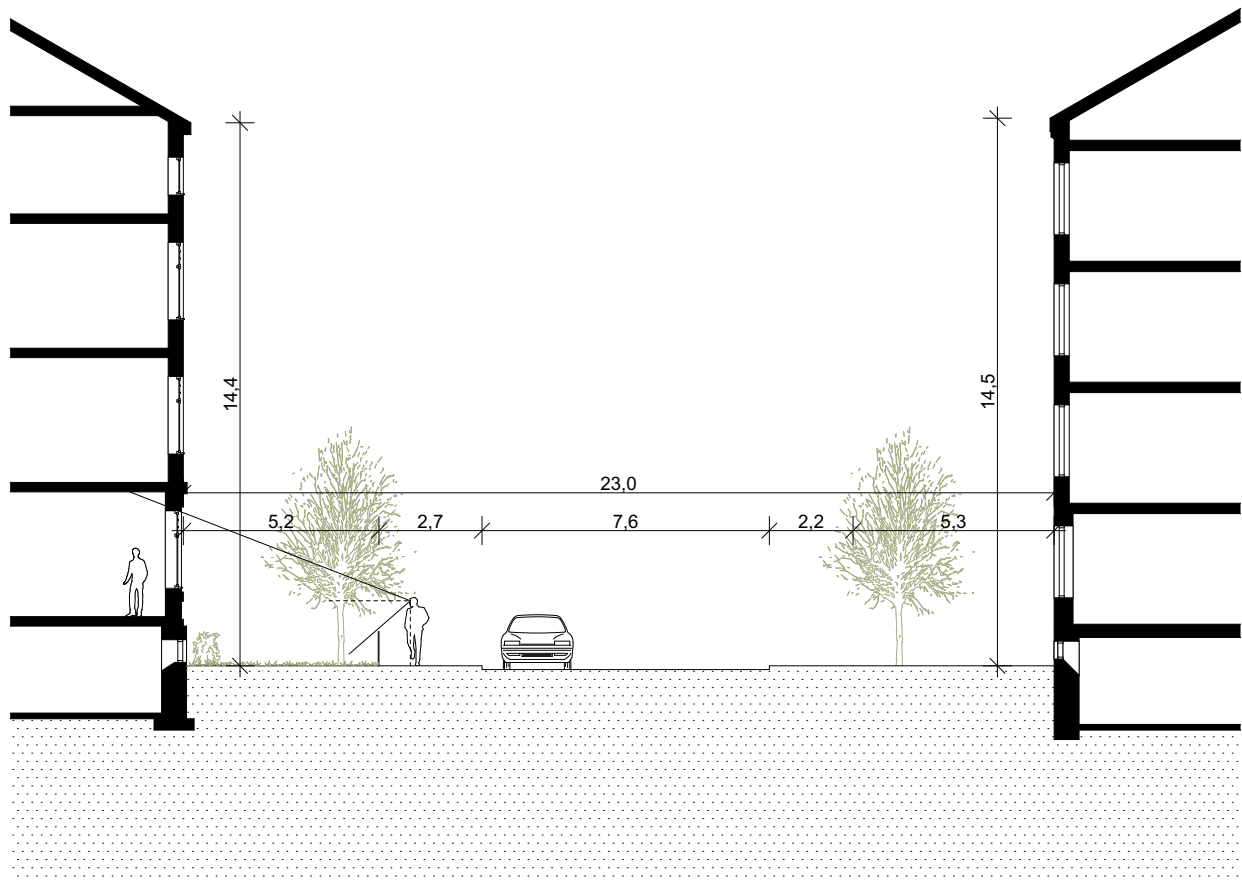
Utnyttelse

Bebyggelsen har en tydelig kvartalsstruktur med en omsluttet form rundt et gårdsrom med en tydelig differensiering mellom utside og innside. Gårdsrommet er underdelt i mindre enheter tilhørende det enkelte bygg. Utnyttelsen for kvartalene er ca. 235%.

Definisjon

Gaten har en bredde på ca. 23 meter. Bebyggelsen på østsiden av gaten varierer mellom tre og fire etasjer. Langs østsiden av gaten trinnes bebyggelsen gradvis fra ca. 13 meter til ca. 16 meter, mens bebyggelsen på vestsiden av gaten er i fire etasjer på hele gatestrekket og har kun små variasjoner i gesimshøyde mellom byggene. Forholdet mellom høyde og bredde på gaten varierer derfor fra 1:1,4 til 1:1,8. På begge sider av gaten er bebyggelsen delt inn i tre separate bygg. Hammerstads gate 12 og Jacob Aalls gate 27 er imidlertid tegnet av samme arkitekt og utført i samme materialitet og detaljering og fremstår som del av samme bebyggelse til tross for at de er bygget med to års mellomrom. Alle byggene er sammenbygget. Deler av bebyggelsen langs østsiden av gaten er trukket ca. 1,5 meter nærmere fortauskanten. Dette utgjør allikevel en såpass begrenset del av den totale fasaden (ca. 9 %) at gaterommet allikevel fremstår definert og tydelig.

Deler av bebyggelsen har balkonger som stikker ut over fasadelivet. Balkongene har imidlertid en dimensjon og en utforming som gjør at de underordner seg fasades hovedliv og dermed ikke bidrar til å redusere opplevelsen av det tydelig definerte rommet.

Figur 22 Gatesnitt 1:200

Komplementaritet

Bebyggelsen langs begge sider av gaten er relativt homogen, men bærer preg av at det er et spenn i alder på bebyggelsen fra 1894 til 1923. Særlig skiller graden av ornamentikk seg fra hverandre i det eldste og det nyeste bygget. Der Sorgenfrigata 32 (1894) har ornamentikk både rundt dører og vinduer og langs gesimsen, har Hammerstads gate 12 (1923) ikke ornamentikk rundt dører og vinduer og begrenset ornamentikk ved gesimsen. Både bebyggelsen på østsiden og vestsiden av gaten er utført i pusset tegl, men de har ulike fargenyanser og varierer fra lys grå og hvit, til gul. Høydene er også tilnærmet like og varierer kun med én etasje langs gaten. Også vindusformatene er tilnærmet like. Totalbildet av gaten er at til tross for at området har det største spennet i tid, nesten 30 år mellom eldste og nyeste bygg, fremstår gaten med høy grad av komplementaritet. Ingen av byggene skiller seg nevneverdig ut fra de andre, og de fremstår som at de tar hensyn til hverandre.

Figur 23 Hammerstads gate sett mot nord - 17.02.2024

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsens totale lengde er ca. 87,5 meter. Bebyggelsen langs østsiden av gaten er delt inn i tre separate bygg som er mellom 22,7 og 40,6 meter brede. Selv om lengden på kvartalet (87,5 meter) er omtrent den samme som i Steenstrups gate (83,8 meter), er det ett bygg mindre i Hammerstads gate. Det lengste bygget, Jacob Aalls gate 29, er fra 1907 og er dermed også det nyeste langs denne siden av gaten, og viser dermed vei til endringen i utbyggingsstrukturen utover på 1900-tallet. De tre byggene er tydelig skilt fra hverandre ved hjelp av små nivåforskjeller og variasjon i farge og detaljutforming.

Figur 24 Fasade mot vest, Hammerstads gate 11, Sorgenfrigata 32, Jacob Aalls gate 29 – 1:750

Det er også variasjon i gesimshøyder, både mellom byggene og delvis innenfor det enkelte bygg. I Jacob Aalls gate 29 og Sorgenfrigata 32 er gesimshøyden på det enkelte bygget gjennomgående, med enkelte takelementer som pipeløp stikker opp bak gesimskanten. Disse er imidlertid i liten grad synlig fra gateplan og bidrar ikke til at silhuetten på bygget brytes av. I Hammerstads gate 11 er derimot gesimslinjen brutt av det bygningsvolumet som ligger nærmere fortauskanten. Dette volumet er også markert med et skråtak som ligger på tvers av den generelle møneretningen i bygget og over gesimsen i resten av volumet.

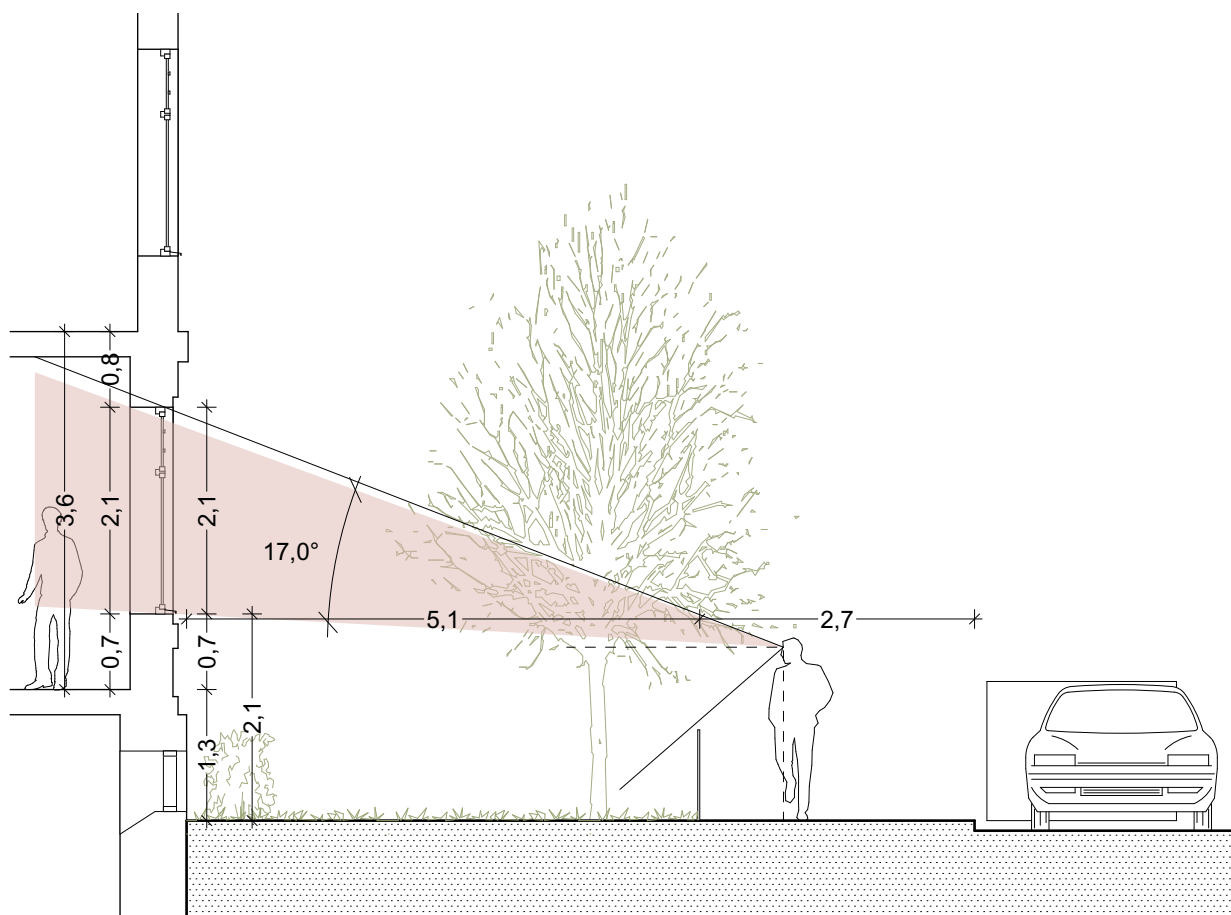
Bebyggelsen har en tydelig horisontalitet i form av gjennomgående bånd. Byggene har en tydelig tredeling der første etasje skiller seg i utforming fra de øvrige etasjene. Takene er skråtak og oppleves i liten grad fra gateplan, men utgjør, i likhet med i ca. 20 % av byggets totale høyde. Fargebruken er imidlertid ikke like sterk som i Steenstrups gate, og kontrasten mellom fasadens hovedfarge og øvrig detaljering er ikke like stor.

Alle vinduer er plassert over hverandre. Fasadene er ikke helt symmetriske, særlig får byggene som grenser mot tiliggende gater en asymmetri som følge av endring i takretning og skrå avslutning på fasadelivet. Innganger til portrom er også plassert asymmetrisk på fasaden. Fasadene fremstår allikevel med en høy grad av orden.

Dybde

Skillet mellom offentlig og privat skjer i en overgangssone i form av et beplantet område mellom bebyggelse og fortau. Det er dette Bobic omtaler som *inserted*. Denne overgangstypologien innebærer et privat område som distanserer bygget fra det offentlige rommet. Bebyggelsen er stort sett plassert ca. 5,2 meter fra ytterkant av fortauet langs hele gaten, med unntak av det partiet der deler av bebyggelsen i Hammerstads gate 11 er trukket ca. 1,5 meter nærmere fortauet. Overgangssonen tilhører det enkelt bygg og er dermed ikke tilgjengelig for forbipasserende. Arealet mellom bygningsliv og fortau er beplantet med hekker, mindre trær og prydbusker. Fortauet på utsiden av overgangssonen er ca. 2,7 meter bredt.

Alle byggene har balkonger som stikker ca. 1,2 meter ut fra fasadelivet. Totalt er det 23 balkonger langs fasaden. Balkongene skaper også en overlapp mellom offentlig og privat område, og dermed også en opplevd overgang mellom uteområde og bygg.

Figur 25 Snitt gjennom Hammerstads gate 11 - 1:75

Permeabilitet

Av det totale fasadearealet på første etasje, samt den delen av kjelleren som er synlig over bakken er ca. 27 % transparent eller permeabelt i form av portrom og vinduer til boliger og kjeller. 16 % består av vinduer til boliger. Det er 30 vinduer til boliger mot gaten. Alle vinduene til boligene er enten 1,1-1,2 meter brede med, delt i to glassfelt, eller 1,6 meter brede, delt i tre glassfelt. Vinduene er jevnt fordelt på fasaden, og avstanden mellom vinduene varierer stort sett fra 1,0 til 1,5 meter. Vinduene ligger over hverandre i alle etasjer, med enkelte avvik på første etasje rundt innganger og portrom.

Etasjehøyden i byggene er ca. 3,3-3,6 meter, og første etasje ligger fra 1,1 til 1,8 meter over fortausnivået. Høyden på vinduene varierer fra 2,1 til 2,2 meter. Underkant av vinduene mellom 0,7 og 0,8 meter over gulvnivå inne og derfor henholdsvis 1,8, 2,1 og 2,6 meter opp fra fortausnivået i de tre byggene. Høydeforskjellen mellom bolig og fortau og avstanden fra fortau til bygning gjør at vinkelen på det man oppfatter av boligene innenfor kun er ca. 17 grader. Vinduene er i liten grad dekket til av persiennner, foliering eller annen skjerming mot innsyn.

Figur 26 Fasade mot øst, Steenstrups gate 14 - 1:50

Gaten har flere boliginn ganger direkte fra gaten, men bakgårdene er også tilgjengelige via portrom fra gaten. Bakgården er avstengt med port, og ikke tilgjengelig for forbigående. Portene til bakgården er tette dører i tre som ikke gir muligheten til å skimte noe av bakgården.

Inngangene til portrommene og trapperommene avviker noe i detaljeringsgrad fra vinduene i fasaden, med mer profilering og detaljering, men de er malt i samme farge som vinduene i fasaden. Det er imidlertid også her størrelsen på åpningene som utgjør det største avviket fra de øvrige åpningene i fasaden og gjør at inngangene kommer tydelig frem i fasaden.

Figur 27 Hammerstads gate 11 – 11.05.02.2024

Figur 28 Jacob Aalls gate 29 - 11.05.2024

Detaljrikdom

Hvert bygg har litt ulik detaljering rundt vinduer eller innslag av ornamentering, men den overordnede disponeringen av fasadeornamentikk er den samme. Første etasje skiller seg ut med imitering av steinformater i pussen, men med mindre grad av ornamentering rundt vinduer. I Jacob Aalls gate 29, som er fra 1907, er det mindre grad av ornamentikk rundt vinduer og dører, mens andre og tredje etasje i Hammerstads gate 11 og Sorgenfrigata 32 har forseggjort gipsornamentikk rundt alle vinduer.

Balkongene har rekkverk med forseggjort detaljering i smijern som bidrar til å øke detaljrikdommen på fasaden.

Den detaljerte ornamentikken rundt både dører, vinduer og balkonger står i kontrast til den enkle overordnede volumsammenstillingen og høye graden av orden og regularitet i fasadekomposisjonen. På samme måte som i Steenstrups gate, gjør størrelsesforholdet mellom fasade, vinduer og ornamentikk at fasaden, til tross for høy detaljrikdom fremstår som en helhetlig byvegg.

Andre sanseintrykk

Det er ingen offentlig tilgjengelig møblering eller sittebenker langs gaten. Det er imidlertid noe møblering innenfor den halvprivate overgangssonen mellom bygning og fortau som benyttes av beboerne. Gatebelysning er plassert på i vaier mellom byggene.

Gaterommet fremstår frodig med trær på begge sider av gaten og busker og annen beplantning innenfor den halvprivate overgangssonen mellom bygning og fortau. Både gaten og fasadene fremstår stort sett godt vedlikeholdt.

Gaten er en relativt rolig gate med en ÅDT på 500¹⁰⁶. Det er gateparkering på begge sider av gaten gjør at bilene er en del av gatebildet. Frodigheten i kantsonene bidrar allikevel til at bilene tar mindre plass i gatebildet enn på Grünerløkka.

Oppsummering

Studiet av Majorstuen viste at bebyggelsen fremstår svært homogen og rolig på et overordnet nivå, med kun små variasjoner i fargenyanser, detaljering og gesimshøyder. Gaten fremstår imidlertid svært frodig på et mer detaljert nivå, med mye ornamentikk rundt dører og vinduer, balkonger, små variasjoner i fasadeliv og mye vegetasjon som gir mange elementer øynene kan hvile på. Som på Grünerløkka bidrar enkelheten i den overordnede volumsammenstillingen til at den høye graden av kompleksitet og variasjon i den detaljerte utformingen av den enkelte bygningen kommer tydeligere frem, og den totale fordelingen mellom variasjon og orden fremstår balansert.

I likhet med Steenstrups gate, fremstår Hammerstads gate godt definert slik at man bidrar til følelsen av omsluttethet. Kantene er klart definerte, samtidig som overgangssonen mellom fortau og bebyggelse gjør at man ikke beveger seg langs kanten av bebyggelsen, men langs hekker og gjerder som er plassert grensen mellom den semi-offentlige sonen og fortauskanten.

Høydeforskjellen mellom bolig og fortau sammen med avstanden mellom bygning og fortau gjør at man i liten grad opplever aktiviteten inne i boligene, men den lille andelen av boligen som er synlig fra gaten er tilsynelatende så lite plagsom for beboerne at de i liten grad føler behov for å dekke til vinduene. Det gjør at man som forbipasserende kan skimte aktiviteten innenfor og dermed oppleve den tryggheten som denne relasjonen mellom ute og inne gir. Den brede overgangssonen mellom bebyggelse og fortau bidrar til å øke denne avstanden ytterligere, samtidig som avgrensningen med hekker og gjerder gjør at overgangssonen også benyttes som oppholdsareal for beboerne og bidrar til aktivitet i gaten.

ERIKA NISSENS GATE - TORSHOV

Erika Nissens gate ligger på Torshov, nord for Grünerløkka, ca. 3,5 km fra sentrum (Oslo S). Store deler av området ble bygget ut fra 1916 da kommunen kjøpte 270 daa for å bygge leieboliger for byens arbeidere for å møte den voldsomme boligkrisen i Kristiania som en konsekvens av at det etter boligkrisen i 1899 nesten ikke ble oppført nye boliger. Utbyggingen av området som omtales som Torshovbyen innebar 18 kvartaler med store gårdsrom, gjennomgående leiligheter og etter datidens standard nesten luksuriøse med både vannklosett og kjøkken. Bebyggelsen ble oppført etter tegninger av boligdirektør Harald Hals og Adolf Jensen Talberg som hadde latt seg inspirere av de engelske hagebyidealene.

Dette studiet tar for seg Erika Nissens gate, oppkalt etter pianisten Erika Nissen ¹⁰⁷.

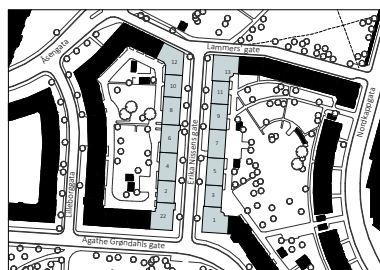
Overordnede strukturer

Erika Nissens gate ligger i nordre del av det som omtales som «Torshovbyen». Området fremstår som et enhetlig og karakteristisk område som er lett gjenkjennelig for både beboere og besøkende. Avgrensningen av området fremstår tydelig også i dag, og bryter med både Grünerløkkas og Majorstusens tydelige kvartalsstruktur ved at gatene og størrelsene på kvartalene i langs større grad tilpasser seg topografien i området. Kvartalene er organisert rundt Torshovparken som et sentralt rekreasjonsområde og orienteringspunkt i området.

Torshovbyen ble utformet med Vogts gate som den sentrale handlegaten i området, mens Erika Nissens gate er en ren boliggate uten utadrettede funksjoner på gateplan.

Erika Nissens gate består bare av ett kvartal, og gatens totale lengde er ca. 134 meter. Gaten avgrenses av en park i hver ende, med Torshovparken i syd og Torshov kirkepark i nord. Selv om selve gaten ikke inneholder noen særlige karakteristiske bygg eller landemerker, bidrar parkene i hver ende av gaten til å prege gatebildet. Gaten har en svak helning fra nord til sør på ca. 1:40.

Både gatestrukturen og utformingen av det enkelte kvartalet preges av at hele området er utviklet helhetlig av kommunen. En helhetlig planlegging av hele kvartalet gir helt andre premisser og muligheter for plassering av innganger og utforming av felles utearealer.

Adresser:	Byggeår:
Erika Nissens gate 12+14+19+21	1921
Erika Nissens gate 2+4+6+8+10	1921
Erika Nissens gate 1+3+5+7	1922
Erika Nissens gate 9+11+13	1922
Agathe Grøndahls gate 16-18-20-22	1921

Figur 29 Plan første etasje, 1:750

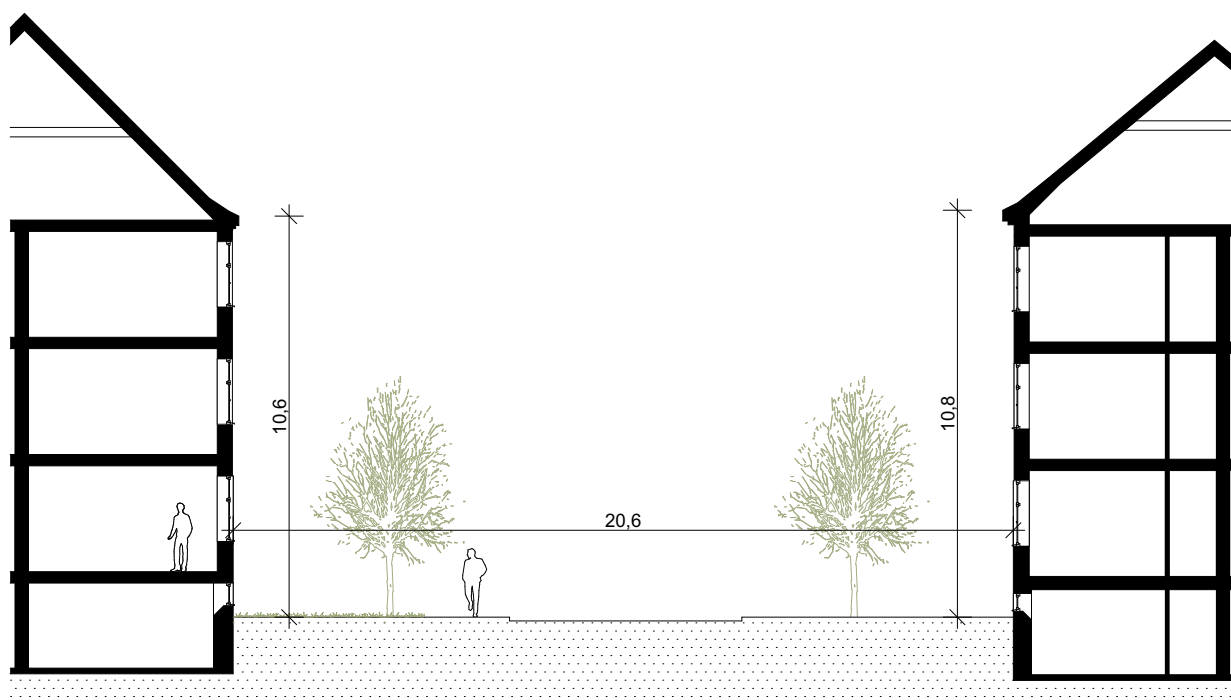
Byform

Utnyttelse

Bebyggelsen har en tydelig kvartalsstruktur med en omsluttet form rundt et felles gårdsrom. Differensieringen mellom utside og innside fremstår mindre tydelig enn i de andre historiske kvartalene. Utnyttelsen i området er den laveste av alle områdene, men også svært varierende fra kvartal til kvartal ettersom tilpasningen til topologien i området gjør at kvartalene har svært ulik størrelse. For det vestre kvartalet er utnyttelsen ca. 133 % BRA. Det østre kvartalet danner den ytre avgrensningen av «Torshovbyen» og består bare delvis av klassisk torshovbebyggelse, og delvis av senere bebyggelse fra ca. 1930. Kvartalet har en utnyttelse på ca. 100 % BRA, mens andre kvartaler i området kan ligge noe høyere.

Definisjon

Gaten har en bredde på ca. 20,6 meter. Bebyggelsen er i tre etasjer på begge sider av gaten. Gesimshøydene varierer fra 10 til 11 meter og trinnes gradvis med terrenget som stiger med ca. 3,4 meter i gatens lengde. Forholdet mellom høyde og bredde på gaten blir ca. 1:2 langs hele gaten. På begge sider av gaten er bebyggelsen delt inn i syv separate, men sammenbygde bygg som, med unntak av en liten del av bebyggelsen som er trukket ca. 1 meter nærmere fortauet, ligger bebyggelsen i samme liv og bidrar til at avgrensningen av gaterommet fremstår definert og tydelig. Det er ingen balkonger langs gaten.

Figur 3 Gatesnitt 1:200

Komplementaritet

All bebyggelse er bygget innenfor en tidsperiode kort tidsperiode på bare to år, mellom 1921 og 1922. De er utført med samme materialitet, utforming og høyde. Hele bebyggelsen er utført i slemmet tegl, men alle byggene har litt ulike fargenyanser, henholdsvis ferskenfarget med detaljer i en mer beige farge på østsiden av gaten og lys gul med detaljer i en mørkere gul og grå sokkel på vestsiden av gaten. Gaten fremstår med høy grad av komplementaritet. Ingen av byggene skiller seg nevneverdig ut fra de andre verken i høyde, bygningsstørrelse, vindusformater eller detaljering. Mer enn at de tar hensyn til hverandre, fremstår byggene ganske like. På et overordnet nivå er det vanskelig å skille dem.

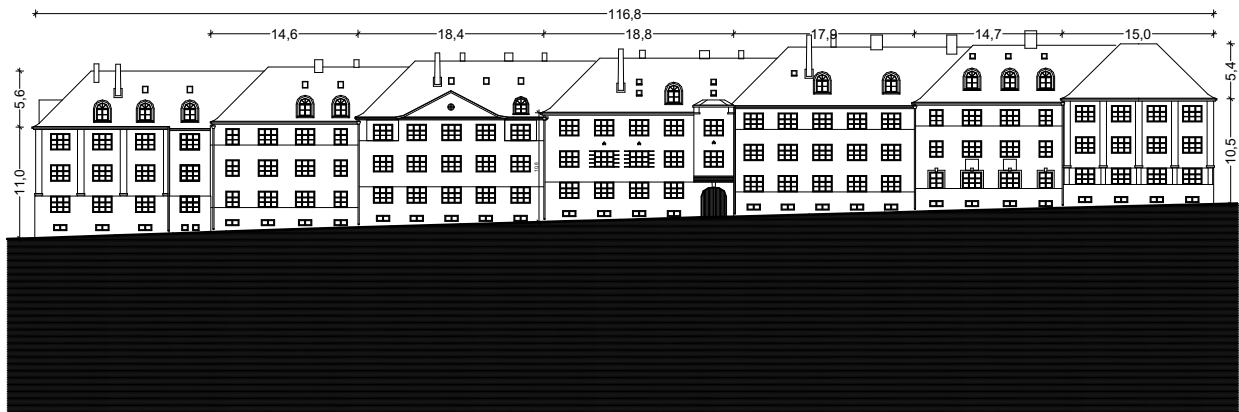
Figur 31 Erika Nissens gate, sett fra sør – 12.05.2024

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsens totale lengde er ca. 116,8 meter, og den er inndelt i 7 bygg som hvert er 15-18 meter brede. Alle byggene er relativt like i størrelse, men byggene ut mot sidegatene har en litt annen utforming og takform på grunn av skråtaket som endrer retning. De syv byggene er skilt fra hverandre hovedsakelig ved hjelp av små nivåforskjeller mellom byggene som gir sprang i vindusposisjoner og horisontal fasadeinndeling. Bebyggelsen har mindre grad av horisontal deling i form av markering av etasjeskillene enn bebyggelsen på Grünerløkka og Majorstuen, men den har en tydelig tredeling. Sokkelen er skilt fra resten av bygget både i overflatebehandling og farge og ligger ca. 5 cm utskutt fra bygningslivet for øvrig. Taket er skråtak og utgjør ca. 36 % av byggets totale høyde.

Bebyggelsen følger terrengets svake fall fra nord til syd slik at gesims og mønehøyde trinnes gradvis med sprang på mellom 40 cm og 1,1 meter, mens gesimshøyden på det enkelte bygget er gjennomgående. Enkelte takelementer stikker opp bak gesimskanten, slik at silhuetten på bygget brytes av takvinduer, arker og pipeløp. Arkene er ikke del av det opprinnelige tegningsmaterialet, og er ifølge materialet på Saksinnsyn oppført i løpet av 90- og 2000-tallet. Bebyggelsens lave høyde og takets vinkel gjør at arker og pipeløp på taket oppleves i større grad her enn på Grünerløkka og Majorstuen. Fasadene har høy grad av orden. Alle vinduer er plassert over hverandre, og fasadene fremstår som symmetriske, med unntak av inngang til gårdsrommet som er plassert asymmetrisk.

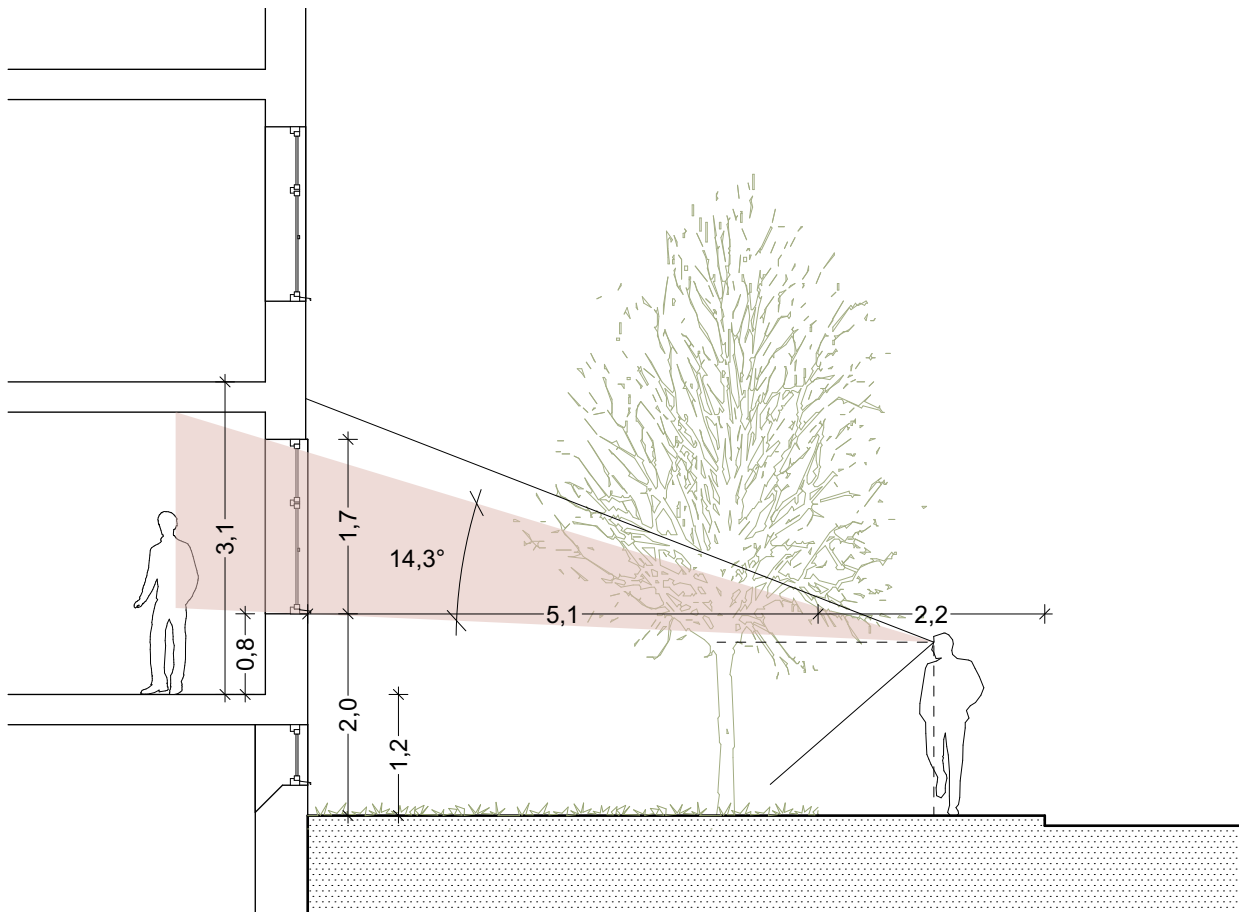

Figur 32 Fasade mot vest, Erika Nissens gate 2-12

Dybde

Skillet mellom offentlig og privat skjer i en overgangssone i form av et beplantet område langs hele fasaden, slik overgangen også er utformet i Hammerstads gate og som Bobic omtaler som *inserted*. Langs gaten er bebyggelsen inntrukket ca. 5 meter fra fortauskanten med gressplen i overgangen, med unntak av ett parti på ca. 4,1 meter som ligger ca. 1 meter nærmere fortauet. Overgangssonen er ikke avgrenset med gjerder eller hekker, men oppleves som en del av boligene og dermed ikke som et naturlig oppholdssted for forbipasserende. Fortauet er ca. 2,2 meter bredt.

Det er ingen balkonger langs gaten, men det er ett utkraget bygningselement over portrommet til bakgården. Det utskutte bygningselementet er illustrert på de opprinnelige tegningene med et tårnmotiv med spir over inngangen til bakgården. I den bygde versjonen er det imidlertid en enklere løsning med kun en liten forhøyning sammenliknet med tilgrensende gesims. Det kan se ut som byggeprosjektene måtte gjennom sparerunder også i 1921.

Figur 33 Snitt gjennom Erika Nissens gate 6 - 1:75

Permeabilitet

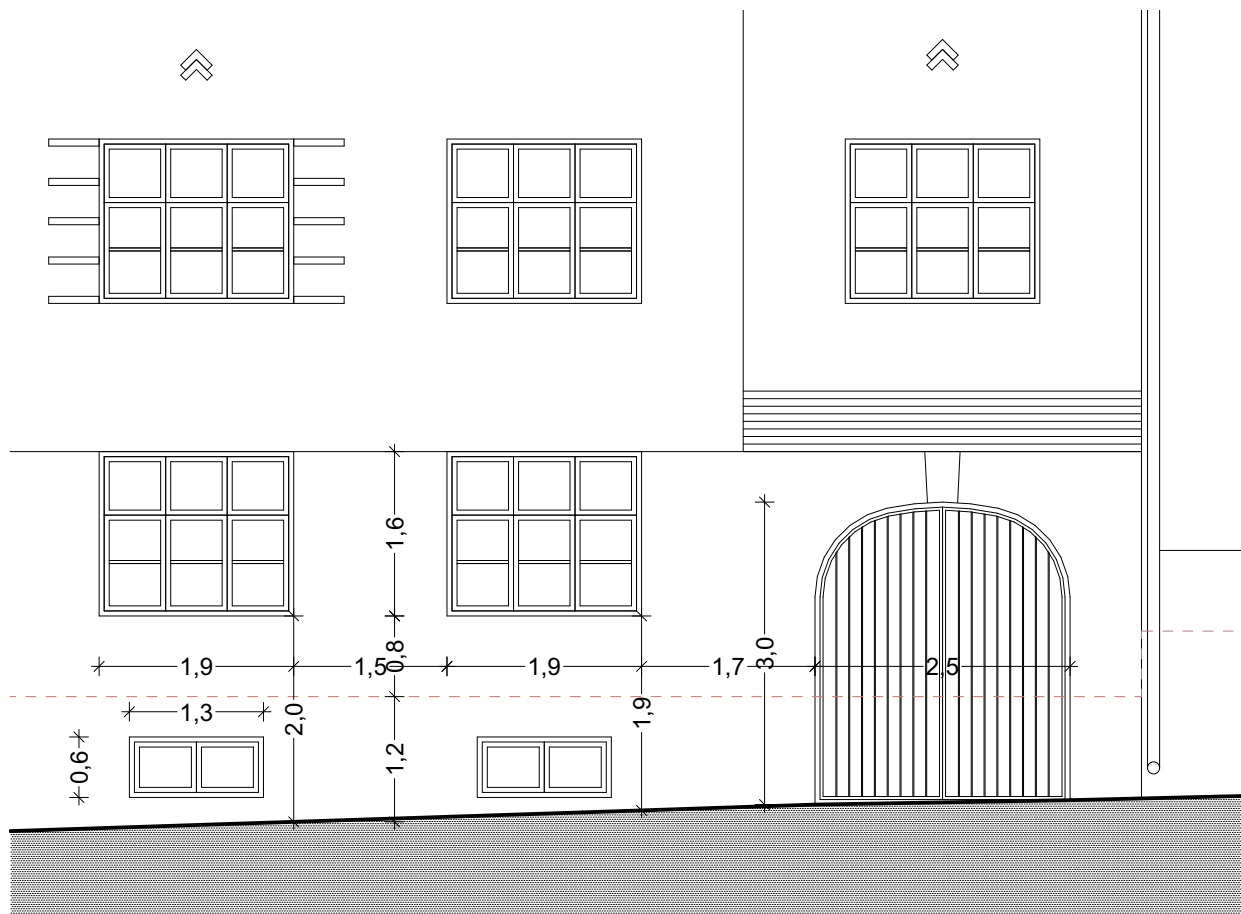
Av det totale fasadearealet på første etasje, samt den delen av kjelleren som er synlig over bakken er ca. 24 % transparent eller permeabelt i form av portrom og vinduer til boliger og kjeller. 16 % består av vinduer til boliger. Det er 30 vinduer til boliger mot gaten. Av fasadens totale lengde på 116,8 meter utgjør disse utgjør 54,6 meter, altså 47 % av den totale fasadelengden. Vinduene er i to bredder 1,9 meter og 1,3 meter og er jevnt fordelt langs fasaden med ca. 1,6 meter tett fasade mellom hvert vindu.

Etasjehøyden i bygget er 3,1 meter, og første etasje ligger ca. 1,2 meter over fortausnivået. Underkant av vinduene er plassert 0,8 meter over gulvnivå inne og dermed ca. 2,0 meter opp fra fortausnivået ute. Høyden på vinduene er 1,6 meter. Høydeforskjellen mellom underkant vindu og fortau og avstanden fra fortau til bygning gjør at vinkelen på det man oppfatter av boligene innenfor kun er ca. 14 grader. Vinduene er i liten grad dekket til av persienner, foliering eller annen skjerming mot innsyn.

Alle boliginngangene er lagt til bakgården. Fra gaten har bebyggelsen derfor kun én inngang gjennom et portrom inn til bakgården. Portrommet er avstengt med port, og ikke tilgjengelig for forbipasserende. Porten er utformet i smijern på en måte som gjør at det er mulig å se gjennom den og skimte aktiviteten i bakgården.

Figur 34 Inngang til bakgård, Erika Nissens gate 2-14 – 12.05.2024

Figur 35 Fasade mot vest, Erika Nissens gate 6 - 1:75

Detaljrikdom

Alle byggene har den samme overflatebehandlingen og de samme fargene. Stukkaturene som er svært tilstedeværende på bebyggelsen på både Grünerløkka og Majorstuen er ikke benyttet på noen av fasadene langs gaten, men det er lagt inn litt ulik detaljering rundt vinduer eller innslag av ornamentering på de ulike fasadene ved hjelp av intrukne eller utstikkende teglelementer er malt i en mørkere gulfarge som stikker seg ut fra fasaden for øvrig. Med unntak av denne begrensede detaljeringen rundt enkelte vinduer, er det lite ornamentikk i fasaden. Fasadene fremstår allikevel varierte med en visuell kompleksitet som gir øynene mulighet til å bevege seg langs fasaden.

Inngangen til bakgården avviker fra de øvrige åpningene i fasaden både gjennom størrelse og utforming av selve porten, og gjennom markeringen av inngangen ved hjelp av det utkragede bygningsselementet som tydelig markerer inngangen.

Andre sanseinntrykk

Det er ingen tilgjengelig møblering eller sittebenker som inviterer til opphold langs gaten, verken for beboere eller forbipasserende. Overgangssonen mellom bebyggelse og fortau fremstår mer som en visuell buffer enn som en del av bebyggelsens uteoppholdsareal.

Gaterommet fremstår frodig med trær på begge sider av gaten med ca. 10-20 meters mellomrom. De er plassert med samme avstand til bygningslivet, men med ujevne mellomrom. Trærne er ikke spesielt høye, mellom seks og syv meter. De gir ikke noen følelse av en allé, men tilfører et grønt element til gaten. Sammen med gressarealene foran byggene på begge sider av gaten og enkelte prydbusker ved inngangen til bakgården og langs fasadene, bidrar de til å gi gaten et grønt preg. Både gaten og fasadene fremstår også godt vedlikeholdt.

Gatebelysning er plassert på i vaier mellom byggene.

Gaten er en svært rolig boliggate med en ÅDT på kun 300 . Det er etablert gateparkering kun på den ene siden av gaten, og sammen med frodigheten i kantsonen tar bilene lite plass i gatebildet.

Oppsummering

Studiet av Torshov viste at bebyggelsen tilsynelatende er svært homogen, med kun små variasjoner både i fargenyanser, detaljering og gesimshøyder. Hele kvartalet er utformet med samme formspråk, bygningshøyder, materialitet og detaljeringsgrad. Det er interessant at bebyggelsen allikevel fremstår med variasjon og en visuell rikhet når bruken av ornamentikk er såpass redusert sammenliknet med bebyggelsen på Grünerløkka og Majorstuen. Bebyggelsen har høy grad av orden og symmetri, og er derfor tydelig og lesbar. Dette bidrar til at den ornamentikken som er i fasaden kommer frem til tross for at den er svært begrenset.

Den brede overgangssonen mellom bygningsliv og fortau og høydeforskjellen mellom bolig og fortau gjør at man som forbipasserende i liten grad ser inn i boligene innenfor, men kun skimter aktiviteten.

Gaterommet er godt definert og bidrar til en følelse av omsluttethet. Gatens avslutning mot kantene er også klart definert, og bredden på overgangssonen mellom bygningsliv og gate er ikke så stor at den går på bekostning av opplevelsen av å gå langs en kant. Kantsonen inviterer imidlertid i liten grad til opphold verken for beboere eller forbipasserende på grunn av mangelen på skjerming av overgangssonen mot fortauet i form av hekk eller gjerder slik det er i Hammerstads gate, men den fremstår i større grad som en ren buffersone mellom beboere og forbipasserende.

OPPSUMMERING AV DE HISTORISKE OMRÅDENE

De tre historiske områdene har både likheter og ulikheter som er interessante å ta med seg videre. Mens alle de tre områdene har sammenhengende bebyggelse organisert rundt et sentralt gårdsrom, er det tydelig hvordan det skjer et skifte fra den rettvinklede bystrukturen fra slutten av 1800-tallet på Majorstuen og Grünerløkka til den mer landskapelige tilnærmingen til organiseringen av kvartalene på 1920-tallet på Torshov, og hvordan dette preger karakteren på området. Det skjer også et tydelig skifte fra den utstrakte bruken av ornamentikk både rundt dører og vinduer og på fasaden for øvrig både i Steenstrups gate og i Hammerstads gate til den begrensede bruken av ornamentikk i Erika Nissens gate som peker forsiktig mot den mer industrielle, mindre håndverksmessige utformingen av boliger som vil prege de neste tiårene.

Samtidig finnes det også likheter på tvers av tidsspennet. Mens bebyggelsen i Steenstrups gate bærer preg av et jag etter å maksimere utnyttelse og dermed inntjeningen, har både Hammerstads gate og Erika Nissens gate rause overgangssoner mellom bebyggelse og fortau som bidrar til å forsterke opplevelsen av å være i en boliggate, redusere innsyn og gi gaten et frodig preg.

Graden av innsyn henger imidlertid også tett sammen med høyden på første etasje over gatenivå og vinduets plassering i forhold til gulvnivå inne. Dette er tilsvarende løst i alle de tre gatene og bidrar til at innsyn fra fortauet inn i leilighetene er svært begrenset, men ikke mer begrenset enn at man som forbipasserende fortsatt opplever at det foregår aktivitet på innsiden av fasaden, bare ikke nødvendigvis hva.

Alle de tre gatene har også svært begrenset variasjon i bebyggelsens overordnede volumer og høy grad av komplementaritet. Gaterommene er godt definerte med tydelige grenser både vertikalt og horisontalt som bidrar til en følelse av omsluttethet når man beveger seg langs gaten. De har også alle tre høy grad av orden og symmetri med vinduer plassert over hverandre med mer eller mindre samme størrelse og innbyrdes avstand slik at de blir en del av fasademønsteret snarere enn enkeltelementer i fasaden, mens inngangspartier og portrom er plassert asymmetrisk på fasaden og utformet på en måte som gjør at de er tydelige og lett lesbare.

Selv om enkelte av fasadene har utstikkende bygningselementer som balkonger eller karnapper, underordner disse seg fasadens hovedliv og reduserer ikke lesbarheten i gaterommet.

KANTSONEN I DAGENS BYUTVIKLING

LØRENVEIEN - LØREN

Lørenveien ligger på Løren som er et område nordøst i Oslo, ca. 4 km fra sentrum (Oslo S). Lørenveien ble anlagt rundt år 1900 mellom Trondheimsveien og Økernveien ¹⁰⁸, og er oppkalt etter Løren gård som lå ca. 300 meter fra studieområdet. Løren gård ble imidlertid revet i 1971 da det ble oppført næringsbebyggelse i området ¹⁰⁹. Industri, kontorer og militærleir (Løren leir) dominerte området i flere tiår fremt til Løren leir ble solgt i 1999, og det ble satt i gang en større utbygging på området. Fra 2002 frem til i dag er det bygget ca. 1.600 boliger og en del lokaler for næringsvirksomhet på Løren. Utviklingen har hovedsakelig skjedd i regi av Selvaag, men det har også vært andre aktører involvert. Bebyggelsen langs Lørenveien, som er nærmere studert i denne oppgaven er ferdigstilt mellom 2017 og 2019.

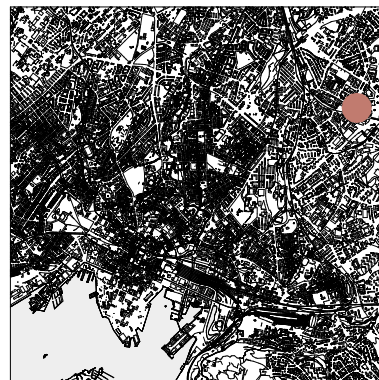
Lørenveien er en lang vei som strekker seg fra Sinsenkrysset til Økern, totalt 1,4 km. Gaten skifter karakter langs strekket, fra rolig boliggate forbi Sinsen skole og Sinsenparken i vest gjennom en mer urban gate rundt Løren torg til rester av industri- og næringsvirksomhet og trafikkområder rundt Økern i øst. Det utvalgte strekket av Lørenveien ligger i utkanten av det urbaniserte området rundt Løren torg, men med mye større andel boliger på gateplan.

Overordnede premisser for utforming

VPOR for Løren/Økern og strategisk plan for Hovinbyen

Løren-området omfattes av flere overordnede planer som har vært med på å legge føringer for utforming av bebyggelse og gater i området. I «Kommunedelplan for torg og møteplasser» ¹¹⁰ er Lørenveien markert som overordnet forbindelse, definert som overordnede turveier og viktig gang- og sykkelbasert forbindelseslenke til og mellom byens torg og møteplasser. Utvikling av disse overordnede forbindelse skal ifølge kommunedelplanen «bidra til et nett av trygge, vakre, innbydende og sammenhengende gangbaserte forbindelser til og mellom byens torg og møteplasser». Målet for planen har vært å tilrettelegge for etablering av nye og videreutvikling av eksisterende torg og møteplasser i Oslo.

Det er også utarbeidet en Veiledende plan for offentlig rom for Løren/Økern ¹¹¹ (22.06.2016) som skal ivareta behovet for en helhetlig plan for hele området, satt i en større sammenheng og angi utformingsprinsipper for nødvendige offentlig rom (gater, torg og parker). I denne planen er hele Lørenveien markert som strøksgate

Felt B:
Arkitekter: BETONMAST SELVAAGBYGG AS
Tiltakshaver: SELVAAG BOLIG LØRENPORTEN AS
Rammesøknad: 2016
Ferdigstillelse: 2018/2019

Felt C:
Arkitekter: BETONMAST SELVAAGBYGG AS
Tiltakshaver: SELVAAG BOLIG LØRENPORTEN AS
Rammesøknad: 2017
Ferdigstillelse: 2020

Felt D:
Arkitekter: Arcasa Arkitekter AS
Tiltakshaver: LØRENVEIEN UTVIKLING AS
Rammesøknad: 2015
Ferdigstillelse: 2017

Felt BB2
Arkitekter: LILLESTRØM ARKITEKTER AS
Tiltakshaver: Lørenvangen Utvikling AS
Rammesøknad: 2015/2016
Ferdigstillelse: 2019

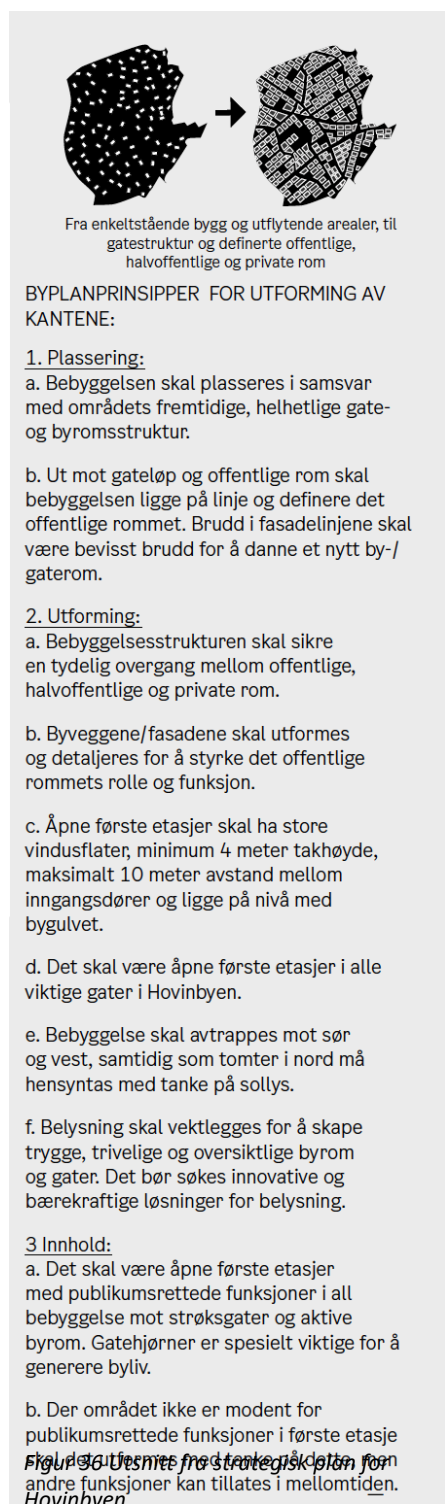
108 Oslo byleksikon, «Lørenveien», åpnet 26. mars 2024, <https://oslobyleksikon.no/side/Lørenveien>.

109 Oslo byleksikon, «Løren gård», åpnet 26. mars 2024, https://oslobyleksikon.no/side/Løren_gård.

110 «Kommunedelplan for torg og møteplasser- Kdp. nr. 17».

111 Plan- og bygningsetaten, «Løren og Økern Veiledende plan for det offentlige rom (VPOR)» (Oslo kommune, 20. juni 2014), https://od2.pbe.oslo.kommune.no/pages/vedlegg/vpor/loren_økern.pdf.

med aktive fasader, samt som grønn forbindelse.

I tillegg til disse to planene, er Løren-området også en del av Strategisk plan for Hovinbyen¹¹² som skal gi rammer for byutvikling av Hovinbyområdet de neste tiårene. Planen er, i likhet med VPOR, retningsgivende, men ikke juridisk bindende.

Planen legger føringer for utformingen av bebyggelsen, og det presiseres at «uansett funksjon i første etasje er det viktig at kanten mellom bygningsfasaden og gate utformes med definerte overganger mellom det private og offentlige». Den legger også opp til at området skal ha en helhetlig kvartalsstruktur og gatemønster der bebyggelsen skal være med på å skape tydelige overganger mellom det offentlige rom, det halvoffentlige rom og private uteoppholdsareal.

Alle fasader mot viktige gater bør ha en åpen første etasje, og parkeringskjellere eller murer for å ta opp terrengforskjeller mot fortau som i sin natur har en avvisende karakter er derfor ikke ønsket. Planen oppfordrer til at også boliger bør utformes med åpne første etasjer mot offentlige gater.

For både Strategisk plan for Hovinbyen og VPOR for Løren/Økern er det imidlertid en utfordring at de er vedtatt i henholdsvis 2018 og 2016, og derfor etter at reguleringsplanene for byggeområdene langs gaten er godkjent, og delvis også etter at byggeprosjektene innenfor studieområdet ble rammesøkt.

Reguleringsplan

Den delen av Løren som omfattes av denne oppgaven er basert på to reguleringsplaner som ble påbegynt i 2007 og 2009, vedtatt henholdsvis 17.06.2015 og 05.06.2013. I tillegg er selve gaten en egen reguleringsplan som ble påbegynt i 2018 og vedtatt 08.09.2021.

Verken bestemmelser eller planbeskrivelse omtaler i noen særlig grad utformingen av første etasje, kantsonen eller forholdet mellom bebyggelse og byrom. I reguleringsplanen for området syd for Lørenveien (S-4835) sier bestemmelsene at «Fasader skal brytes opp med variasjon i valg av materialer/fargebruk og med vertikal og horisontal inntrekning. Fasader over 20 m skal trappes tilbake i minst tre deler der hvert trinn skal være minst 5 m langt og minst 0,5 m dypt.». I

reguleringsplanen for området nord for Lørenveien (S-4732) sier bestemmelsene at «Mot Lørenveien skal bebyggelse med fasade i byggelinje trekkes ned til gatenivå. Mellom bebyggelsen mot fortauet kan sokkeletasje, som skal skjule p-anlegg, være tilbaketrasket».

112 Plan- og bygningsetaten, «Strategisk plan for Hovinbyen» (Oslo kommune, 20. juni 2018), <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2020010672&fileid=9127592>.

Byggeprosjekter

Felt D

Felt D ligger syd for Lørenveien og består av tre separate bygg i 6 til 8 etasjer med felles parkeringskjeller. To av byggene har fasade mot Lørenveien. Deler av bebyggelsen mot gaten har publikumsrettet næringsareal på første etasje. Inngangene til boligene ligger mot gaten, og innkjøring til parkeringskjeller er plassert i overgangen mellom felt C og D. I søknadene om rammetillatelse er kantsonen ikke omtalt i noen særlig grad. Inngangene omtalt slik: «Inngangene er plassert ved gatefortau for å forbinde boligene til allerede etablert struktur og sikre folk og liv

til gatene og fortauene i strøket» og «inngangspartiene til boligene er gitt særlig oppmerksomhet, med glassfasade som strekker seg over 2 etasjer.» I avsnittet om fasadeuttrykk og arkitektonisk utforming står det: «Det har blitt lagt stor vekt på et variert og rikt fasadeuttrykk, både i fasadeliv, bygningshøyder og materialbruk. Dette for å understreke og underbygge et aktivt fasadeliv og gateløp. (...) Materialbruken i fasaden varierer for å bryte opp, gi byggene en mindre skala, og et moderne og dynamisk uttrykk»¹¹³.

Felt C

Felt C består av fire bygg i 7 til 9 etasjer med felles parkeringskjeller. Alle de fire byggene har fasade mot Lørenveien. Innkjøring til parkeringskjeller ligger mellom de to østligste bygningsvolumene. Byggene har ingen næringsarealer og boligene har inngang både fra Lørenveien og fra gårdsrommet. I søknaden om rammetillatelse er ikke første etasje omtalt utover at fasadene ut mot Lørenveien i hovedsak er «tenkt i en kombinasjon av lys og mørk tegl, samt noe fasadeplater. Hus C1 kan ha en mørk teglfarge og hus C2 kan ha en lys teglfarge. Slik kan fargebruken variere nedover gaten ettersom bebyggelsen utvikler seg. Byggene avtrappes i de øverste etasjene med overgang til lettere fasadeplater og/evt. puss. Lettere og lysere materiale tenkes også benyttet rundt inngangspartiene. Materialovergangen vil bryte opp volumene både vertikalt og horisontalt»¹¹⁴.

Felt BB2

Felt BB2 av fire bygg i 1-8 etasjer. Bebyggelsen er formet som lameller i nord-syd-retning som ligger i en svak vifteform slik at de får en litt større bredde mot Lørenveien. Alle byggene har næringsarealer mot Lørenveien. Boligene er løftet én etasje opp og ligger med inngang fra gårdsrom oppå lokk over parkeringskjeller. Parkeringskjelleren er delvis eksponert mot gaten i tilbaketrunkne partier mellom byggene, delvis skjult av en trapper mellom gatenivået og gårdsrommet. Redegjørelsen til rammesøknaden beskriver hvordan det i fasadene mot gaten er variasjon i utformingen av fasadene, blant annet med bruk av «*skrå splitt og forskyvning i fasadelivet i hele byggets høyde. (...) Variasjon i vindusformater er benyttet bevisst for å komponere liv i fasadene. (...) Kjellermuren mellom byggene vil ha en mørkere kledning enn byggene og slik gi en variasjon og rytme i fasader mot vei*»¹¹⁵.

113 Vårin Indahl, «Søknad om tillatelse til tiltak, Lørenveien 55, Felt D» (Arcasa arkitekter AS, 19. mai 2015).

114 Betonmast Selvaagbygg AS, «Beskrivelse rammesøknad 1, hus C1 og C2» (Betonmast Selvaagbygg AS, 1. februar 2016).

115 Lillestrøm Arkitekter AS, «Redegjørelse for arkitektonisk utforming- Lørenveien 54 m.fl. Gnr 124/ bnr 75, 76, 77. Lørenvangen Syd.» (Lillestrøm Arkitekter AS, 9. november 2015).

Overordnede strukturer

Området består av bebyggelse fra ulike tidsepoker. Deler av den eldre militærbebyggelsen rundt det som i dag er Løren torg, ca. 200 meter vest for studieområdet, er bevart og bidrar til å skape et orienteringspunkt i området. Selv om det har vært et ønske om helhetlig kvartalsstruktur og gatemønster, bærer området preg av at tidligere gatemønster og eiendomsstrukturer har vært med på å legge føringer for plasseringen av dagens gater. Gaten har en buet form i den østre delen av studieområdet og en slak helning mot øst på ca. 1:50.

Den delen av Lørenveien som er innenfor selve studieområdet inneholder ingen særlige karakteristiske eller historiske bygg eller landemerker. Det planlegges imidlertid en park i østre ende av gaten. Denne er under opparbeidelse og planlegges ferdigstilt våren 2025 ¹¹⁶.

Den delen av gaten som inngår i studieområdet er ca. 190 meter langt. Gaten har ifølge kommunens kartløsning en ÅDT på 4200 ¹¹⁷ og er en ganske trafikkert gate. Den er imidlertid under ombygging og har derfor ganske mye mindre bilkjøring i dag, og vil sannsynligvis også ha det i fremtiden. Det nye gatetverrsnittet vil gi mindre plass til biler og mer plass til vegetasjon og myke trafikanter.

Bebyggelsen på nordsiden av gaten har en del utadrettede funksjoner på gateplan, deriblant en dagligvarehandel og serveringssteder, men også delvis utadrettede funksjoner som tannlegeklinikk. I tillegg til disse funksjonene inneholder fasadene trapper til gårdsrom, boder og innkjøring til parkeringskjeller. På sydsiden av gaten inneholder første etasje i all hovedsak boliger, med unntak av et bakeri i den ene enden av gaten. Det er også enkelte nedkjøringer til parkeringskjeller langs gaten.

Som gjennomgangen av rammesøknader viser, er det ulike eiendomsutviklere som har stått for bebyggelsen langs gaten. Av de totalt ti byggene langs gaten innenfor studieområdet, er det tre ulike eiendomsutviklere som har stått for fire separate byggesaker. Innenfor et gatestrekk som er over dobbelt så langt som i både Steenstrups gate og Hammerstads gate er det mindre enn de henholdsvis 10 bygg/10 utviklere og 6 bygg/5 utviklere vi finner der.

116 Oslo kommune, «Løren aktivitetspark og flerbrukshall», Løren aktivitetspark og flerbrukshall, 5. mai 2024, <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/loren-aktivitetspark-og-flerbrukshall/#toc-4>.

117 Oslo kommune, «Planinnsyn».

Figur 41 Situasjonsplan Løren - 1:750

Byform

Utnyttelse

Figur 37 Feltareal for beregning av utnyttelse for Lørenveien

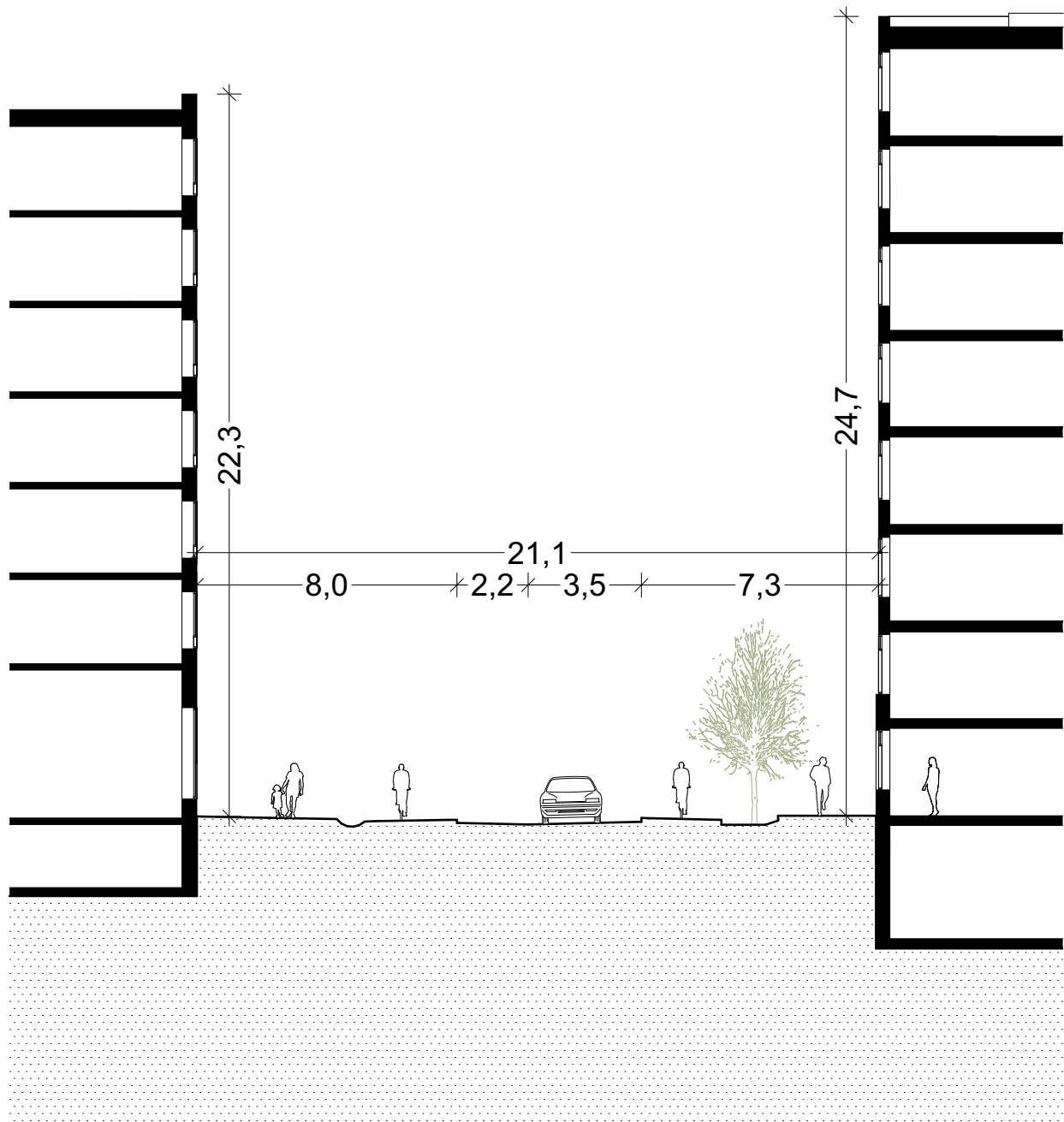
definere utnyttelsen på et kvartalsnivå, men basert på den avgrensingen jeg har definert tidligere, har bebyggelsen innenfor studieområdet en utnyttelse på mellom 228 % BRA (C1+C2) og 279 % BRA (BB2)

Definisjon

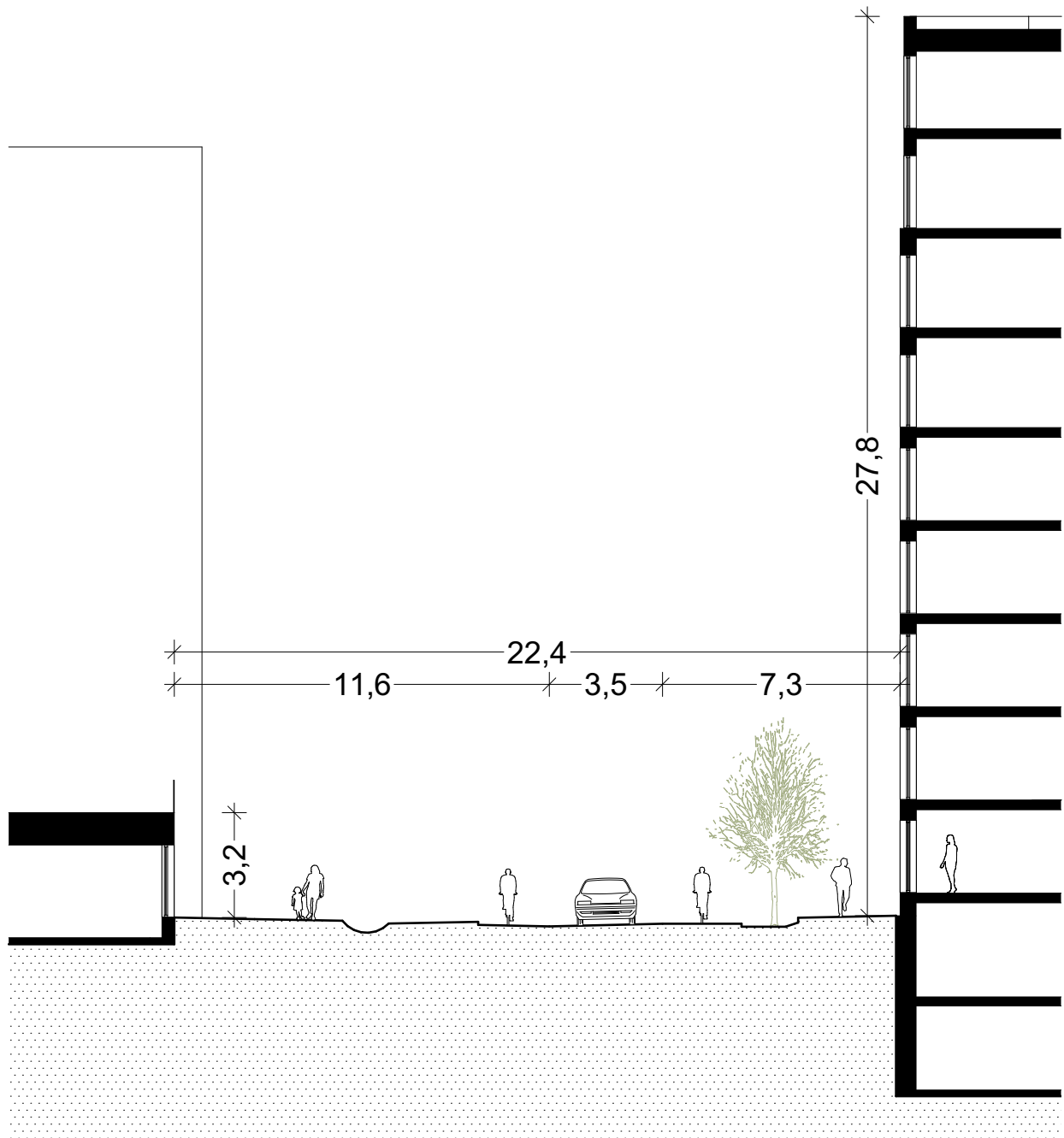
Lørenveien har en bredde på ca. 21 meter. Bebyggelsen varierer fra seks til ni etasjer, med enkelte mellombygg i én etasje. Høyden på bebyggelsen varierer dermed stort sett fra 20 til 28 meter. Dette gir et forholdstall på $b=1:0,8-1h$.

På nordsiden av gaten består bebyggelsen av fire separate bygg med tre enetasjes mellombygg som er trukket ca. 2,0 meter tilbake fra fortauskanten. Mellomrommene mellom de fire byggene er ca. 15 meter, mens bredden på dem er ca. 24 meter. Også på sydsiden av gaten er bebyggelsen oppdelt i frittstående bygg med vertikale spalter mellom bebyggelsen. De er organisert slik at tre av byggene har langsiden mot gaten, mens tre av byggene har gavlen mot gaten. Den totale lengde på bebyggelsen langs sydsiden av gaten innenfor studieområdet er 179,5 meter, hvorav 48,5 meter er mellomrom mellom bygg, fordelt på fem mellomrom på 8-14 meters bredde. De oppbrutte fasadene bryter kontinuiteten i de vertikale elementene og bidrar at fasadene mister noe av sin funksjon som romdannende elementer. Gaten mister også noe av sin retning når bevegelsen stadig brytes av elementer som går på tvers av gatens retning. I tillegg til variasjon i høyder, varierer også bebyggelsens avstand til fortauskanten fordi Lørenveien har en buet form i enden av studieområdet, mens tilgrensende bebyggelse tar ikke opp i seg den buede formen, men er oppdelt i flere volumer som har rette fasader mot gaten. Til sammen gjør disse elementene at gaterommet fremstår lite tydelig og definert.

Bebyggelsen har en utydelig kvartalsstruktur, og det er vanskelig å definere et avgrenset kvartal. Det er heller ingen tydelig material- eller utformingsmessig differensiering mellom utside og innside. På sydsiden av gaten er det ca. 260 meter mellom tverrgående gater/gatetun, mens det er ca. 160 meter på nordsiden av gaten. Det er imidlertid åpninger i bebyggelsen mellom de tverrgående gatene, men det er ikke noe hierarki i disse som gjør at det oppstår noen tydelige kvartaler. Bebyggelsen er tilsynelatende organisert som kvartaler, men er, i motsetning til den historiske bebyggelsen delt inn i frittstående lameller snarere enn sammenhengende volumer rundt et omsluttet gårdsrom. Bebyggelsen fremstår som en hybrid mellom etterkrigstidens lamellbebyggelse og den historiske kvartalsbebyggelsen. Den utydelige kvartalsstrukturen gjør det også utfordrende å

Figur 38 Snitt A-A gjennom Lørenveien - 1:200

Figur 39 Snitt B-B gjennom Lørenveien - 1:200

Komplementaritet

Bebyggelsen langs begge sider av gaten er bygget innenfor en tidsperiode på fire år, mellom 2016 og 2020. Det er benyttet ulike materialer på hver side av gaten. Mens det på nordsiden er benyttet puss kombinert med platekledning i irret grønnfarge og mørke steinplater i mellombyggene, har sydsiden ulike grå-/brunnyanser av tegl i kombinasjon med platekledning og puss og enkelte innslag av grønn platekledning ved innganger. Med unntak av mindre felter er det meste av fasaden på begge sider av gaten i nyanser av brunt og grått, og sånn sett kan man også si at bebyggelsen til en viss grad komplementerer hverandre når det kommer til materialitet. Materialiteten varierer imidlertid også innenfor hvert enkelt bygg og skiftet i materialitet skjer på ulike steder i hvert bygg slik at det ikke gjenstår noe som binder byggene sammen horisontalt.

Gesimshøydene varierer også både innenfor det enkelte bygg og mellom bygg. Etasjehøydene varierer langs gaten mellom seks og ni etasjer. Enkelte bygg har sprang på én til to etasjer mens andre kun har trapperom og andre tekniske oppbygg som stikker opp over gesims.

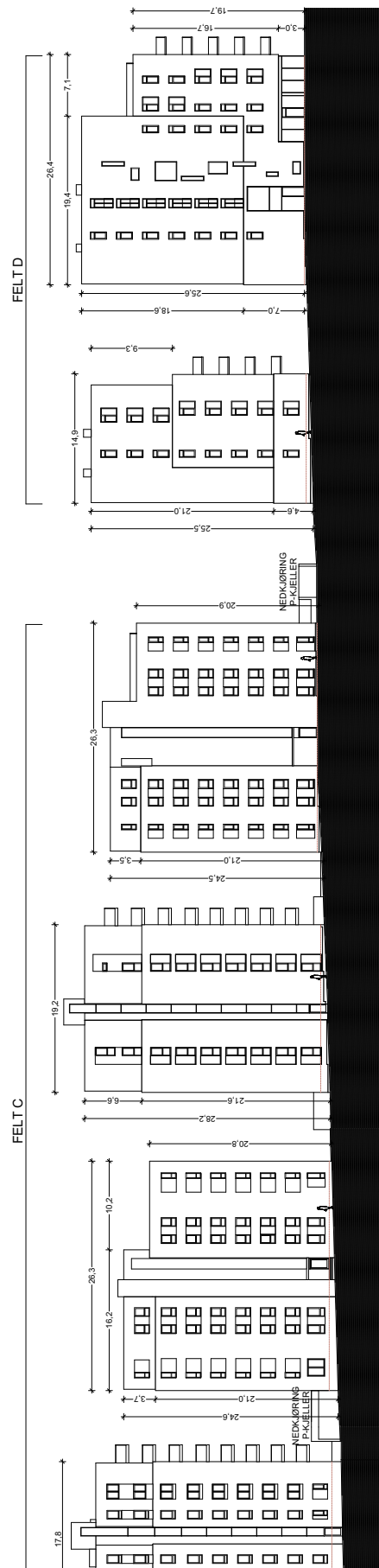

Figur 40 Lørenveien, sett fra vest - 03.04.2023

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsen langs sydsiden av gaten er delt inn i seks frittstående bygg med fem mellomrom på mellom 8 og 14 meter. Bredden på bebyggelsen varierer mellom 15 og 26 meter. De vertikale åpningene skiller byggene tydelig fra hverandre, men alle byggene har i tillegg ett eller flere materialskift oppover i etasjene. Hvor skillet i materialitet skjer, varierer fra bygg til bygg. I felt D er første og delvis andre etasje tegl, mens de øvrige etasjene er platekledning i to ulike nyanser av grå. I felt C er de nederst syv etasjene tegl mens de øverste én til to etasjene er puss. Pussen er hvit mens teglen varierer mellom beige og mørk grå på annethvert bygg. Kontrasten i materialiteten innenfor hvert enkelt bygg blir derfor ganske stor. I felt C er det i tillegg vertikale brudd innad i de enkelte byggene i form av glassfelt som markerer trapperom. Det er også store variasjoner i silhuetten, og høydeforskjellen innenfor hvert bygg kan variere fra én til to etasjer. I tillegg har enkelte bygg trappe- og heiselementer som stikker opp over gesims og ligger så tett på gaten at de er synlige fra gateplan.

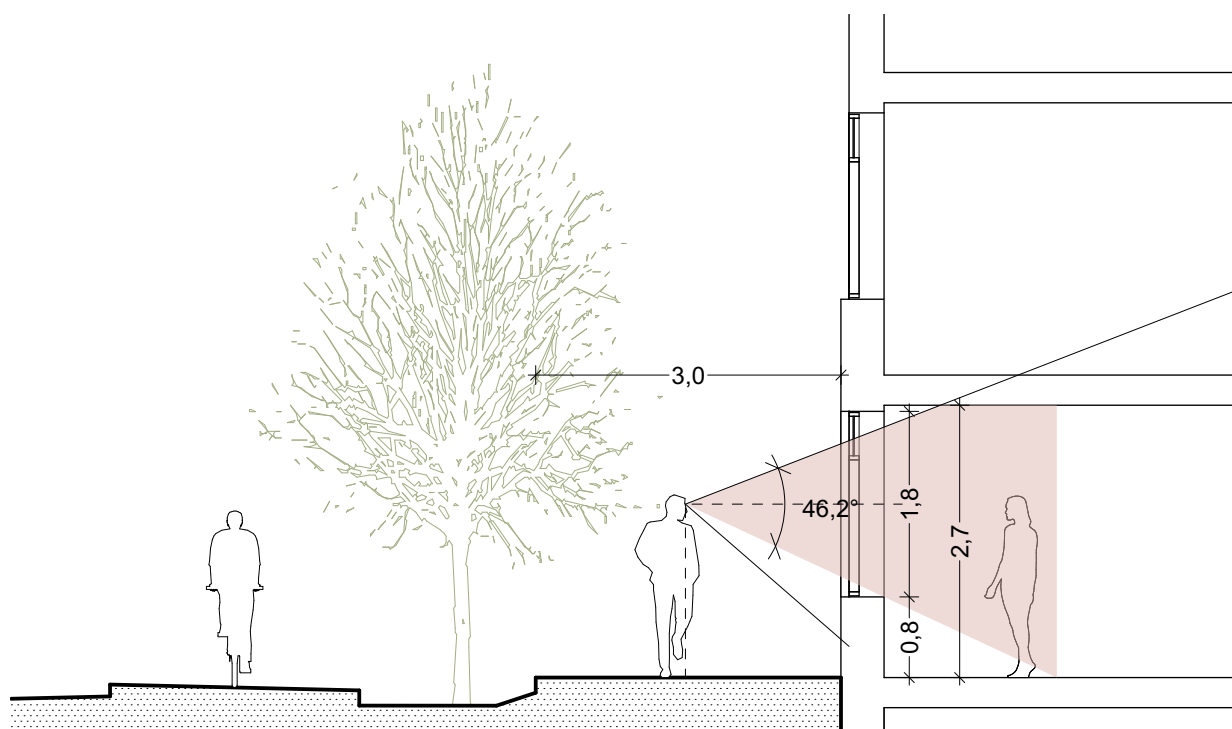
Figur 41 Fasade mot nord, Lørenveien – 1:750

Vinduene i bebyggelsen i felt D er stort sett plassert over hverandre i alle etasjer, og organisert tilnærmet symmetrisk rundt trapperommene. Dette gjør at bebyggelsen fremstår med en viss grad av orden, selv om variasjonene i gesimshøyder virker i motsatt retning.

Dybde

Skillet mellom offentlig og privat går stort sett direkte i bygningslivet, selv om enkelte inntrukne partier skaper overlappende situasjoner i forbindelse med inngangspartier som er inntrukket ca. 50 cm. Det er ingen balkonger eller andre utkragede elementer som stikker ut over bygningslivet.

Fortauet langs bebyggelsen er ca. 3,0 meter bredt, men varierer i bredde ettersom bebyggelsen ikke er helt parallell med veien. Det er i dag ingen steder med dybde eller overdekning som inviterer til opphold langs fasaden for verken beboere eller forbipasserende.

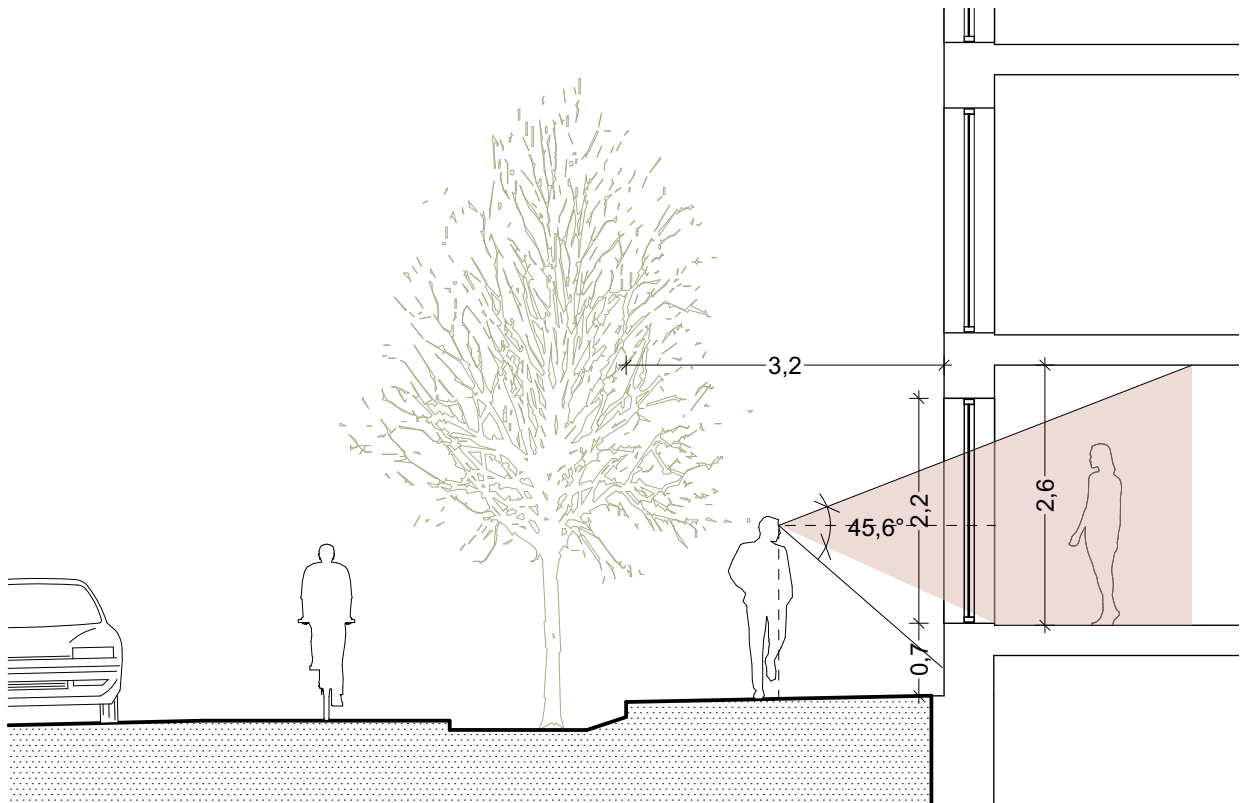

Figur 42 Snitt gjennom bygg D3 - 1:75

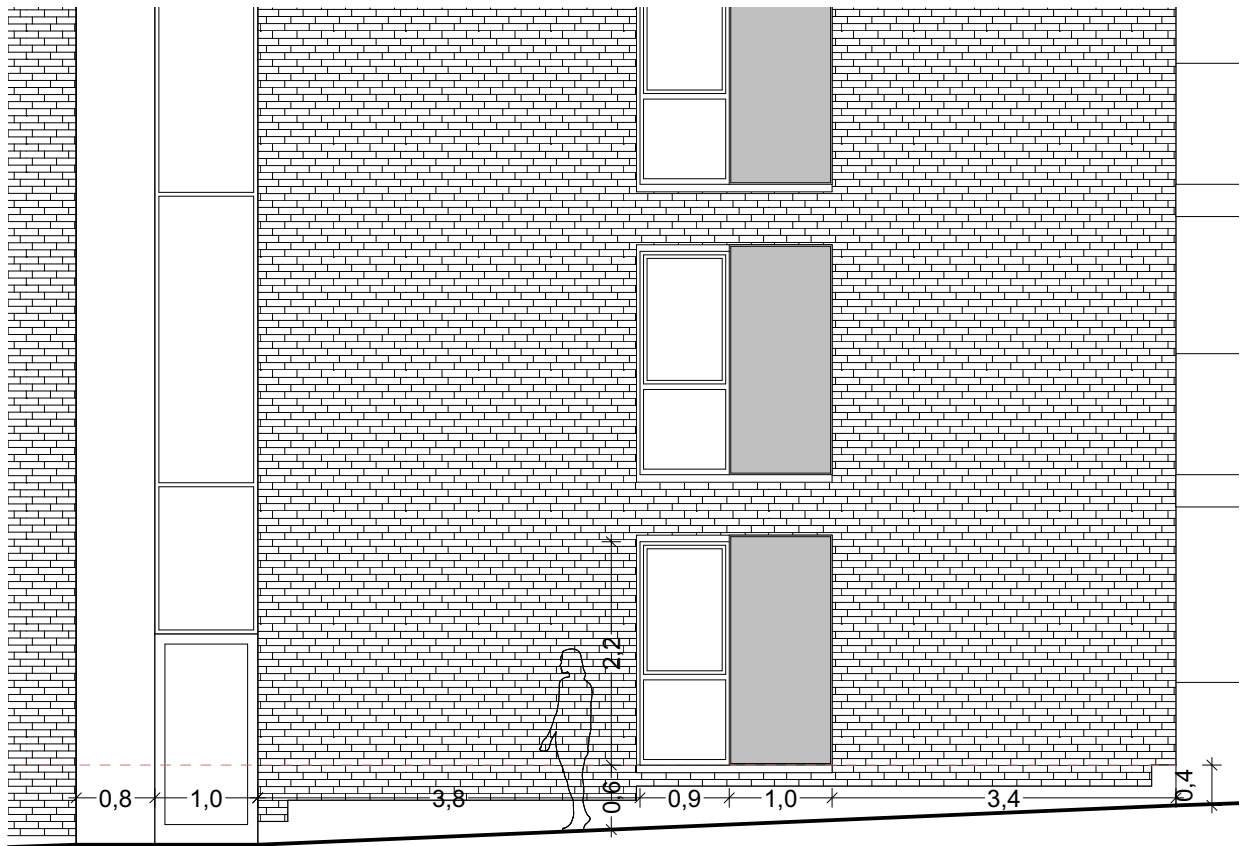
Permeabilitet

Av det totale fasadearealet på første etasje, samt den delen av kjelleren som er synlig over bakken er ca. 19 % transparent eller permeabelt i form av butikkvinduer, dører til trapperom og vinduer til boliger og kjeller. Kun 8 % av fasadearealet består av vinduer til boliger. Det er 20 vinduer til boliger mot gaten. De aller fleste av disse er vinduer til soverom. Disse utgjør ca. 15 % av total av den totale fasadelengden. Disse vinduene er i en rekke ulike størrelser og varierer i bredde fra 0,6 meter til 1,6 meter og i høyde fra 1,8 til 2,2 meter. Vinduene er også ujevnt fordelt langs fasaden med tette felt mellom vinduene på mellom 1,5 og 8,5 meter.

Etasjehøyden i byggene varierer fra 2,9 til 3,0 meter og avstanden fra gulvnivå inn til fortausnivå ute varierer mellom 0 og 1,5 meter. Brystningshøyden innvendig varierer også mellom byggene fra 0,1 til 0,8 meter. Avstanden fra underkant av vinduene til fortausnivå varierer derfor også langs gaten fra ca. 0,5 meter til ca. 1,4 meter. Kombinasjonen liten avstand mellom forbipasserende og bygningsliv og liten høydeforskjell mellom underkant vindu og fortau gjør dermed at en forbipasserende vil kunne se inn gjennom vinduene med en vinkel på ca. 46 grader. Som en konsekvens av det er de aller fleste vinduene til boligene er dekket til av gardiner, persiener eller annen skjerming for å hindre innsyn.

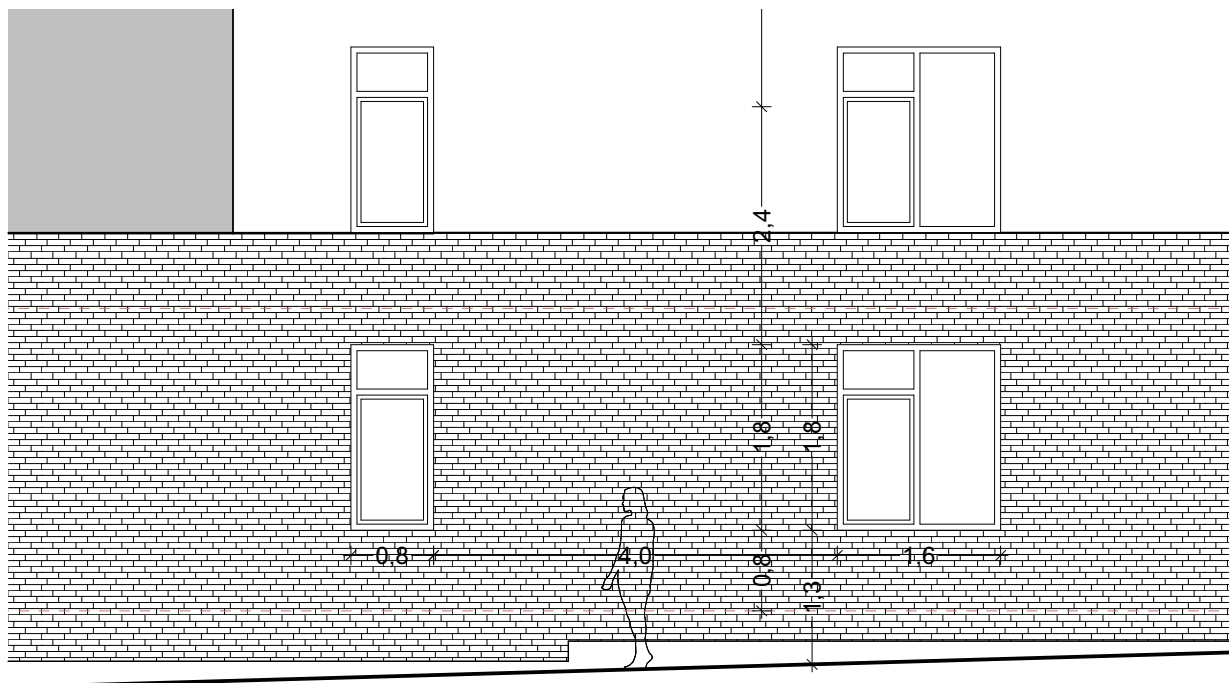

Figur 43 Snitt gjennom bygg C2- 1:75

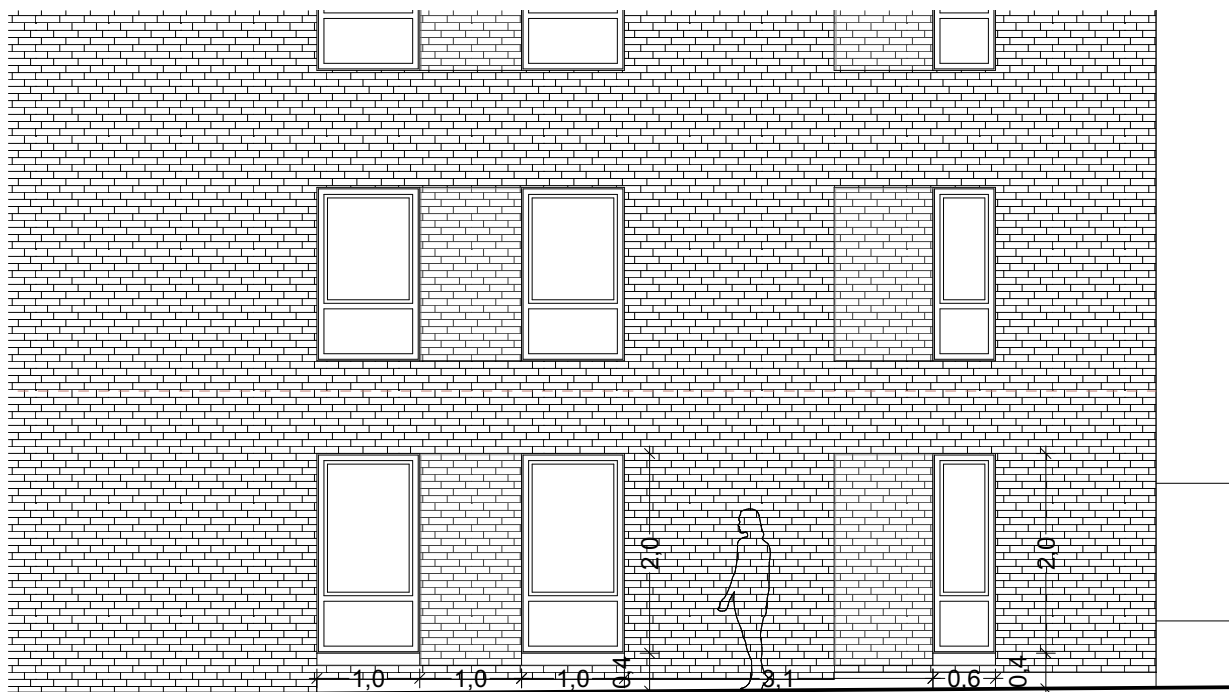

Figur 44 Fasade bygg C2 - 1:75

Det er flere innganger til felles trapperom fra gaten. Enkelte av inngangspartiene fremstår som rene rømningsveier direkte ut på fortauet, mens andre fremstår i større grad som hovedinnganger. Det er totalt fem boliginnganger langs studieområdet. Inngangspartiene som ligger i bygg med langsiden mot gaten innganger som fremstår mer som hovedinnganger. Dører som ligger i gavlvegger, fremstår i større grad som rene rømningsveier.

Figur 45 Fasade bygg D3 - 1:75

Figur 46 Fasadeoppriss Bygg C1 - 1:75

Detaljrikdom

Det er ingen ornamentikk eller listverk rundt vinduene i fasaden. Vinduene fremstår i stor grad som hull i fasaden snarere enn som en integrert del av fasaden. Det er enkelte inntrukne partier i teglen i tilknytning til vinduene i enkelte fasader som gir en viss dybde til fasaden, men kontrasten til fasaden for øvrig er så liten at detaljen forsvinner med mindre man står veldig tett på og ser vinkelrett på fasaden.

Det er ingen endring i detaljering eller ornamentikk mellom de ulike etasjene og ingen aksentuering av selve kantsonen eller andre elementer som markerer at første etasje har noe annet forhold til gaten enn bygget for øvrig.

Hovedinngangene langs gaten har takoverbygg, en kontrastfarge på bakveggen og tydelige gatenummer på fasaden som gjør inngangspartiet lett lesbart, men det er ingen ornamentikk rundt dørene, eller dybde i fasadeutformingen, utover den inntrekningen selve trapperommet har fra fortauet.

Andre sanseinntrykk

Fordi gaten er under oppgradering, er det vanskelig å si noe om hvilken effekt andre detaljer i bybildet har på opplevelsen av gaten. I dagens situasjon preges gatebildet av midlertidige byggegjerder og varselskilt. Gaten er ikke asfaltert, så det er heller ikke mulig å si noe om betydningen av vedlikehold. Belysning er imidlertid på plass langs gaten i form av lyktestolper på sydsiden av gaten.

Den nye gaten opparbeides av Bymiljøetaten, og ifølge planen skal gaten bli enveiskjørt fra øst til vest, det skal bli sykkelfelt i begge retninger i tillegg til fortau, overvannsanlegg, grøntområder med regnbed, møblering og belysning. Illustrasjonen under viser fremtidig løsning i krysset mellom Lørenveien og Lørenvangen.

Figur 47 Illustrasjon av ferdig løsning Lørenveien (Kilde: Oslo kommune)

Oppsummering

Studiet av Lørenveien viser at bebyggelsen har en ganske stor variasjon og kompleksitet i gesimshøyder. I tillegg bidrar inndelinger både horisontalt og vertikalt i fasaden bidrar til kompleksiteten en fasadeoppdeling som fremstår rotete og vanskelig å lese. Hyppigheten av vertikale åpninger mellom bebyggelsen uten at det henger sammen med gatestrukturen gjør kvartalsstrukturen vanskelig å lese

og bidrar til at gaterommet mister sin kontinuitet som rom. Organiseringen av bebyggelsen bærer preg av at boligkvalitet har fått prioritet fremfor bykvalitet. Henvendelsen mot gaten blir utydelig å lese når bebyggelsen delvis har gavlen mot gaten og delvis langsiden mot gaten. En mer sammenhengende bebyggelse langs gaten hadde gitt tydeligere kvartalsstruktur.

Med unntak av enkelte inngangspartier, ligger skillet mellom privat og offentlig direkte i fasadelivet langs hele gaten. Dette gjør at man kommer svært tett på fasaden, samtidig som de fleste av boligene på første etasje ikke ligger mer enn maks 0,5 meter over fortausnivået. Samtidig går de fleste av vinduene helt ned til gulvet i leilighetene slik at overlappen mellom vindushøyden og høyden på forbipasserende blir stor.

Når man ser bort fra glassarealet til næring helt i starten av gaten, i krysset mellom Lørenveien og Lørenvangen, har førsteetasjene har en svært lav andel glass. Kun 8 % av fasadearealet på første etasje er vinduer eller balkongdører til boliger. Det innebærer at av de 131 meterne som utgjør fasadelengden på første etasje, er kun ca. 20 meter vindu til boliger. Totalt er 92 meter tett fasade, noe som bidrar til at førsteetasje fremstår svært lukket mot gaten.

FRESERVEIEN - KVÆRNERBYEN

Freserveien ligger i Kværnerbyen i Lodalen, ca. 2,5 km fra sentrum. Området ligger langs Alnaelven og ble benyttet til industrivirksomhet med blant annet jernstøperi fra 1853 frem til produksjonen ble nedlagt i 1999¹¹⁸. I kommuneplanen i 2004 ble området avsatt til boligformål, og det består i dag av ca. 1800 boliger. De første beboerne flyttet inn i 2007. Freserveien eksisterte ikke da området ble benyttet som industriområde, men ble anlagt som del av etableringen av området som boligområde, og synes på flyfoto først i 2012. Bebyggelsen langs den delen av Freserveien som er studert i denne oppgaven er ferdigstilt mellom 2017 og 2019

Overordnede premisser for utforming

Området omfattes av flere overordnede planer som legger føringer for utforming av bebyggelse og gater. I «Kommunedelplan for torg og møteplasser»¹¹⁹ er det avsatt torg og annen overordnet møteplass innenfor området, men Freserveien er ikke spesielt fremhevet i planen. Området er imidlertid også en del av «Kommunedelplan for Alna miljøpark»¹²⁰ som har som mål å tilrettelegge for gjenåpning og miljøoppgradering av Alna og viktige sidevassdrag og gi grunnlag for en variert utvikling av vassdraget med sidearealer for å øke attraktiviteten og gi en styrket identitet til hele Groruddalen. I denne planen er Freserveien markert som annen turvei. Det stilles ingen konkrete kvalitets- eller utformingskrav til opparbeidelse av denne.

Reguleringsplan

Kværnerbyen omfattes av en reguleringsplan som ble påbegynt i 2002 og vedtatt i 2005. Reguleringsplanen sier at «Kværnerbyen skal etableres som en urban bydel der det er viktig at boligene og bebyggelsens uttrykk, samspillet med omgivelsene og uteområdene får høy estetisk kvalitet når utnyttelsen blir bymessig høy som følge av at boligbebyggelsen ligger sentralt»¹²¹.

Bestemmelsene knyttes ikke direkte til utformingen av kantsonen, men angir at rammesøknaden skal redegjøre for materialvalg og helhet. Det er også bestemmelser knyttet til plassering og utforming av leiligheter i sokkeletasjer i ny bebyggelse, som kan tillates unntaksvis dersom disse kan «fremvise spesielle særegenheter for god bokvalitet. (...) Leiligheter i sokkeletasje skal heves over gatenivå eller trekkes inn bak forhage for å hindre innsyn»¹²². Reguleringsplanen tillater bebyggelse i 5-10 etasjer.

Felt B3:	Arcasa Arkitekter AS
Arkitekter:	Arcasa Arkitekter AS
Tiltakshaver:	OBOS KVÆRNERBYEN AS
Ferdigstillelse:	2016
Felt B4:	Arcasa Arkitekter AS
Arkitekter:	Arcasa Arkitekter AS
Tiltakshaver:	OBOS KVÆRNERBYEN AS
Ferdigstillelse:	2017
Felt B5:	Arcasa Arkitekter AS
Arkitekter:	Arcasa Arkitekter AS
Tiltakshaver:	OBOS KVÆRNERBYEN AS
Ferdigstillelse:	2018
Felt E3:	Tegn 3
Arkitekter:	Tegn 3
Tiltakshaver:	OBOS Nye Hjem AS
Ferdigstillelse:	2014
Felt E4:	Tegn 3
Arkitekter:	Tegn 3
Tiltakshaver:	OBOS Nye Hjem AS
Ferdigstillelse:	2015

118 Oslo byleksikon, «Kværner brug», åpnet 7. mai 2024, https://oslobyleksikon.no/side/Kværner_Brug.

119 «Kommunedelplan for torg og møteplasser- Kdp. nr. 17».

120 Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, «Kommunedelplan Alna miljøpark- Kdp. 18», 6. mars 2013.

121 ARCASA arkitekter AS, «Kværnerområdet i Lodalen, gnr/bnr 236/40,44,52 og 233/270 Reguleringsforslag til bystyret» (Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 5. desember 2005), <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2017087685&fileid=7268838>.

122 ARCASA arkitekter AS.

Byggeprosjekter

Felt B3-B5

Felt B3-B5 består av tre avtrappede boligblokker langs Freserveien og seks tverrstilte boligblokker alle i 5 til 10 etasjer. Innganger til de tre avtrappede boligblokkene er plassert langs Freserveien, og innkjøring til parkeringskjeller er plassert mellom bygningene. Det samme er trapp opp til gårdsrommene som ligger to etasjer over gatenivået. Kantsonen omtales ikke direkte i rammesøknaden, men følgebrevet beskriver hvordan «volumoppbygging og kontrasterende farger gir byggene et dynamisk og artikulert

uttrykk. Terrasseringen tilfører området en mindre skala, og mulighet for å etablere mange solrike og store terrasser mot sør og vest»¹²³. Reguleringsplanens bestemmelser om utforming av leiligheter i sokkeletasjer, som omfatter leilighetene ut mot Freserveien de to nederste etasjene i felt B3-B5, er omtalt slik:

«Det anlegges en forhåve mot Freserveien som skaper en buffer og hindrer innsyn, samtidig som leilighetene på 1 plan får en liten privat uteplass. Overliggende får balkong. Leilighetene er romslige 2-romsleiligheter med store vindusarealer mot nord, for maks lysinnslipp»¹²⁴.

Felt E3-E4

Felt E3-E4 består av åtte bygg fordelt på to kvartaler med fire bygg på 5-6 etasjer. To bygg i hvert kvartal har fasade mot Freserveien. Hovedinngangen til boligene er plassert i gårdsrommene. Kantsonen eller forholdet til gaten er ikke omtalt i søknad om rammetillatelse, men den arkitektoniske redegjørelsen beskriver hvordan det er benyttet materialer som harmonerer med øvrig ny og eldre bebyggelse i strøket, og hvordan boligkvartalet skal være åpent, gi oversikt og være lesbar i plan¹²⁵.

Overordnede strukturer

Området består av en blanding av bevarte bygg fra den tidligere industrivirksomheten. I østre del av Freserveien ligger en gammel direktørbolig som er omgjort til barnehage, mens det i vestre del av gaten ligger en gammel verkstedhall som er transformert til et næringsbygg. Dette danner den ene byveggen til det som fremstår som et langstrakt torg med en del utadrettet virksomhet på motstående side. Torget danner et slags sentrum av Kværnerbyen og fungerer som et orienteringspunkt i området. Torget kobler seg også på grøntdraget som ligger sentralt i området, nord for felt E3 og E4 og som forbinder området med Alnaelven. Verken parkdraget eller de historiske byggene oppleves imidlertid fra den delen av Freserveien som inngår i studieområdet.

Freserveiens totale lengde er ca. 500 m og er en av hovedveiene i området. Den begynner nordvest i området, men vinkles 90 grader når den møter den gamle industribebyggelsen og ender opp i den sydøstre delen av området. Den delen av gaten som inngår i studieområdet er ca. 170 meter lang. Gaten har en ÅDT på 500¹²⁶ og er en lite trafikkert gate. Bebyggelsen har ingen utadrettede funksjoner på gateplan. Det er i all hovedsak boliger og inngangspartier til disse på gateplan, men det er også enkelte

123 Torill Solberg Wikstrøm, «SØKNAD OM TILLATELSE TIL TILTAK, KVÆRNERBYEN FELT B4» (ARCASA arkitekter AS, 12. juli 2013).

124 Wikstrøm.

125 Mona Graftås, «Redegjørelse for arkitektur- Kværnerbyen Felt E3- Oppføring av boligbygg» (Tegn3AS, 26. oktober 2011).

126 Oslo kommune, «Planinnsyn».

innkjøringer til parkeringskjellere og søppelrom på gateplan.

Området preges av store høydeforskjeller som følge av beliggenheten langs Alnaelven, og plassering av gatestruktur og bebyggelse preges av områdets topografiske forutsetninger. Freserveien ligger stort sett langsmed terrenget, men har allikevel en helning på ca. 1:20 innenfor det studerte området. Gatestrukturen er mindre påvirket av eiendomsforhold ettersom hele Kværnerbyen er utviklet av samme utvikler, Lodalen Utvikling AS/OBOS. Feltene er imidlertid utviklet som ulike byggeprosjekter med ulike arkitekter. Av de totalt syv byggene innenfor studieområdet, er det to ulike arkitekter som har stått for utformingen av bebyggelsen.

Figur 48 Situasjonsplan Kværnerbyen - 1:750

Byform

Utnyttelse

Figur 49 Feltareal for beregning av utnyttelse for Freserveien

mot Freserveien, men også mellomrommet mellom disse kvartalene fremstår mer som et delvis privatisert smett enn som en kvartalsgate. Det er også vertikale åpninger i bebyggelsen som bidrar til å redusere tydeligheten i kvartalsdannelsen.

Det er vanskelig finne en sammenliknbar utnyttelse i klassisk kvartalsbebyggelse og denne typen åpnere struktur, men med utgangspunkt i regulert boligformål med unntak av tverrsmettene, er utnyttelsen i snitt ca. 313 %, med variasjon fra 292 % i felt E4 til 357 % i felt E3. Felt B3-B5 varierer fra 293 % til 324 %.

Definisjon

I likhet med Lørenveien, er Freserveien buet mens tilgrensende bebyggelse ikke tar opp i seg den buede formen. Bredden på gaterommet varierer derfor mellom 15 og 25 meter, men for det meste har Freserveien en bredde på ca. 18-19 meter. Bebyggelsen varierer fra fem til ti etasjer på sydsiden av veien og fra seks til syv etasjer på nordsiden av veien. Høyden på bebyggelsen varierer derfor fra ca. 18 til ca. 28 meter. Dette gir et forholdstall mellom bredde (b) og høyde (h) på $b=0,6-0,9h$.

På nordsiden av gaten består bebyggelsen av fire separate volumer, hvor to har kortsiden mot gaten, mens to har langsiden mot gaten. Bebyggelsen har tre vertikale åpningene mellom som varierer fra ca. 8 til ca. 12 meter. Avstanden fra bebyggelsen til fortau varierer fra 0,6 til 8,9 meter. På sydsiden av gaten består bebyggelsen av tre separate volumer som har langsiden mot gaten. Den totale lengde på bebyggelsen langs sydsiden av Freserveien innenfor studieområdet er 171 meter, hvorav 31,6 meter er mellomrom mellom bygg, fordelt på to mellomrom på 15,6 og 16 meters bredde. Mellommrommene mellom bebyggelsen benyttes til trappeforbindelser mellom terrengnivåene, innkjøring til parkeringskjellere og beplantning. De tre byggene langs gaten er hver 47,3 meter. Avstandene på denne siden av gaten varierer mindre, men avstanden fra fasadeliv til fortauskant varierer mellom 0,3 og 5,6 meter.

Den varierende avstanden fra bygningsliv til fortauskanten bidrar i kombinasjon med de vertikale åpningene i bebyggelsen og den store variasjonen i høyder til at gaterommet fremstår lite definert.

Bebyggelsen er ikke organisert i en tydelig kvartalsstruktur, men som langsgående lameller med tverrgående smett mellom byggene er ca. 60 meter mellom hvert av disse smettene. Det er imidlertid ikke noe hierarki i disse tverrsmettene som gjør at det oppstår noen tydelige kvartaler. Det er heller ingen tydelig material- eller utformingsmessig differensiering mellom utside og innside. Tverrgatene går kun nordover fra Freserveien. Det er ca. 150 meter mellom disse tverrgatene. Forbindelsene sydover er preget av store trappeanlegg på grunn av de store terrengforskjellene i området. De to nederste etasjene i bebyggelsen på sydsiden av Freserveien ligger delvis inn i terrenget og har kun henvendelse mot nord.

Bebyggelsen på nordsiden av Freserveien fremstår i større grad som helhetlige kvartaler

Gaten mister også noe av sin retning når bevegelsen stadig brytes av elementer som går på tvers av gatens retning og avstanden fra fasadeliv til fortau varierer i så såpass stor grad langs gaten.

Utstikkende balkonger på begge sider av gaten fremstår som egne romlige elementer i gatebildet snarere enn å underordne seg fasadens hovedliv. Disse bidrar til å gjøre gaterommet mindre tydelig og at opplevelsen av omsluttethet langs gaten reduseres.

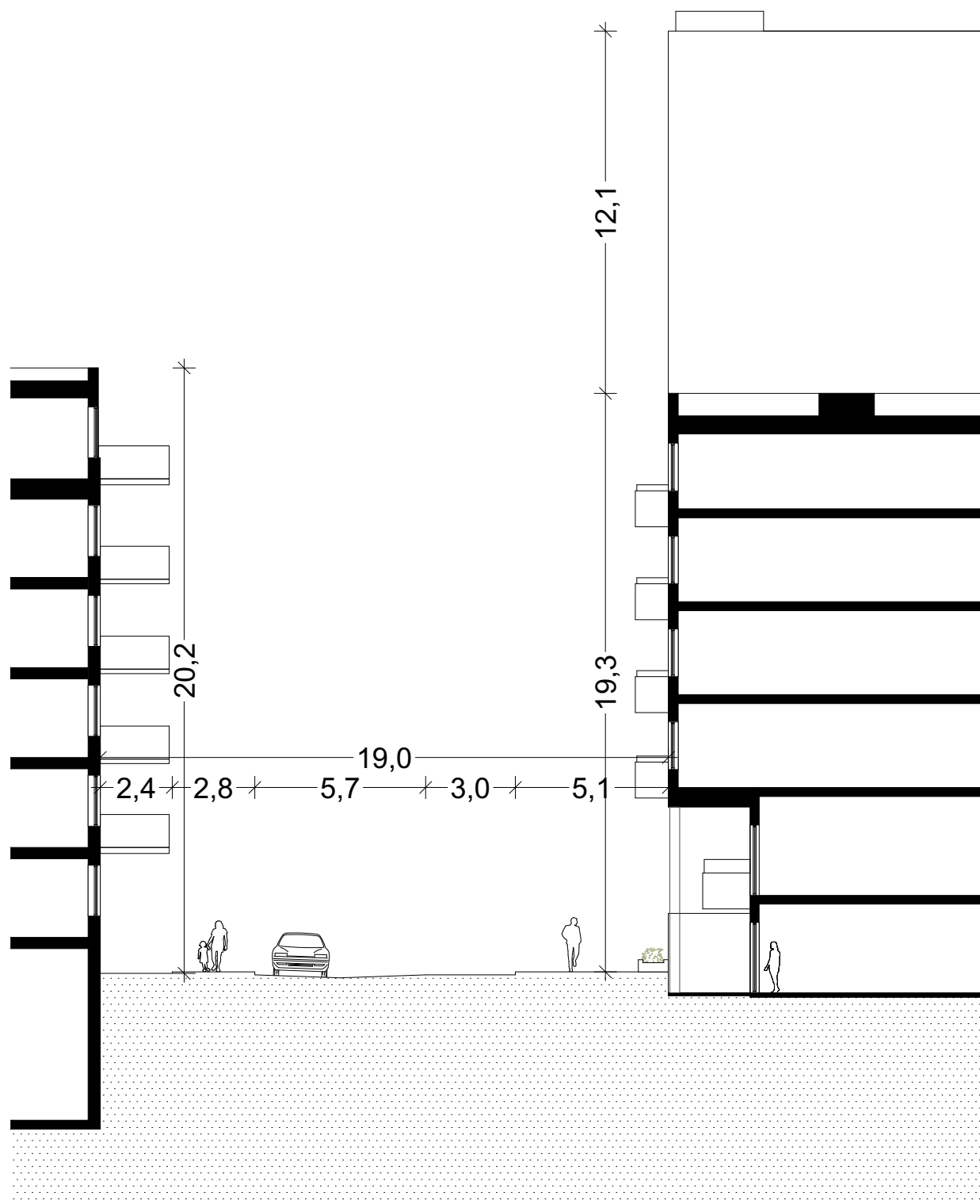
Figur 50 Bilde fra Freserveien mot øst (15.10.23)

Komplementaritet

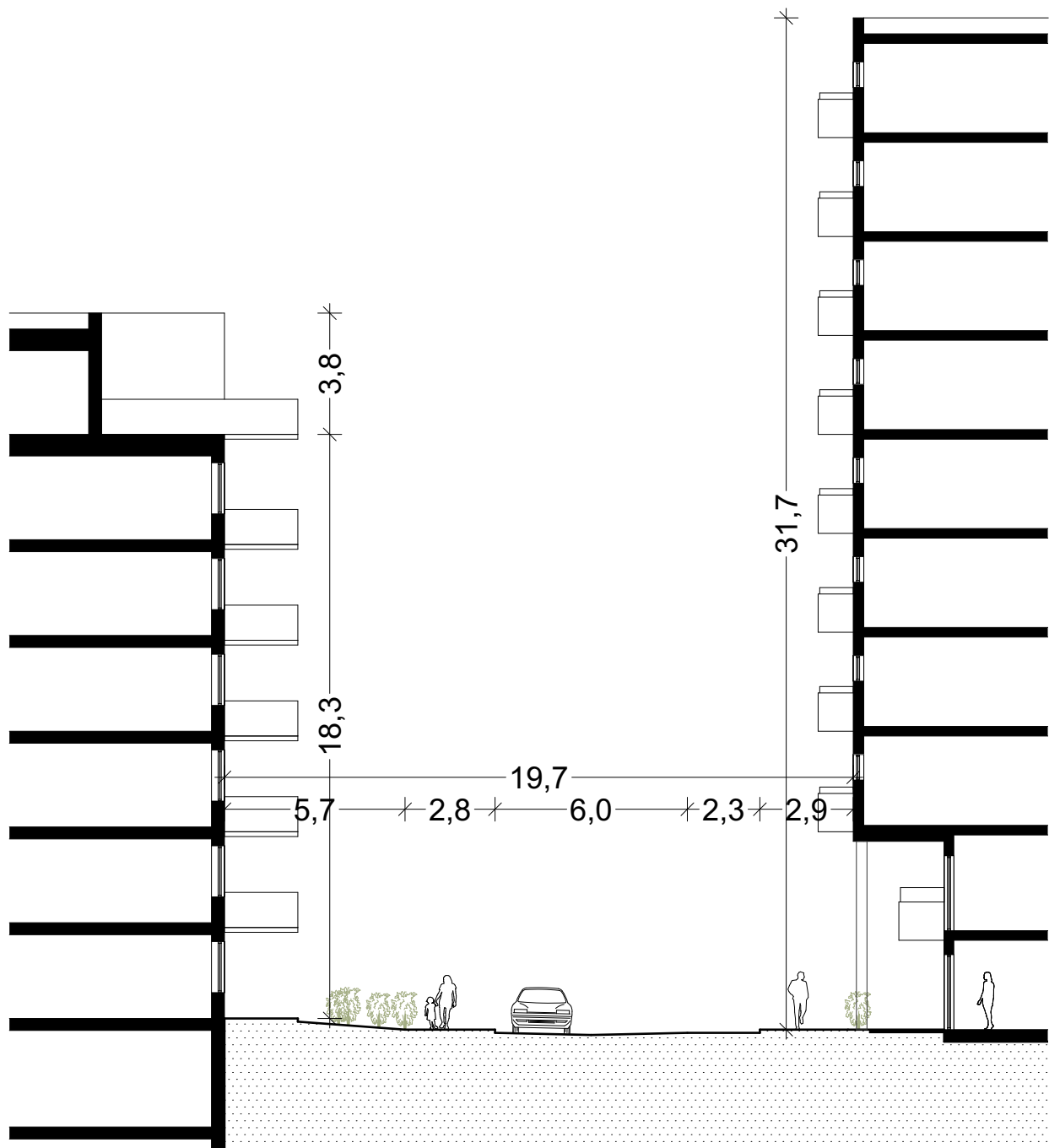
Bebyggelsen langs begge sider av gaten er bygget innenfor en tidsperiode på fire år, mellom 2014 og 2018. På begge sider av gaten er det benyttet tegl som hovedmateriale, men i ulike fargenyanser. På nordsiden av gaten er det benyttet en rød tegl som hovedmateriale, i kombinasjon med en grå platekledning og balkonger i glass. På sydsiden av gaten er det benyttet en mørk grå tegl i kombinasjon med hvit platekledning både i inntrukne partier og i balkonger.

All bebyggelsen langs gaten har flatt tak, men etasjehøydene varierer langs gaten mellom fem og ti etasjer. Særlig på sydsiden av gaten er gesimslinjene i bebyggelsen varierende der variasjonen fra fem til ti etasjer skjer innenfor ett enkelt bygg med fire sprang på én til to etasjer. Bebyggelsen på nordsiden av gaten har mindre variasjon i etasjehøyder med mellom fem og syv etasjer fordelt på mindre sprang og tilbaketrekninger i de øverste etasjene på én etasje. I disse byggene innebærer tilbaketrekningene også skifte i materialitet fra tegl i de nederste etasjene til platekledning på de tilbaketrukne partiene. Disse er i mindre grad synlige fra gateplan. Bebyggelsen på begge sider av gaten har tegl helt ned til bakken, men på sydsiden av gaten er det inntrukne partier langs fasaden som har platekledning.

Bebyggelsen langs gaten tilsvarende i bruk av detaljering og valg av materialer, selv om kontrasten i farge er ganske stor. Også variasjon i bygningsstørrelser, gesimslinjer og vindusåpninger er betydelig, både innenfor det enkelte bygget og mellom bebyggelsen på hver side av gaten. Det gjør at graden av komplementaritet langs gaten oppleves som lav.

Figur 51 Snitt B-B gjennom Lørenveien - 1:2

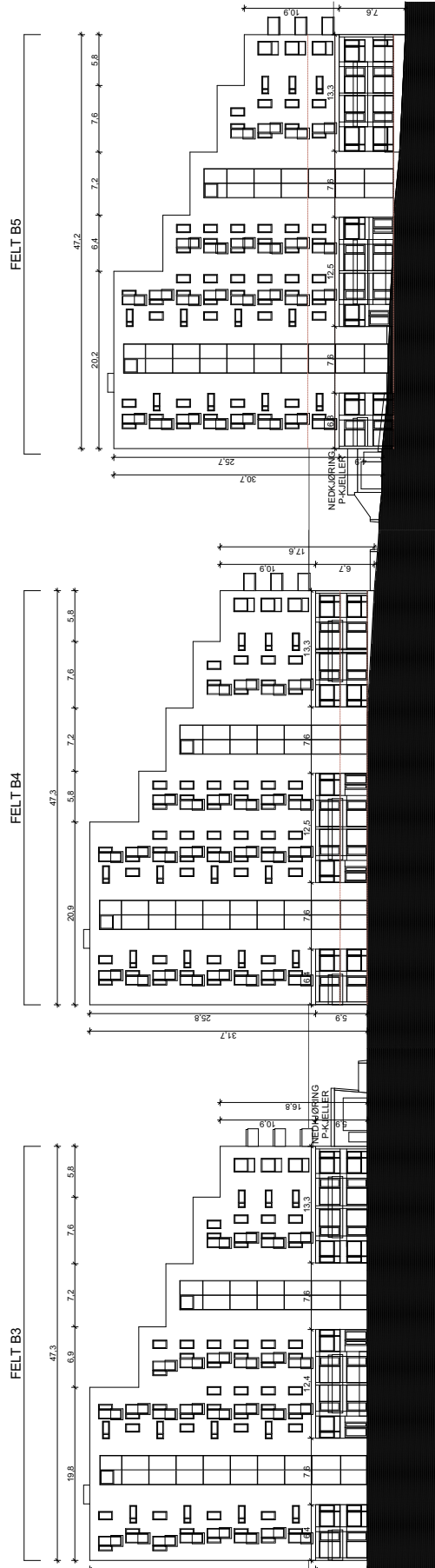

Figur 52 Snitt A-A gjennom Freserveien - 1:200

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsen langs sydsiden av gaten er delt inn i tre frittstående volumer med to mellomrom på mellom på 15-16 meter. De tre byggene er helt identiske i oppriss. De er delt i tre ved hjelp av to vertikale trapperom som har vertikale glassfelt i hele byggets høyde. Med unntak av trapperommene, er de to nederste etasjene trukket tilbake fra fortauet og utført med platekledning, i kontrast til teglen som er brukt på de øvrige etasjene. Tilbaketrekningen kunne bidratt til en horisontal deling av bebyggelsen, men vertikaliteten i trapperommene bryter den horisontaliteten som kunne oppstått, og bidrar heller til å forsterke høydevirkningen av byggene.

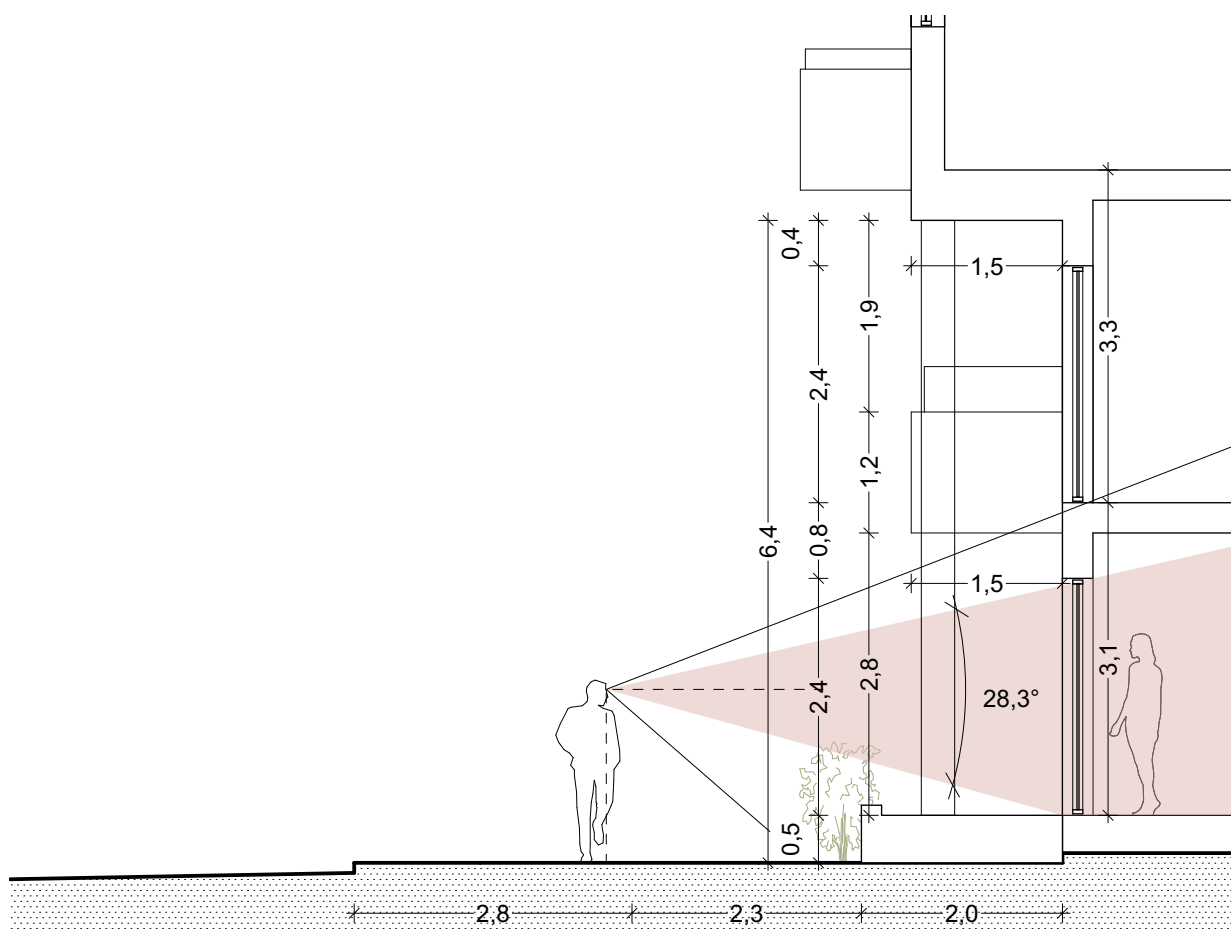

Figur 53 Fasade mot nord, Freserveien – 1:750

Bebyggelsen har en viss symmetri i de nederste etasjene, men denne brytes i oppriss av avtrappingen av gesimsen som ikke korresponderer med denne oppdelingen. Vinduene varierer i både størrelse og posisjon i annenhver etasje.

Dybde

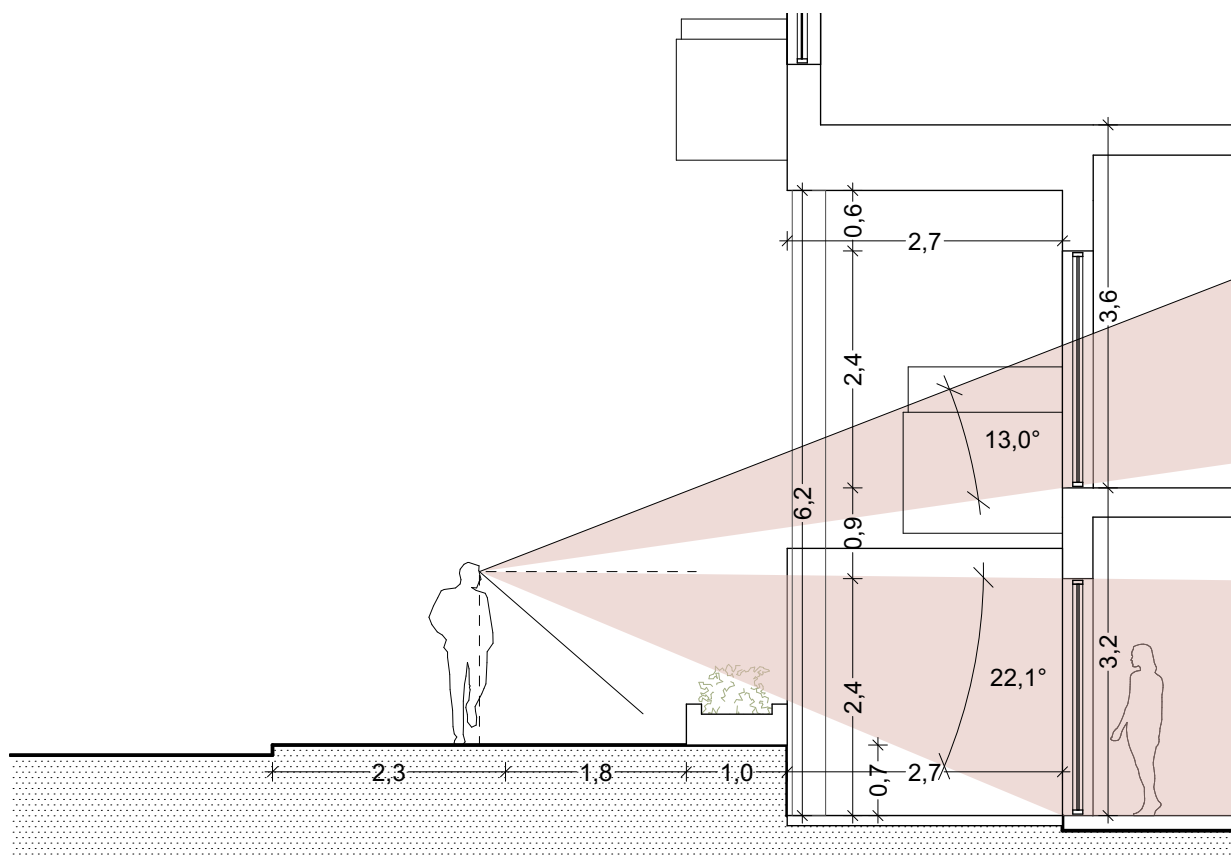
Skillet mellom offentlig og privat går delvis direkte i bygningslivet ved trapperommene og delvis inntrukket der bebyggelsen på de to nederste etasjene er trukket tilbake fra fortauskanten. Denne inntrekningen er stort sett 1,5 meter, men varierer stedvis opp 2,7 meter inn fra fasadelivet. Disse inntrukne partiene benyttes til private forhager og inngangspartier. Innenfor inntrekningene krager balkonger ut på 2. etasje. I tillegg til inntrekningen varierer også avstanden fra fasadeliv til fortauskant på grunn av avviket mellom byggets og gatens geometri. Den økte avstanden blir stedvis benyttet innlemmet i de private utearealene langs fasaden. Fortauet langs sydsiden av gaten er ca. 2,7 meter.

Figur 54 Snitt gjennom bygg B4 - 1:75

Det er ingen steder med dybde eller overdekning som inviterer til opphold langs fasaden utover de private uteplassene. De private uteplassene er skjermet med plantekasser og skjermvegger kledd med trespiler eller med lave hekker. Arealet mellom fortauskant og fasadeliv som ikke benyttes til private uteplasser er asfalterte mellomsoner av varierende bredde.

Byggene har også balkonger som stikker ca. 1,1 meter ut fra fasadelivet fra 3. etasje. Totalt er det 26 balkonger i hvert bygg. Balkongene krager delvis ut over fortauskanten, men oppleves i liten grad som en del av byggets kantsone når man passerer. De preger i større grad den overordnede definisjonen av gaterommet.

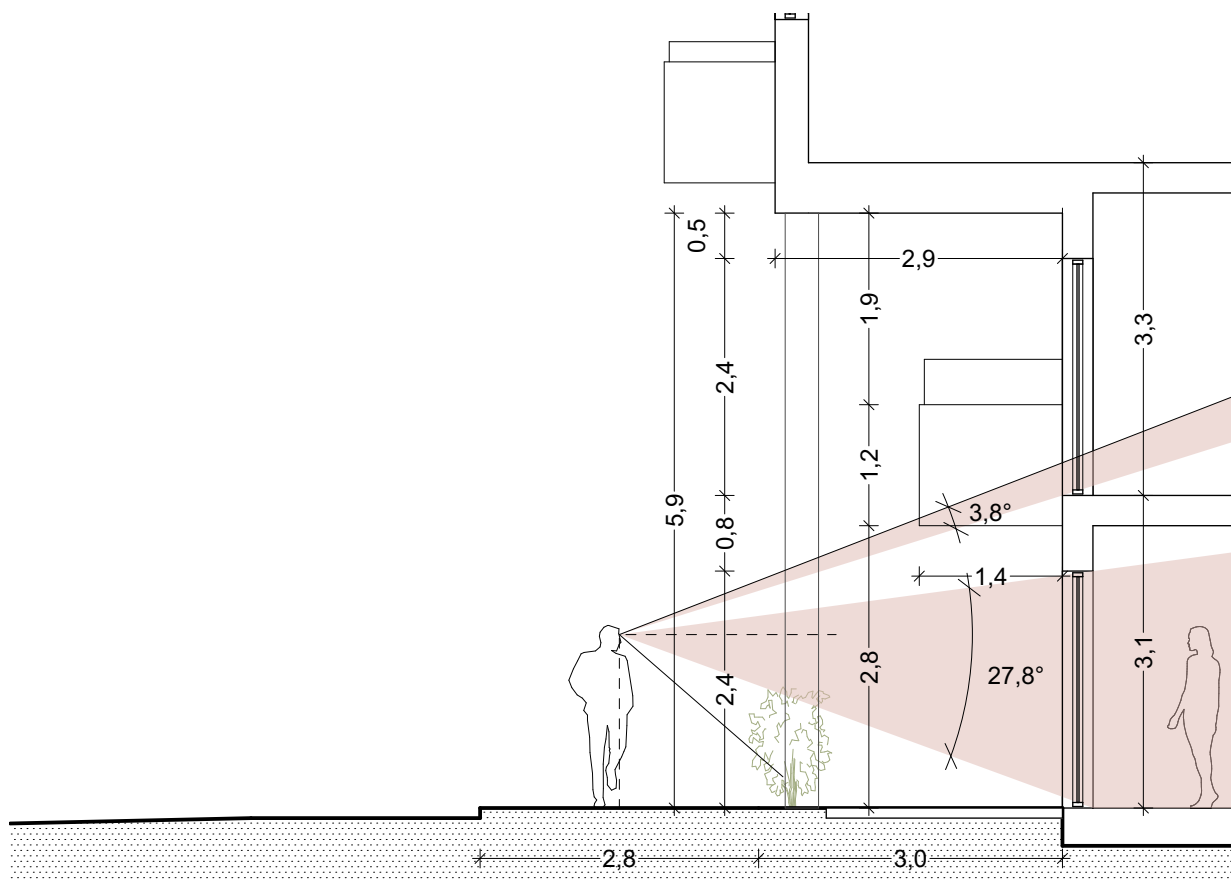

Figur 55 Snitt gjennom bygg B5 - 1:75

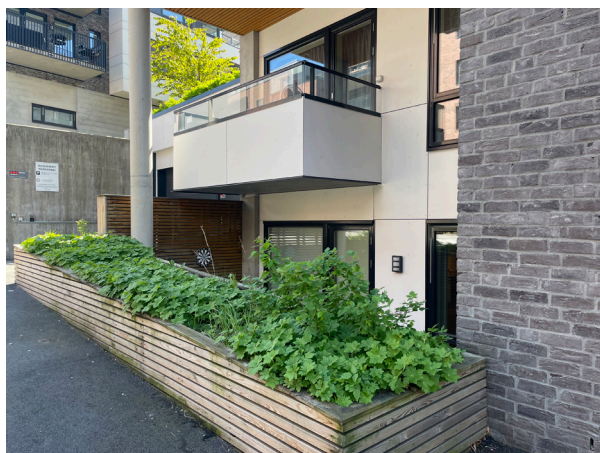
Permeabilitet

Av det totale fasadearealet på første etasje er 54 % transparent eller permeabelt i form av vinduer og dører til trapperom og vinduer og balkongdører til boliger. Vinduer eller balkongdører til boliger utgjør ca. 35 % av fasadearealet på første etasje. Det er 24 vinduer til boliger mot gaten fordelt på de tre byggene, og 15 balkongdører. Vinduer og balkongdører utgjør ca. 48 % av fasadens lengde på første etasje. Vinduene på første etasje har ingen brystning og er ca. 2,4 meter høye. Breddene varierer mellom ca. 1,9 meter i stuevinduerne til ca. 2,5 i soveromsvinduene. Tettfeltene mellom vinduene i leilighetene er ca. 0,6 meter. Fasadene i de inntrukne partiene på første og andre etasje, som utgjør nesten 70 % av fasadelengden skiller seg fra fasadene i de øvrige etasjene. I de øvrige etasjene utgjør vinduer og balkongdører kun 19 % av det totale fasadearealet, mens det utgjør 35 % av fasadearealet på første etasje selv om funksjonen på innsiden er den samme. Som arkitekten også skriver i søknad om rammetillatelse, er vindusarealet maksimert mot gaten for å kompensere for leilighetenes ensidige plassering mot nord. De aller fleste vinduene til boligene er imidlertid dekket til av gardiner, persienner eller annen skjerming som hindrer innsyn fra gaten, men også utsyn og delvis dagslys.

Den generelle etasjehøyden i bebyggelsen er 3,1 meter, men i første og andre etasje varierer etasjehøyden noe, sannsynligvis for å tilpasse bebyggelsen til fortaushøyder og samtidig treffe terrenghøydene på gårdsrommet i bakkant av bebyggelsen. Der første etasje på grunn av terrengets fall ligger over fortausnivået tas denne nivåforskjellen opp i skjermingen rundt uteplassene i form av skjermvegg eller beplantning. Det er imidlertid også én leilighet på første etasje som ligger opp mot 1,3 meter under fortausnivået utenfor. Avstanden fra underkant av vinduene til fortausnivå varierer langs gaten. Mens én leilighet ligger, ligger andre leiligheter opp mot 0,8 meter over fortausnivået. Vinduene på første etasje har ingen brystning. Selv om avstanden fra boligene til forbipasserende er stor på grunn av de inntrukne partiene på første og andre etasje, er vinkelen på det man oppfatter av boligen innenfor allikevel mellom ca. 22 og 28 grader.

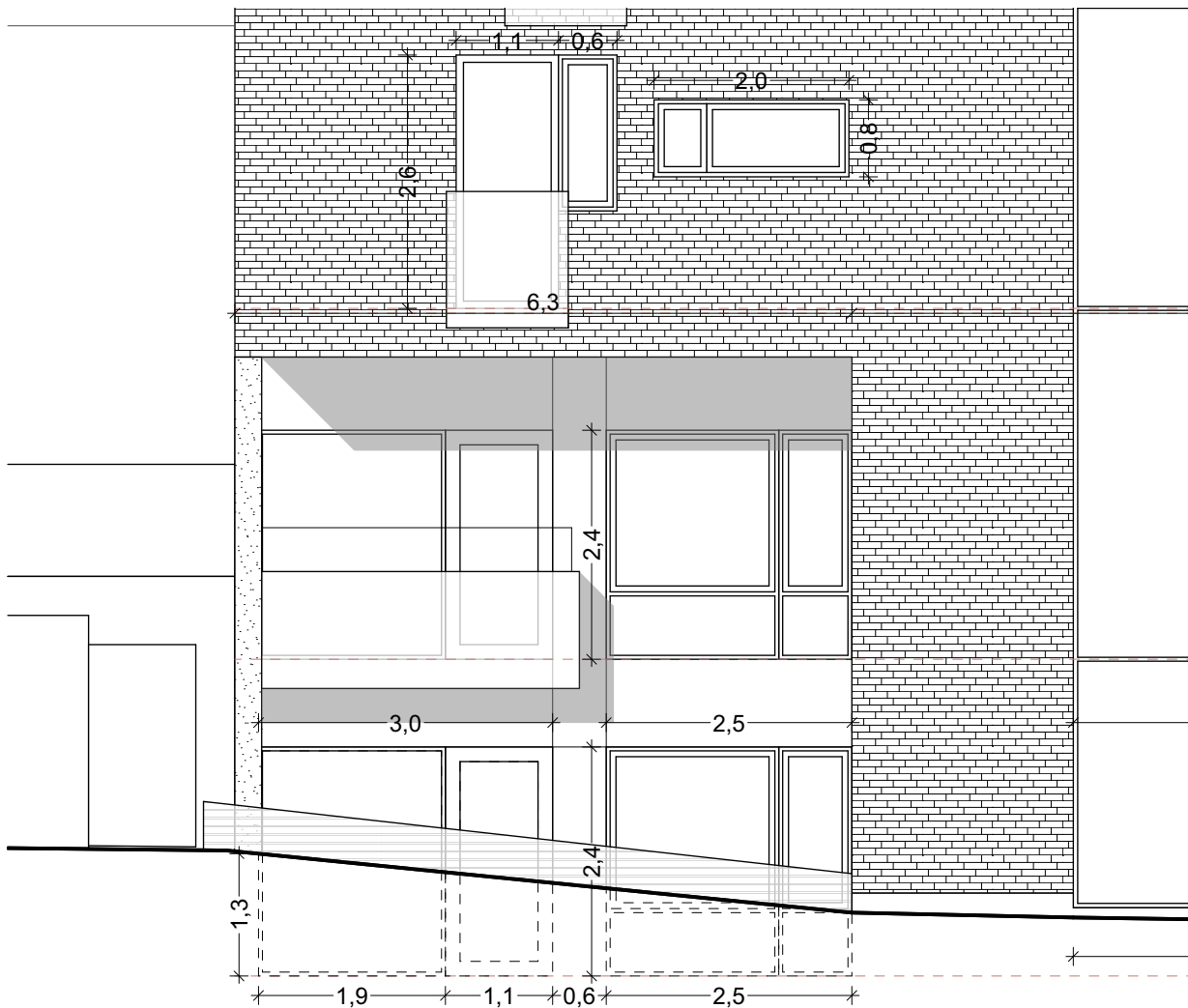

Figur 56 Snitt gjennom bygg B5 - 1:75

Figur 57 Private uteplasser mot gate i felt B5 - 15.10.2023

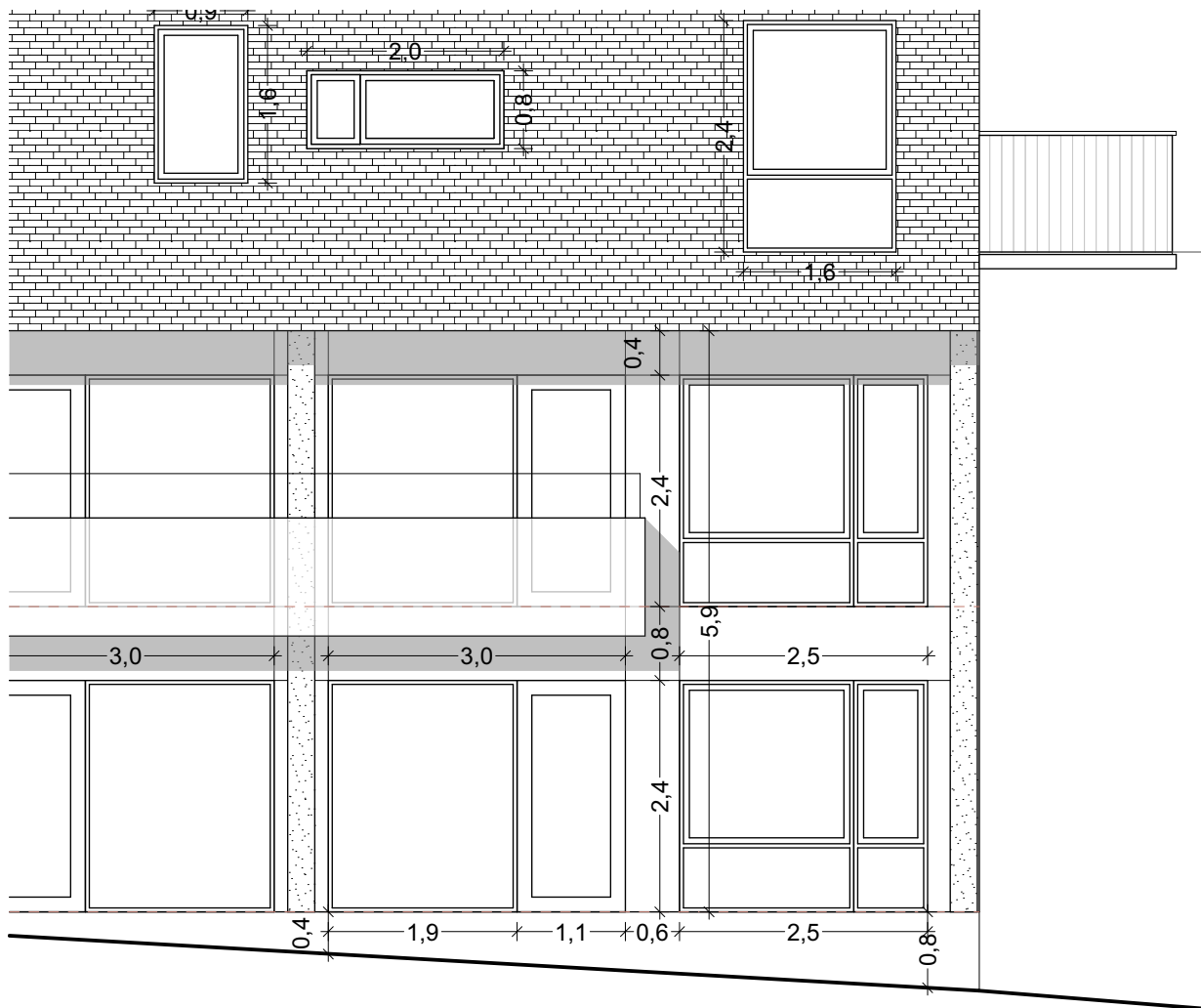
Boligene som henvender seg mot gaten har private uteplasser mot gaten og dermed direkte utgang til gaten. Felles inngangspartier er plassert i det midterste inntrukne partiet på fasaden, på hver sin side av to private uteplasser. Inngangspartiene er utformet med samme farge og detaljering som vinduer og balkongdører til boligene, og er vanskelig å lese som forbigående før man kommer helt tett på.

Figur 58 Fasadeoppriss Bygg B5 - 1:50

Figur 59 Inngangsparti i felt B4 - 15.10.2023

Figur 60 Fasadeoppriss Bygg B4 - 1:50

Detaljrikdom

Alle de tre byggene er like både i materialitet og detaljering. Det er ingen ornamentikk eller listverk rundt vinduene i fasaden. Det er heller ingen ornamentikk i tegldetaljeringen verken på første etasje eller oppover i etasjene. Selv om teglen har en viss tekstur i seg, er det ikke skapt noen ekstra dybde eller detaljering i teglen som gjør at den fanger mer lys, og både platekledningen og teglen fremstår dermed ganske flat.

Platekledningen på de inntrukne partiene skiller første etasje fra de øvrige etasjene, men det er allikevel ikke noe mer detaljering eller ornamentikk i disse fasadene sammenliknet med de øvrige etasjene. De inntrukne partiene forsvinner også litt dersom man går langsmed fasaden, og trapperommene som utgjør de delene av førsteetasjen som bidrar til å danne gaterommet har ingen aksentuering av selve kantsonen eller andre elementer som markerer at første etasje har noe annet forhold til gaten enn bygget for øvrig.

Inngangspartiene langs gaten er utformet likt i alle de tre byggene. Det er totalt seks boliginnganger fordelt på de tre byggene. Inngangspartiene er trukket 1,5 meter inn fra ytterkant fasadeliv. Selve inngangspartiet er ikke spesielt artikulert eller skiller seg fra de øvrige vindus- og døråpninger. De ligger imidlertid i tilknytning til trapperommene som er fremhevet i fasaden med vertikale vindusbånd som er sammenhengende i hele byggets høyde og skiller seg fra de øvrige vindusåpningene i bygget.

Andre sanseintrykk

Det er ingen tilgjengelig møblering eller sittebenker langs gaten. Gaten er belyst med lyktestolper i ytterkant av fortauet inn mot fasaden. Gaten har en ÅDT på 500. Det innebærer at gaten har en lav trafikkbelastning. Det er i utgangspunktet parkering forbudt langs gaten, men det er allikevel et en parkeringszone langs hele den søndre delen av gaten hvor det stort sett står noen få biler parkert. Bilene er allikevel ikke en betydelig del av opplevelsen av bybildet.

Det er ingen trær langs gaten, men det er anlagt hekk og plantekasser mellom boliger og fortau på sydsiden av gaten. Det er også trær i tverrforbindelsene mellom byggene som bidrar til å gi et innslag av grønt. På nordsiden av gaten er det stedvis gressarealer mellom boliger og fortau med enkelte trær og busker.

Både gaten og fasaden er relativt nyetablert og fremstår derfor stort sett godt vedlikeholdt.

Oppsummering

Studiet av Freserveien viser at bebyggelsen har svært stor variasjon og kompleksitet i gesimshøyder. Det er også stor variasjon i avstanden mellom bygningsliv og fortau, som sammen med variasjon i gesimshøyder bidrar til at gaterommet i liten grad oppleves som definert. Selv om første og andre etasje er trukket tilbake og har en annen karakter enn de øvrige etasjene, bidrar dette i liten grad til å skape horisontalitet i bebyggelsen. Sammen med de vertikale åpningene mellom byggene og utformingen av balkonger mot gaten bidrar dette til at gaterommet ikke fremstår tydelig eller godt definert.

Plassering av vinduer og balkonger skifter både posisjon og format fra etasje til etasje. Selv om det er en viss symmetri i inntrekningen på gateplan og plassering av trapperom, er det lite symmetri i det overordnede volumet på grunn av variasjonene i gesimshøyder. Fasadene i fremstår derfor med lav grad av orden, er ikke umiddelbart tydelige og lesbare for forbipasserende.

Fordi første og andre etasje er trukket tilbake og det er etablert private uteoppholdsarealer på første etasje med beplantning som bidrar til å skape en overgangssone mellom privat og offentlig, kommer man ikke kommer så tett på leilighetene som man ville gjort dersom overgangen mellom offentlig og privat skjedde direkte i fasadelivet. Samtidig bidrar det fallende terrenget i gaten til at høydeforskjellen mellom ute og inne blir veldig varierende. De fleste steder er nivået ute og inne omtrent det samme, og det gjør at man allikevel opplever å komme tett på den private sfæren. Der terrenget blir liggende under gulvnivået inne, virker privat uteplass og fortau mindre tett på hverandre, men enkelte steder ligger også leilighetene helt eller delvis under terrengnivået under. Det gjør at forbipasserende ser ned på leiligheten innenfor.

I motsetning til de inntrukne partiene, har den delen av fasaden som møter bakken i fasadens hovedliv ikke noe skifte i materialitet, detaljering eller noe annet som bryter opp det høye volumet. Snarere tvert imot. Høyden på bygget fremheves av gjennomgående vertikale glassfelt som markerer trapperommene.

Kantsonen ser ikke ut til å ha vært et viktig tema verken i utarbeidelsen av reguleringsplanen eller for de enkelte byggeprosjektene. Reguleringsplanens bestemmelser om utforming av leiligheter i sokkeletasjer som omfatter de to nederste etasjene i felt B3-B5, ser heller ikke ut til å være videreført i det endelige prosjektet. Selv om det kan ligge mange gode intensjoner i reguleringsplaner, kan det vise seg vanskelig å følge opp i endelig byggeprosjekt når det er knyttet til kvalitative fremfor kvantitative krav.

SØRENGKAIA - SØRENGA

Sørenga ligger sentralt i Oslo, ca. 1 km fra sentrum (Oslo S). Sørengkaia og Sørengutstikkeren ligger på utfylt areal i fjorden og fungerte som havn fra begynnelsen av 1800-tallet frem til ca. år 2000. I 2000 gjorde Bystyret et vedtak (19.01.00) om at store deler av byens havneområder skulle klargjøres for byutvikling slik at området kunne tas i bruk av byens befolkning. LPO arkitektur & design AS fikk i oppdrag å utarbeide en bebyggelsesplan for Sørengutstikkeren. Planen ble vedtatt 06.10.09.

Området ble gradvis utfylt gjennom 1900-tallet og hadde frem til 80-tallet en del lagerbebyggelse, men utover 90-tallet ble lagerbebyggelsen fjernet og da havnevirksomheten ble avviklet rundt år 2000 ble området i all hovedsak brukt til lagring av containere. Dagens bebyggelse på Sørenga ble anlagt mellom 2009 og 2017 og består av ca. 750 leiligheter fordelt på 8 kvartaler med bebyggelse i 5-7 etasjer. Hovedtyngden av bebyggelsen er benyttet til bolig, men det er også innpasset næring mot havnepromenaden, primært mot nord, men også noe mot syd. Inn mot Sørengkaia og den sentrale parken, er det primært boliger på første etasje, med unntak av en barnehage innenfor felt D1b-5.

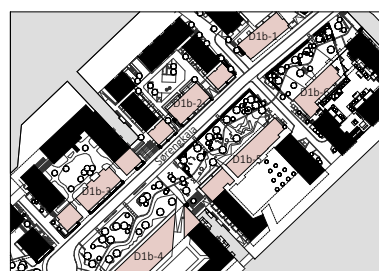
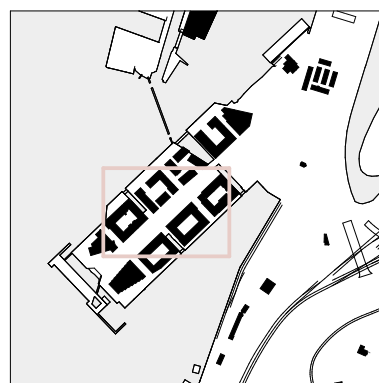
Jeg har sett nærmere på den sentrale gaten i området, Sørengkaia. Med unntak av barnehagen i felt D1b-5, er formålet i førsteetasje boliger.

Overordnede premisser for utforming

Området omfattes av «Kommunedelplan for torg og møteplasser»¹²⁷ der det er avsatt torg og annen overordnet møteplass der Sørenga Sjøbad i dag er etablert. Sørengkaia og den sentrale parken inngår imidlertid ikke i denne planen. Det er ikke utarbeidet VPOR eller andre overordnede planer for området. Det er derimot gjort et svært omfattende arbeid med reguleringsplanen for området.

Reguleringsplan

Planen er organisert i en kvartalsstruktur med åtte kvartaler med varierende høyder organisert rundt et sentralt parkrom som leder ut til et friområde på utstikkeren. Havnepromenaden er beskrevet som et bærende grep for bydelen. Den omkranser hele området og bebyggelsen henvender seg enten mot denne eller mot den sentrale parken. Designprinsippet er forankret i reguleringskart og -bestemmelser, samt i en retningsgivende designhåndbok som gir retningslinjer for blant annet offentlige byrom og møte mellom vann og land, gaterom og infrastruktur og bygningsforming. I tillegg har Gehl Architects bidratt med utforming av temahefter som blant annet omhandler byrom og gaterom og bygninger. Temaheftene er ikke juridisk bindende, men skal inspirere de som deltar i prosessen med utforming av bebyggelse i

D1b-1:
Arkitekter: MAD arkitekter
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2012

D1b-2:
Arkitekter: LPO arkitekter
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2012

D1b-3:
Arkitekter: Kari Nissen Brotkorp
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2016

D1b-4:
Arkitekter: MAD arkitekter
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2015

D1b-5:
Arkitekter: LPO arkitekter
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2013

D1b-6:
Arkitekter: Jarmund/Vignæs AS
Tiltakshaver: Sørenga Utvikling KS
Ferdigstillelse: 2013

127 «Kommunedelplan for torg og møteplasser- Kdp. nr. 17».

Bjørvika. Første etasje er et eget tema i Temahefte 3 – Bygninger. Der fremheves betydningen av første etasjes fasader som «folks møte med og opplevelse av den enkelte bygning (...) for dersom førsteetasjene er interessante og opplevelsrike, oppfattes også bymiljøet som stimulerende og opplevelsrikt»¹²⁸.

Temaheftet vektlegger også betydningen av inngangspartier og plassering og utforming av disse, og beskriver hvordan «forbindelsen mellom ute og inne bør utformes annerledes enn resten av første etasjes fasade, og plasseres slik at den er lett å få øye på. Det skaper oversiktighet og god orientering. (...) Avstander mellom inngangene bør dessuten være så korte at det skapes variasjon i tilbudene og liv langs fasaden. Erfaringer fra velfungerende gateløp og byrom tilsier at 10 innganger pr 100m fasadelengde er en god tommelfingerregel»¹²⁹.

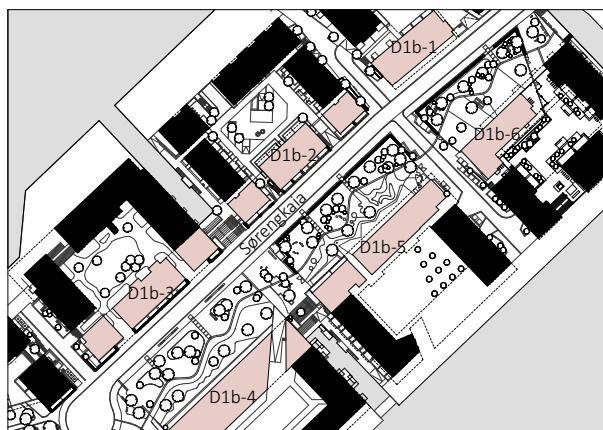
I temaheftet anerkjennes det at det er en særlig utfordring å unngå lange monotone fasader, og det gis anbefalinger om at fasadene bør fortelle om hva som skjer bak. Temaheftet inneholder beskrivelser av og eksempler på godt fungerende førsteetasjer. Det er allikevel lite som er sikret videreført gjennom reguleringsbestemmelsene. Der stilles det krav om at 1. og 2. etasje være inntrukket i forhold til byggegrensen langs offentlige trafikkområder, uteareal/park og kanaler, samt at kvartalene skal utformes med åpninger som gir atkomst til gårdsrom fra fellesarealer og trafikkarealer¹³⁰.

Byggeprosjekter

Av de åtte byggefeltene som utgjør reguleringsplanen omfatter dette studiet felt D1b-1 – 3 og D1b-4 – 6.

Felt D1b-1

Feltet består av fire bygg i 5 til 7 boligetasjer på et sokkelbygg som inneholder næringslokaler, fellesrom, boder, teknisk rom og parkeringsanlegg. Byggene er organisert rundt et felles gårdsrom. I søknad om rammetillatelse fremheves viktigheten av at kvartalene blir lesbare og skiller seg fra tverrgaten og kanalen og bebyggelsens forhold til omkringliggende byrom beskrives slik: «Fasadene skal, især fasadene mot gateplanet, skal utformes slik at de styrker de forskjellige byrom rundt feltet. Byrommet skal få lesbare grenser mellom offentlig, felles og privat»¹³¹.

Åpninger i bebyggelsen mot gaten er, ifølge redegjørelsen plassert slik at de skal slippe sol inn i gårdsrommet og skape en romlig sammenheng mellom gårdsrommet og parken.

Felt D1b-2

Feltet består av tre bygg i 5 til 7 boligetasjer på et sokkelbygg som inneholder næringslokaler, fellesrom, boder, teknisk rom og parkeringsanlegg. Byggene er organisert rundt et sentralt gårdsrom på sokkelen. Alle innganger til boligene er via dette gårdsrommet. I redegjørelsen til søknad om rammetillatelse for felt D1b-2 omtales første etasje mot havnepromenaden. Denne skal «gis et arkitektonisk uttrykk mot

128 Gehl Architects, «Bygninger- Temahefte Bjørvika», 2007, 19.

129 Gehl Architects, 21.

130 Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, «UTFYLLENDE BESTEMMELSER I TILKNYTNING TIL BEBYGGELSESPLAN FOR SØRENGUTSTIKKEREN, BJØRVIKA. GNR. 239, BNR. 29» (Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 2. oktober 2009), <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2009098542&fileid=2373645>.

131 Lutz Volke, «FØLGEBREV OG ESTETISK REDEGJØRELSE FOR SØKNAD OM RAMMETILLATELSE FOR BOLIGER MED UNDERLIGGENDE NÆRING OG PARKERINGSKJELLER» (MAD Arkitekter AS, 14. juni 2010).

omgivelsene som inviterer og signaliserer offentlig tilgjengelighet»¹³². For øvrig er ikke utforming av kantsonen eller forholdet til gaten omtalt i redegjørelsen. I redegjørelsen for landskapsarkitekturen fremheves viktigheten av tydelige overganger mellom private og semiprivate arealer, samtidig som man gir «mulighet for visuell og fysisk kontakt for å stimulere sosial interaksjon mellom mennesker».

Felt D1b-3

Feltet består av et sammenhengende volum 3 til 6 boligetasjer på et sokkelbygg som inneholder næringslokaler, fellesrom, boder, teknisk rom og parkeringsanlegg. Byggene er organisert rundt et gårdsrom, og adkomsten til boligene skjer via dette. I redegjørelsen til søknad om rammetillatelse for felt D1b-3 beskrives den arkitektoniske målsettingen at bebyggelsen skal være «*presis og lesbar, formgitt med KRAFT og DYNAMIKK*» med «*åpninger på kryss og tvers*» for å «*skape variasjon i sikt og bevegelse gjennom kvartalene*»¹³³. Bygget har åpninger i to etasjes høyde mot gaten. Overbygging av disse overgangene skal ifølge redegjørelsen bidra til å tydeliggjøre romlige overganger mellom det halvprivate gårdsrommet og den offentlige havnepromenaden og gaten. Utforming av kantsonen og møtet mellom bebyggelsen gaten er ikke spesifikt omtalt i rammesøknaden.

Felt D1b-4

Feltet består at en sammenhengende bebyggelse organisert rundt et gårdsrom. Bygget har en eksponert grønn takflate som skråner ned fra 7 etasjer i øst til 1 etasje i vest. Det går en åpning gjennom bygget på skrå fra sentralparken i nordre hjørne til havnepromenaden i det sydlige hjørnet. Alle trapperom er lokalisert og orientert mot gårdsrommet. Utforming av kantsonen og møtet mellom bebyggelsen gaten er ikke spesifikt omtalt i rammesøknaden.

Felt D1b-5

Kvartalet danner to sammenhengende fløyer i henholdsvis fire og syv etasjer, som to L-er. Alle trapperom er lokalisert og orientert til gårdsrommet. Volumoppbyggingen beskrives som et «*resultat av noen valgte hovedmålsettinger; alle leiligheter skal ha utsikt til sjø, alle leiligheter skal ha gode solforhold på ettermiddag på uteplass og i oppholdsrom, volumtilpassing til nabokvartalet og færrest mulig leiligheter på bakkeplan mot offentlige gater*». Feltet inneholder barnehagefunksjon på det meste av første etasje mot sentralparken. Bygget oppdeles av to portaler i dobbel høyde som gir adkomst til kvartalet fra gaten og parken. Utforming av kantsonen og møtet mellom bebyggelsen gaten er ikke spesifikt omtalt i rammesøknaden.

Felt D1b-6

Feltet består at en sammenhengende bebyggelse organisert rundt et gårdsrom. Bygget trappes fra 2 etasjer i sørvest til 7 etasjer i nordøst. Dette er, ifølge redegjørelsen til rammesøknaden gjort for å optimalisere solforholdene på boligens utearealer. Kvartalet er utformet med en tydelig innside og utside gjennom ulik bearbeiding av balkonger samt materialbruk. Utvendig trinner bygget i sin helhet 50 cm per etasje. Bygget inneholder barnehage mot sentralparken. Boligene har sine innganger fra gårdsrommet.

Overordnede strukturer

Fordi området ikke hadde noe eksisterende bebyggelse da utbyggingen ble igangsatt, er det ingen særlige karakteristiske eller historiske bygg eller landemerker innenfor studieområdet. Gaten åpner seg imidlertid opp mot Hovedøya som danner et visuelt fondmotiv for gaten. Gjennom tverrsmettene mellom byggene kan også Vippetangen skimtes mot nord og Ekebergåsen mot syd. I hele studieområdets lengde ligger det et parkareal som delvis er inngjerdet som barnehageareal og delvis er åpent tilgjengelig

132 LPO, «Redegjørelse om arkitektonisk utforming, konstruksjon og tilgjengelighet» (Sørenga Utvikling KS, 27. august 2009).

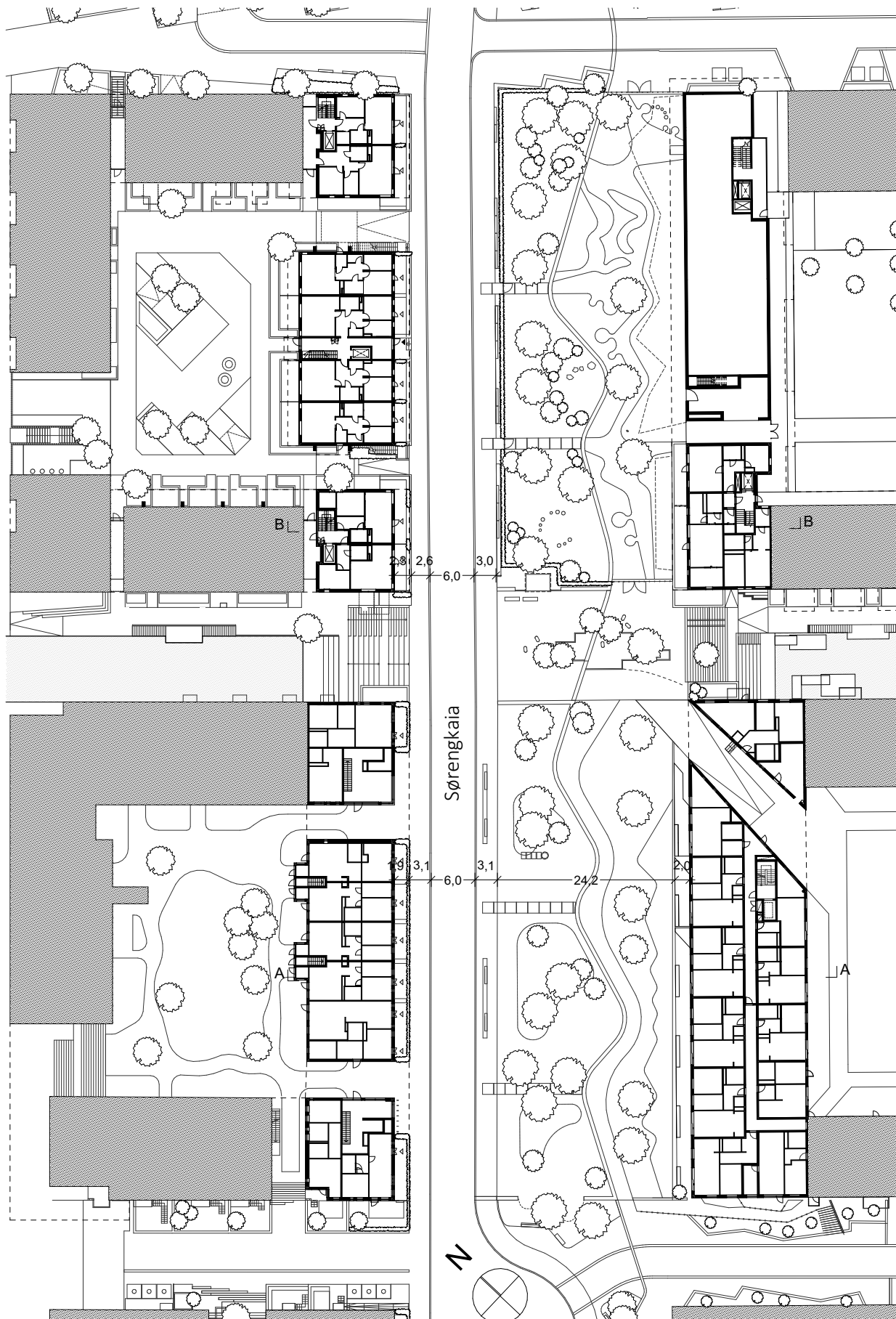
133 Raanæs Lene og Kari Nissen Brodtkorb AS, «SØRENGUTSTIKKEREN FELT D1B-3 0 G D1B-8 GNR 234 BNR I 05/ 106 Estetisk redegjørelse, arkitektonisk utforming og tilgjengelighet» (Sørenga Utvikling KS, 21. desember 2012).

for forbipasserende. Selv om hele arealet er tilgjengelig utenfor barnehagens åpningstider, er det adskilt fra byrommet med gjerder. I den sørvestre enden av gaten ender parken i et stort friområde og badeanlegg som er offentlig tilgjengelig og fungerer som et målpunkt i området. Havnepromenaden og uteserveringen i tilknytning til restaurantene mot nordvest er et målpunkt for hele byen, men den oppleves i liten grad fra Sørengkaia.

Sørengkaias totale lengde er ca. 550 m og er eneste adkomstvei inn i området. Den har avkjøring fra Kong Haakon 5. s gate i nordøst og vinkles deretter ca. 120 grader mot Sørenga. Den delen av gaten som inngår i studieområdet er ca. 170 meter langt. Gaten er en blindvei som kun har kjøring til boligene, varelevering til næringsfunksjonene ut mot fjorden og muligens noe kjøring til barnehagene. Bebyggelsen har ingen utadrettede funksjoner på gateplan, men det er barnehage i første etasje i to av byggene på sydsiden av gaten. På nordsiden av gaten er det i all hovedsak boliger og inngangspartier til disse på gateplan, men det er også enkelte innkjøringer til parkeringskjellere og søppelrom i tverrsmettene mellom bebyggelsen.

Sørengkaia ligger på utfylte masser i fjorden og har derfor ikke de topologiske forutsetningene som store deler av Oslo har. Hele Sørenga er tilnærmet flatt, og ettersom området er utviklet av én enkelt aktør, Sørenga Utvikling KS, har det ikke vært noen eksisterende eiendomsstrukturer som har lagt føringer for plassering av bebyggelse og gatestruktur. Med unntak av enkelte siktlinjer som har gitt noen diagonale gløtt, ligger alle gater og tverrsmett vinkelrett på hverandre.

Selv om de ulike feltene er tegnet av ulike arkitekter, har én utvikler hatt hånden på rattet i hele prosessen, og det ble tidlig lagt noen føringer for blant annet materialvalg som har fått konsekvenser for den opplevelsen av området som helhet. Det er brukt samme tegl på alle fasader på Sørenga. Området fremstår på mange måter umiddelbart gjenkjennelig på grunn av sin overordnede helhetlige karakter, men har i mindre grad kontrastpunkter i bybildet.

Figur 61 Situasjonsplan Sørrengkaia - 1:750

Byform

Utnyttelse

Figur 62 Feltareal for beregning av utnyttelse på Sørenga

Bebyggelsen er organisert i en tydelig kvartalsstruktur, men med mer åpne kvartaler enn i den historiske kvartalsbyen. Avstanden fra tverrgate til tverrgate er ca. 83 meter. Mellom tverrgatene er det to åpninger i hvert kvartal som enten er utformet som store toetasjers portrom (D1b-3) eller som åpninger i hele byggets høyde (D1b-2). Gårdsrommene er tilgjengelige og synlige fra gaten. Mellom kvartalene er det tverrsmett og gater for tilkomst til parkeringskjellere og varelevering. Det er et tydelig hierarki mellom Sørengkaia som er hovedgaten inn i området og tverrgatene som er langt mer sekundære. Skillet mellom tverrgatene og inngangen til gårdsrommene fremstår i noen tilfeller mindre tydelige.

I og med at bebyggelsen på Sørenga har en kvartalsstruktur som ligger tettere på den historiske byen, med bebyggelsen i randsonen som omslutter et gårdsrom, er det også lettere å sammenlikne utnyttelsen. Bebyggelsen har en utnyttelse på ca. 307 %, med variasjon fra 298 % i felt D1b-3 til 315 % i felt D1b-6.

Definisjon

Sørengkaia har en bredde på ca. 38 meter. Selve kjørebane er 6 meter bred med ca. 3 meter fortau på hver side. Resten av gaterommet er park.

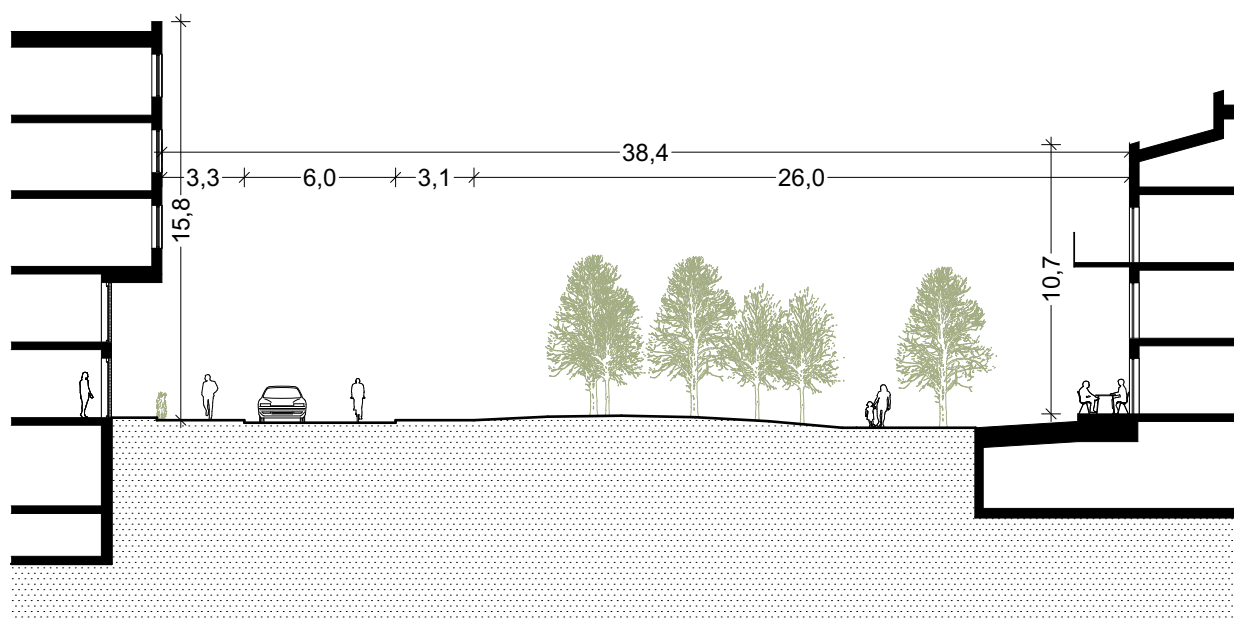
Etasjehøydene varierer fra tre til seks etasjer på nordsiden av gaten og fra en til syv etasjer på sydsiden av gaten. Gesimshøyden på bebyggelsen varierer derfor fra ca. 4 til ca. 22 meter. Romlig gir dette et forholdstall på $b=1,7-9,5h$. Altså er bredden på gaterommet enkelte steder nesten 10 ganger større enn høyden.

Leilighetene som henvender seg mot gaten har balkonger mot gaten, men bare noen få av disse krager ut over fasadens hovedliv. Disse er utført i samme materiale som fasaden for øvrig, og underordner seg fasaden slik at de ikke bryter med tydeligheten i gaterommet.

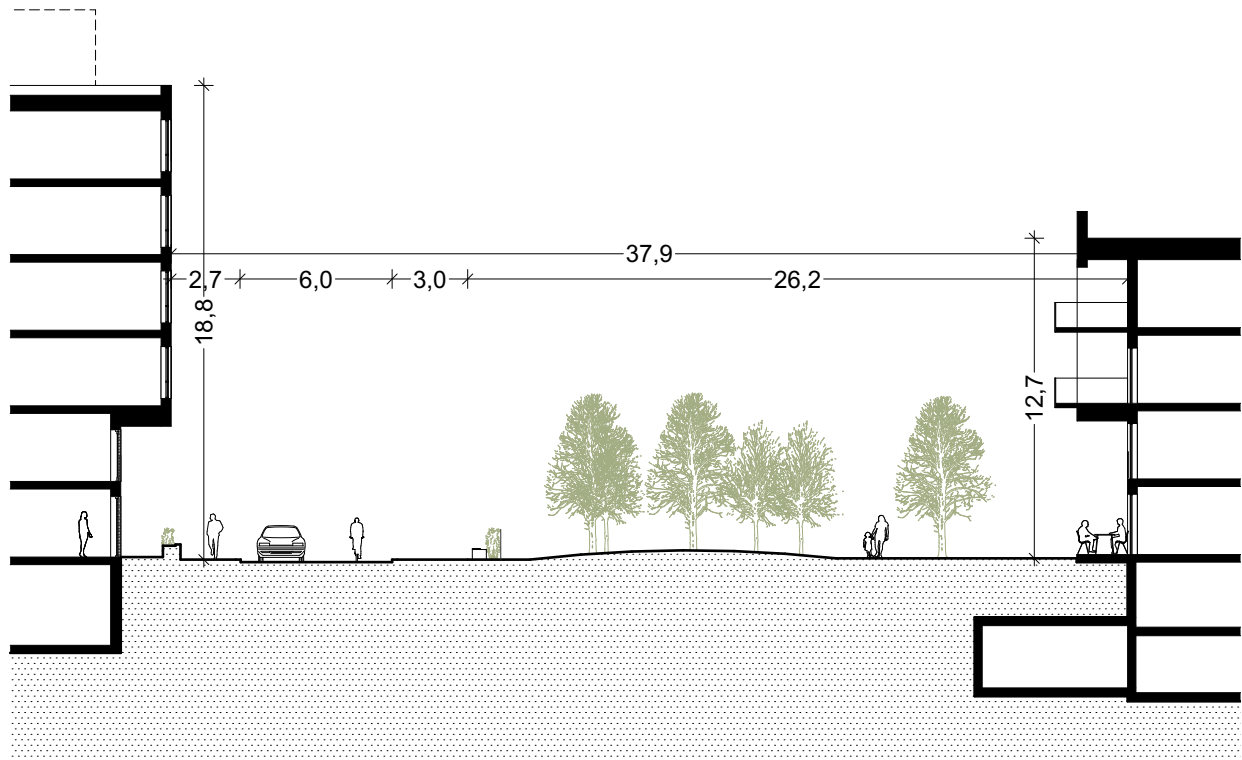
Bebyggelsen ligger med samme avstand til fortauet langs hele gaten, og selv om gesimshøydene varierer betydelig, fremstår gaterommet som tydelig og lesbart. Den store avstanden mellom de vertikale flatene i gaterommet fører imidlertid til at gaterommet allikevel ikke oppleves som omsluttende. Vegetasjonen i parken er ikke tilstrekkelig for å kompensere for en manglende byvegg.

Figur 63 Bilde fra Sjørengkaia, sett mot sydvest - 12.05.2024

Figur 65 Snitt A-A gjennom Sjørengkaia - 1:300

Figur 64 Snitt B-B gjennom Sørengkaia - 1:300

Komplementaritet

Bebyggelsen langs begge sider av gaten er bygget innenfor en tidsperiode på fire år, mellom 2012 og 2016. Det er benyttet samme tegl som hovedmateriale i hele området. Dette var en premis som ble lagt tidlig i rammesøknadsprosessen i dialog mellom Plan- og bygningsetaten, utvikler og arkitekter. Dette skulle bidra til å gi området en felles identitet. Detaljeringen av teglen, vindusformater, utforming av balkonger og innslag av andrematerialer varierer fra kvartal til kvartal.

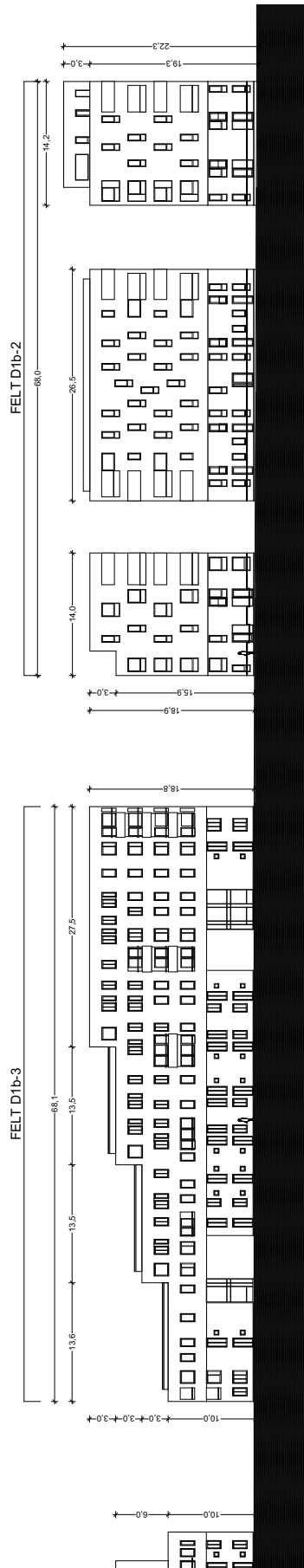
Bebyggelsen langs nordsiden av Sørengkaia har flatt tak. I D1b-3 trappes bebyggelsen fra tre etasjer i vest til seks etasjer i øst gjennom sprang på én etasje. I D1b-2 trappes bebyggelsen fra seks etasjer i vest til syv etasjer i øst gjennom sprang på én etasje. Den syvende etasjen i D1b-2 er trukket 3 meter tilbake fra fasadens hovedliv og er i liten grad synlige fra gateplan. På sydsiden av parken er det større variasjon i gesimshøydene.

Selv om det er ulikheter i både gesimshøyder, detaljering og vindusformater, bidrar likheten i fasademateriale og bygningsstørrelser til at bebyggelsen fremstår svært ensartet.

Fasadeform

Oppdeling

Bebyggelsen langs nordsiden av Sørengkaia er delt inn i to kvartaler som hvert er ca. 68 meter brede. Mellomrommet/tverrgaten mellom kvartalene er ca. 15 meter bredt. Mellomrommet forbinder Sørengkaia med strandpromenaden og har en høydeforskjell på ca. 2,5 meter. Hvert kvartal er underdelt på ulike måter. Mens D1b-2 består av tre frittstående volumer mot gaten med vertikale åpninger i hele byggets høyde med en bredde 6 og 7,3 meter, er bebyggelsen i D1b-3 gjennomgående fra 3. etasje og oppover, med ca. 5 meter brede portrom til gårdsrommet i de to nederste etasjene.

Figur 65 Fasade mot syd, Sjørengkaia – 1:750

De to nederste etasjene er trukket tilbake fra fortauskanten. Spranget i fasadeliv bidrar til en horisontalitet og en retning på bebyggelsen selv om det material- og detaljingsmessig ikke er noe skille mellom de to nederste og de øvrige etasjene. I felt D1b-2 er også den øverste etasjen trukket noe tilbake, men den har fortsatt den samme materialiteten og detaljeringen som de øvrige etasjene.

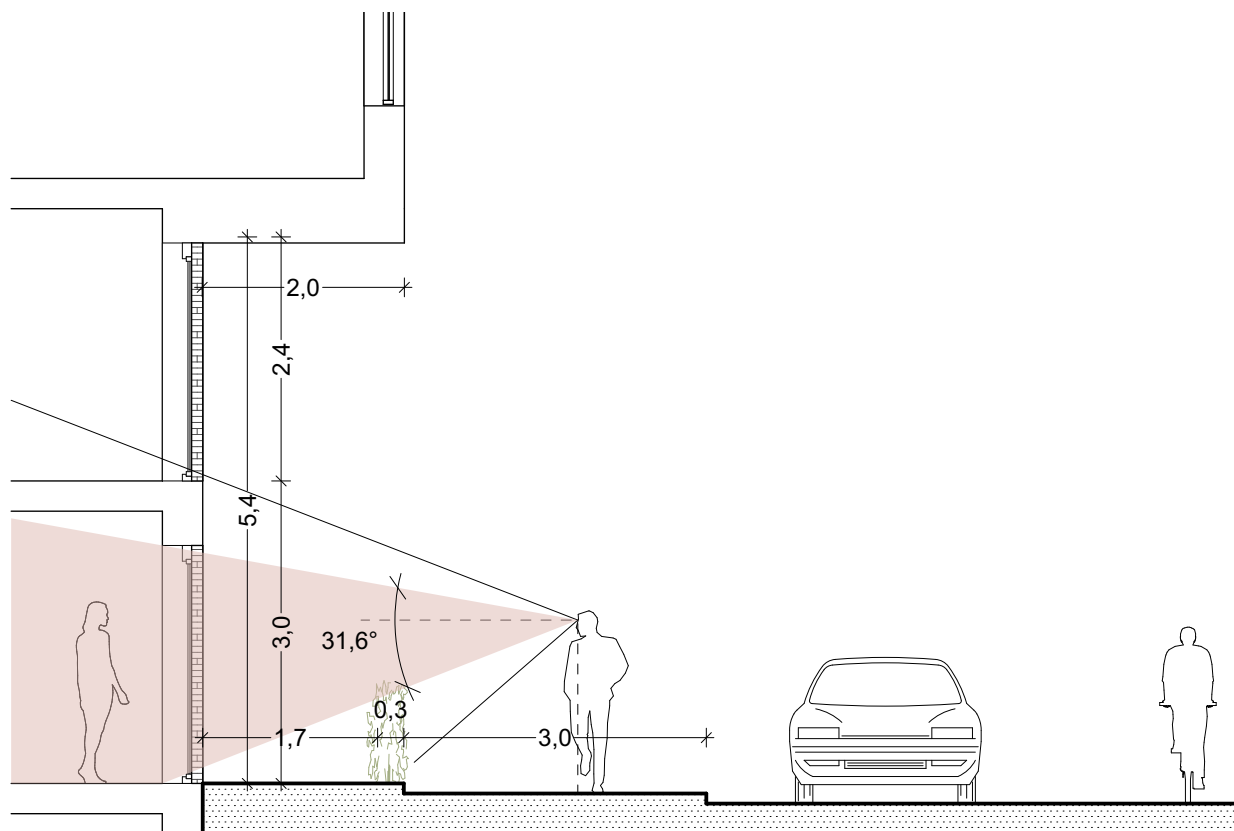
Bebyggelsen innenfor begge kvartalene har relativt høy grad av orden og symmetri. D1b-3 fremstår mindre symmetrisk ettersom det er større variasjon i gesimshøyden enn i D1b-2. Det er også noe variasjon i vindusposisjoner fra etasje til etasje som bidrar til å redusere graden av orden.

Figur 66 Bilde fra Sørengkaia mot øst - 03.10.23

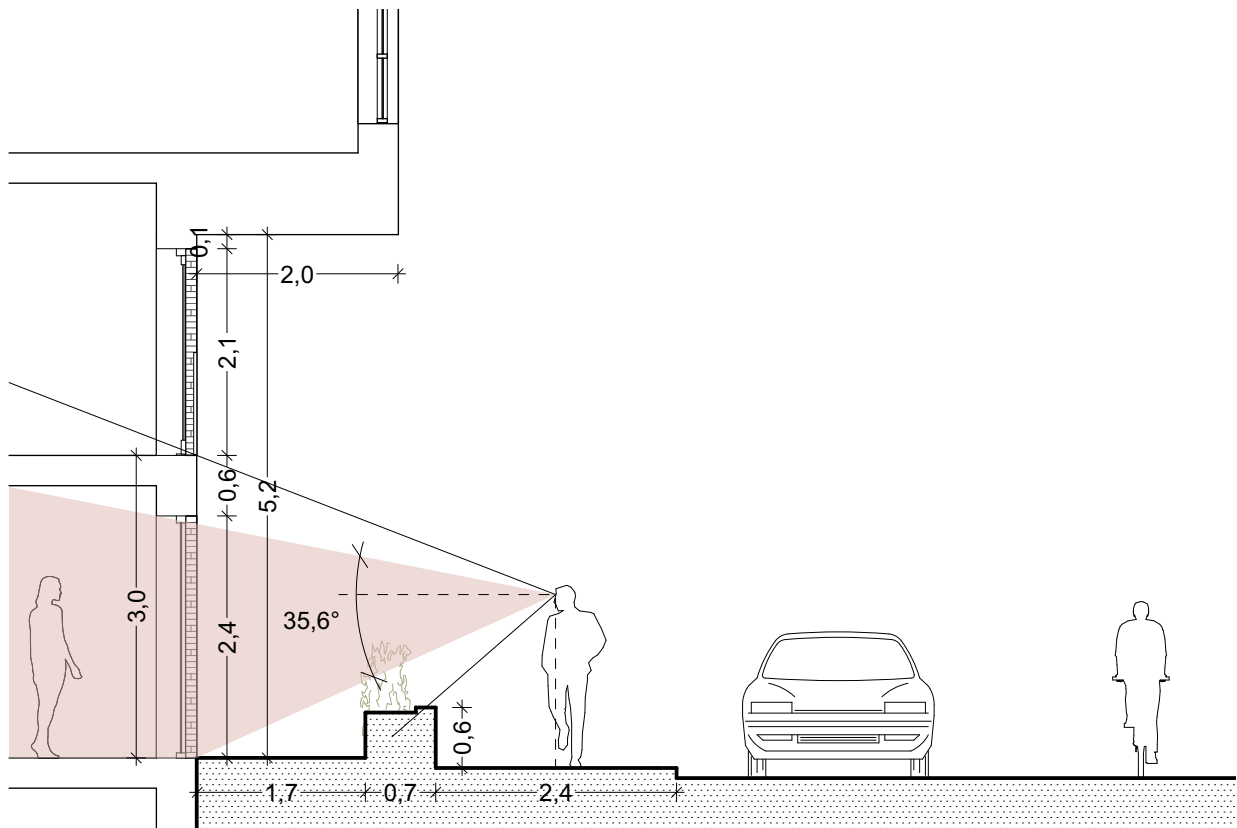
Figur 67 Bilde fra Sørengkaia, sett mot sydvest - 22.01.2023

Figur 68 Snitt gjennom D1b-3 - 1:75

Dybde

Skillet mellom offentlig og privat er inntrukket ettersom fasadelivet på første og andre etasje gjennomgående er trukket 2 meter tilbake fra fasadens hovedliv. Innenfor de to meterne er det etablert private uteoppholdsarealer på bakkeplan. Det er ingen steder med dybde eller overdekning som inviterer til opphold langs fasaden utover de private uteplassene. De private uteplassene er skjermet fra gaten med en lav mur eller hekk rundt uteplassene. Fortauet er ca. 3,0 meter bredt. Bebyggelsen har også enkelte balkonger som stikker ut over fortauet. Disse krager ut fra 4. etasje og oppleves i liten grad som del av byggets kantsone.

Figur 69 Snitt gjennom bygg D1b-2 - 1:75

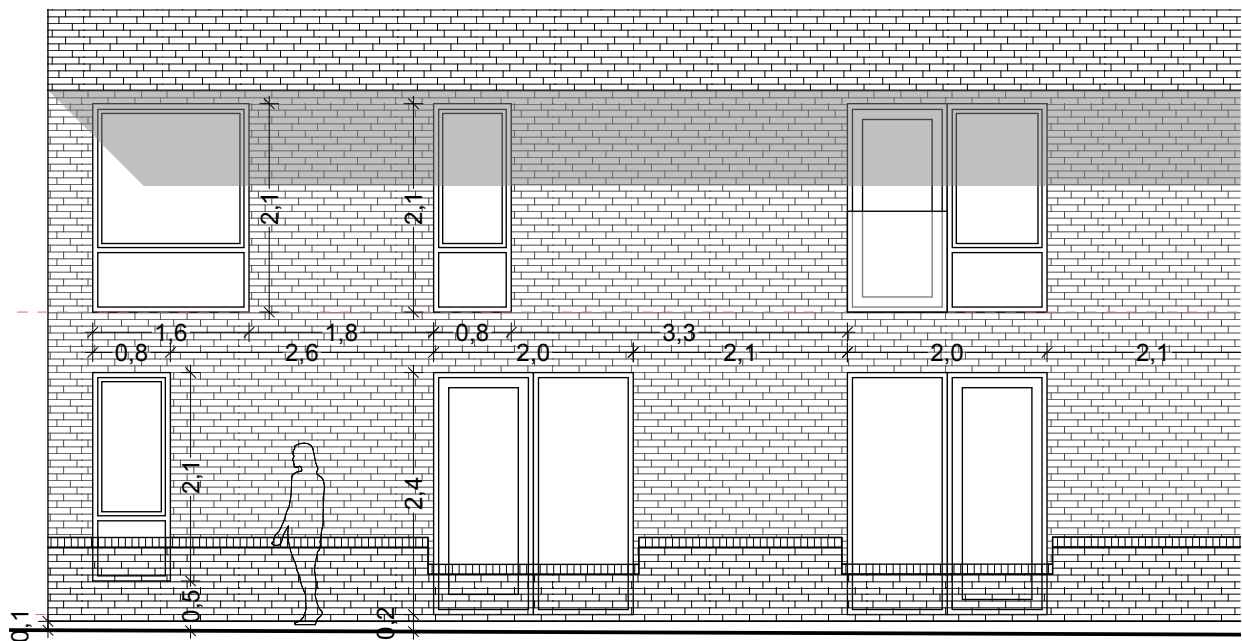
Permeabilitet

Av det totale fasadearealet på første etasje i felt D1b-2 og D1b-3 er ca. 32 % transparent eller permeabelt i form av vinduer og dører til trapperom og vinduer og balkongdører til boliger. Vinduer eller balkongdører til boliger utgjør ca. 25 % av fasadearealet på første etasje. Boligene som henvender seg mot gaten er stort sett gjennomgående, men det er varierende om det er soverom eller stue/kjøkken som henvender seg mot gaten.

Transparent areal er litt ulikt fordelt på D1b-2 og D1b-3 da store glassfelt i forbindelse med inngangspartier utgjør en større andel i D1b-3, mens det er flere vinduer og balkongdører til boliger i D1b-2. I D1b-2 er det 12 vinduer til boliger mot gaten fordelt på de tre byggene, og 8 balkongdører. Av fasadens totale lengde utgjør vinduer og balkongdører til boliger i D1b-2 og D1b-3 henholdsvis 40 % og 35 % av fasadens lengde. Vinduene er stort sett 0,8 eller 1,6 meter brede, mens balkongdørene er ca. 1,0 meter brede og står enten alene eller med et glassfelt på ytterligere en meter. Bredden på tettfeltene mellom vinduene varierer mer enn bredden på selve vindusfeltene, mellom 0,6 og 2,2 meter i D1b-3 og mellom 0,7 og 3,5 meter i D1b-2.

I D1b-2 har vinduene en lav brystning på ca. 35 cm og er ca. 2,1 meter høye, mens balkongdørene er ca. 2,4 meter høye. De fleste vinduer er delt i to med én horisontal sross ca. 0,8 meter over gulvnivå. I D1b-3 er det hovedsakelig to typer vinduer langs fasaden: små vinduer som er 0,5 meter brede og 0,6 meter høye med brystning på ca. 0,9 meter, og større vinduer som er 0,9 meter brede og 1,7 meter høye med brystning på ca. 0,7 m. De store vinduene har én vertikal sross. Balkongdørene er ca. 2,4 meter høye og er tofløyede dører.

Gulvnivået i leilighetene ligger mellom 0,1 og 0,3 meter over fortausnivået. Avstanden fra underkant av vinduene til fortausnivå varierer dermed mellom ca. 0,5 og 0,7 meter ved vinduene i D1b-2 og mellom 0,8 og 1,0 meter ved vinduene i D1b-3., mens balkongdørene, og dermed også uteplassene kun ligger mellom 0,1 og 0,3 meter over fortausnivå. De private uteplassene bidrar til å skape en viss avstand mellom forbipasserende og boligen innenfor, men den begrensede avstanden sammen med manglende høydeforskjell mellom bolig og gate gjør at vinkelen på det man oppfatter fra gaten av boligen innenfor allikevel er ca. 31-35 grader. De aller fleste vinduene til boligene er derfor dekket til av gardiner, persiener eller annen skjerming som hindrer innsyn fra gaten.

Figur 70 Fasadeoppriss Felt D1b-2 - 1:50

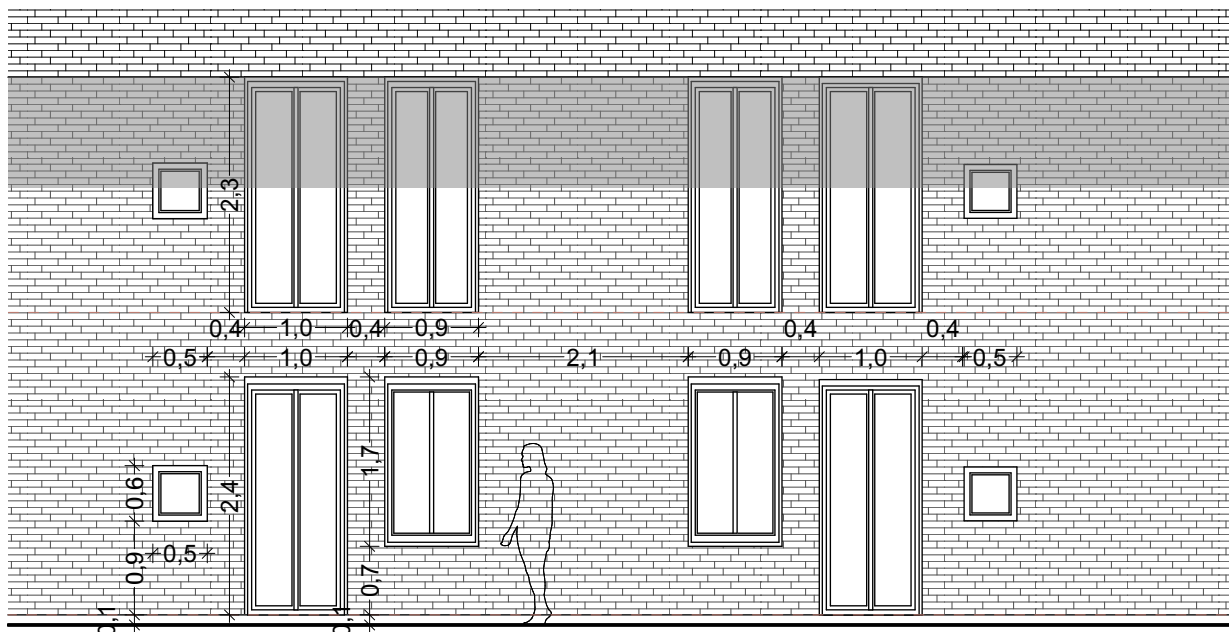

Figur 71 Privat uteplass i D1b-3 - 20.05.2023

Figur 72 Privat uteplass i D1b-2 - 20.05.2023

Boligene som henvender seg mot gaten har private uteplasser mot gaten og dermed direkte utgang til gaten. Det er 16 innganger til, eller snarere utganger fra leiligheter innenfor felt D1b-2 og D1b-3. Hovedinngangene til boligene er plassert i gårdsrommet eller i portrommene inn til disse. Mot gaten ligger det ett inngangsparti i D1b-2 som har samme formspråk som balkongdørene og er ikke fremhevet i noen særlig grad, med unntak av en åpning i muren ut mot gaten. Trapperommene til inngangspartiene i portrommene i D1b-3 er markert med store glassfelt mot gaten slik at man kan skimte trapperommene innenfor.

Figur 73 Fasadeoppriss Felt D1b-3 - 1:50

Detaljrikdom

Det er ingen ornamentikk eller listverk rundt vinduene i fasaden. Vinduene fremstår i stor grad som hull i fasaden snarere enn som en integrert del av fasaden. I D1b-3 er teglen kombinert med innslag av tre i inntrukne balkonger, platekledning i himling og oransje vinduskarmer. Vinduskarmene bidrar til å skape en kontrast som gjør at vinduene i større grad fremstår som et element enn et hull i fasaden. I D1b-2 er vinduskarmene mørk grå, mens det er benyttet tre i himlinger under utkragering og på balkonger.

Det er ingen ornamentikk i tegldetaljeringen verken på første etasje eller oppover i etasjene. Det er ingen endring i detaljering eller ornamentikk som skiller de to første etasjene fra de øvrige etasjene utover selve tilbaketrekningen.

I D1b-3 portrommene markert med en kontrasterende oransje farge og trapperommene markert med glass. Selve inngangen ligger i glasspartiet i portrommet, men er ikke ytterligere aksentuert.

Andre sanseinntrykk

Det er sittebenker langs parken, med henvendelse mot gaten. Benkene er plassert helt inn mot kanten av fortauet med henvendelse mot nordvest, og ser ikke ut til å være veldig mye i bruk. Man sitter delvis med ryggen skjermet av beplantning mot barnehagearealet i parken og kan observere det som skjer i gaten, men det ser ikke ut til å være mange gående som passerer langs gaten. Belysning er også plassert langs parken.

Figur 74 Bilde fra Sørenga, sett mot sydvest (20.05.2023)

I parken er det mange trær og busker som bidrar til å gi gaten et grønt preg. Vegetasjonen er forholdsvis lav og bidrar imidlertid i liten grad til å definere gaterommet. Dette vil kunne endres over tid ettersom området fortsatt er relativt nyetablert. Man kan også glimt av gårdsrommet og beplantningen der mellom bebyggelsen, som bidrar til at gaten oppleves som frodig i sommerhalvåret.

I tilknytning til de private uteplassene er det noe beplantning og møblement, men uteplassene fremstår lite brukt til tross for at de henvender seg nesten rett mot syd og har svært gode solforhold.

ÅDT for gaten fremkommer ikke av kartmaterialet til Oslo kommune, men gaten oppleves som lite trafikkert. Det er ingen gateparkering langs gaten, så bilene tar ikke stor plass i gatebildet.

Både gaten og fasaden er relativt nye og fremstår stort sett godt vedlikeholdt.

Oppsummering

Studiet av Sjørenga viser at bebyggelsen fremstår svært homogen. Valget av én felles tegl gjør at det ikke skjer noen vertikal deling i materialitet eller farge bebyggelsen verken innad i kvartalene eller mellom kvartalene. Spaltene som er laget mellom enkelte av byggene bidrar noe til vertikal deling, men dette oppfattes i liten grad når man går langs gaten fordi likheten i materialitet fører til at byggene gror sammen.

I motsetning til bebyggelsen både i Lørenveien og Freserveien fremstår kantsonen tydelig, selv om den store bredden på rommet gjør at gaterommet allikevel ikke oppleves som omsluttende og definert.

Redegjørelsene til de ulike rammesøknadene viser tydelig, slik Standal også peker på, hvordan boligkvaliteter som utsyn, dagslys og sol på uteoppholdsarealer har vært hovedfokus for utforming av bebyggelsen, snarere enn urbane og bymessige kvaliteter. Det er gjort et forsøk på å skape en overgangssone mellom offentlig og privat gjennom å trekke de to nederste etasjene inn 2,0 meter på første og andre etasje. Denne inntrekningen bidrar noe til å hindre innsyn inn i boligene, men når boligene ligger på samme nivå som fortauet utenfor, blir avstanden for liten til å skape en overgangssone hvor det private og det offentlige ikke kommer i konflikt.

Det er interessant å se Sjørenga i relasjon til Stamps studier av korrelasjonen mellom entropi-verdien og preferanse. Ifølge ham er effekten av entropi krumlinjet, og dersom bybebyggelse er likt på flere parametere kan det føre til redusert preferanse. På Sjørenga er mange av parameterne som materialitet, bygningsstørrelser, farge, vindusåpninger og detaljer like, eller tilnærmet like. Den eneste avvikende parameteren er tilsynelatende gesimshøyde, altså silhuetten som ifølge Stamps er mindre viktig for opplevelsen av gaten enn ornamentering og overflatebearbeiding.

OPPSUMMERING AV DE SAMTIDIGE OMRÅDENE

Også de tre samtidige områdene har både likheter og ulikheter som er interessante å ta med seg videre. Selv om områdene er utviklet innenfor det samme kort tidsrommet fra 200x til 2020 med den kompakte byen som bakteppe, har både eiendomsmessige og landskapsmessige forutsetninger bidratt til at organiseringen av bebyggelsen er svært varierende. Sørenga, som er utviklet av én aktør på et område som er tilnærmet flatt og uten eksisterende bebyggelse eller infrastruktur å hensynta, har den mest regulære gridstrukturen. På Løren er område utviklet av flere ulike aktører. Der har eksisterende eiendomsstrukturer og eksisterende bygg og infrastruktur i langt større grad preget den overordnede organiseringen av bebyggelsen, mens terrenget har vært en viktig premissgiver for utformingen av bebyggelsen i Kværnerbyen.

Alle de tre områdene har en relativt høy utnyttelse, mellom 228 % i enkelte felt på Løren og 357 % i Kværnerbyen. Bebyggelsen på Sørenga ligger mellom de to i utnyttelse, men har allikevel de laveste høydene. Mens bebyggelsen langs Freserveien enkelte steder er 10 etasjer og bebyggelsen i Lørenveien er opptil 9 etasjer, er bebyggelsen i Sørengkaia bare stedvis opp til 7 etasjer. Samtidig er bredden på Sørengkaia mer enn 50 % større enn Freserveien og Lørenveien. Alle de tre gatene har utfordringer med at de på hver sin måte ikke oppleves definert eller omsluttende. I Freserveien og Lørenveien skyldes dette i stor grad antallet vertikale brudd i fasaden og mangelen på horisontalitet og retning på bebyggelsen, mens det i Sørengkaia først og fremst skyldes den store bredden på gaten som dermed mister noe av sin romlighet.

De tre områdene har mange likheter i den arkitektoniske utformingen av bebyggelsen. All bebyggelsen er helt eller delvis utformet i tegl, og selv om denne gir noe tekstur og bidrar til noe lysspill i fasaden, er det minimalt med ornamentikk og detaljering rundt dører og vinduer som bidrar til å fange øynenes oppmerksomhet. På Sørenga bidrar imidlertid den sentrale parken med trær og møblering av uteplasser til å skape et frodig preg. Disse elementene er imidlertid primært til stede i gatebildet i sommerhalvåret.

Bebyggelsens plassering i forhold til den territorielle grensen som fortauskanten utgjør, er ulik i de tre gatene. Mens bebyggelsen langs Lørenveien ligger direkte i grensen stort sett hele veien, med unntak av mindre inntrukne partier ved inngangspartier og mellomrom som oppstår på grunn av vinkelavviket mellom bebyggelse og gate, er bebyggelsen langs Sørengkaia inntrukket 2,0 meter i hele gatens lengde, mens bebyggelsen langs Freserveien er inntrukket langs ca. 70 % av gaten, mens resterende del av bebyggelsen ligger direkte i grensen. De inntrukne partiene benyttes til private uteplasser og inngangspartier, men det differensieres i liten grad mellom utforming av inngangspartiene og uteplassene.

Graden av innsyn for forbipasserende er stor i alle de tre gatene, først og fremst fordi gulvnivået stort sett ligger i samme høyde som fortauet utenfor. De begrensede inntrekningene på første etasje er ikke tilstrekkelig for å kompensere for dette. Den manglende høydeforskjellen mellom ute og inne gjør også at uteplasser som, i hvert fall på Sørenga på grunn av henvendelsen mot syd, kunne vært attraktive uteplasser for beboerne, ser ut til å bli lite brukt.

DEL V DRØFTING

Oppgavens hovedspørsmål har vært hvilken betydning kantsonen kan ha for opplevelsen av bykvalitet. I analysen har jeg vurdert hvordan gatene oppleves i lys av kriteriene identifisert i litteraturen fra relevante fagperspektiver innenfor feltene arkitekturteori og kognitiv psykologi. I drøftingene vil jeg se de historiske og de samtidige gatene opp mot hverandre og vurdere hvordan de ulike arkitektoniske og bymessige elementene som identifisert i gatene påvirker opplevelsen av gaten, hvordan opplevelsen i de historiske og de samtidige gatene skiller seg fra hverandre, og hvordan dette samsvarer med teori og tidligere empiriske studier.

Drøftingen er organisert tematisk på samme måte som analysen, med utgangspunkt i de fem hovedkategoriene i matrisen: overordnede strukturer, byform, fasadeform, detaljrikdom og andre sanseintrykk.

Overordnede strukturer

Imageability

Overordnet har områdene en god del til felles. Bebyggelsen i alle seks gatene er ferdigstilt innenfor et tidsrom på kun noen få år, og bebyggelsen innenfor de enkelte studiegatene er stort sett utført med samme formspråk, og tilsvarende materialitet. Innenfor selve avgrensningen av studieområdet har ingen av gatene noen særlig karakteristiske bygg eller landemerker som stikker seg frem. Dette er også et resultat av utvelgelsen av gatene for å kunne sammenlikne typiske bolig-gater fra ulike tidsepoker. Hvis man derimot zoomer litt ut og ser på områdene mer helhetlig, er det flere av områdene som har karakteristiske bygg og landskapselementer som fungerer som orienteringspunkter i området.

I Freserveien det eldre bygg som er bevart i den begge ender av gaten, og Lodalsparken danner et sentralt samlingspunkt i området. På Sørenga er det ingen historisk bebyggelse, men man kan skimte Hovedøya, Bjørvika og Ekebergåsen som karakteristiske elementer utenfor området. På Grünerløkka ligger Olaf Ryes plass og Birkelunden sentralt i området og fungere som orienteringspunkter, mens Torshov har Torshovparken som sentralt orienteringspunkt. Majorstuen er det området hvor det er færrest karakteristiske bygg eller landskapselementer som fungerer som orienteringspunkter eller målpunkter i området. Alle områdene fremstår imidlertid tydelig som egne områder med en karakter som skiller dem fra områdene rundt og gjør dem lett gjenkjennelige.

Landskap

Tilpasning til landskapet skiller områdene fra hverandre, men ikke nødvendigvis langs de historiske linjene. Mens både Majorstuen og Grünerløkka har tydelig kvartalsstruktur, i stor grad uavhengig av landskapet, representerer Torshov en annen tilnærming til tilpasning til det eksisterende landskapet med buede gater og varierende gatelengder og kvartalsstørrelser tilpasset terrenget kurvaturer. Også på Løren og i Kværnerbyen er det mer irregularitet i gatestrukturen. Dette kan være et resultat av tilpasning til landskapelige forutsetninger, men også av at gatestrukturen er tilpasset en eksisterende bygningsmasse og eiendomsstruktur og ikke, som i de historiske områdene som i stor grad ble bygget på store ubebygde områder. Sørenga skiller seg fra de andre områdene ved at det er bygget på utfyllt areal i fjorden som i liten grad har landskapelige elementer å hentynta, utover fjorden selv om siktlinjer til omkringliggende landskap. Området er trolig derfor også det området ligger tettest på den klassiske kvartalsstrukturen på Grünerløkka og Majorstuen, selv om kvartalene ikke er avgrenset av mer eller mindre likeverdige gater slik de er i de historiske kvartalene.

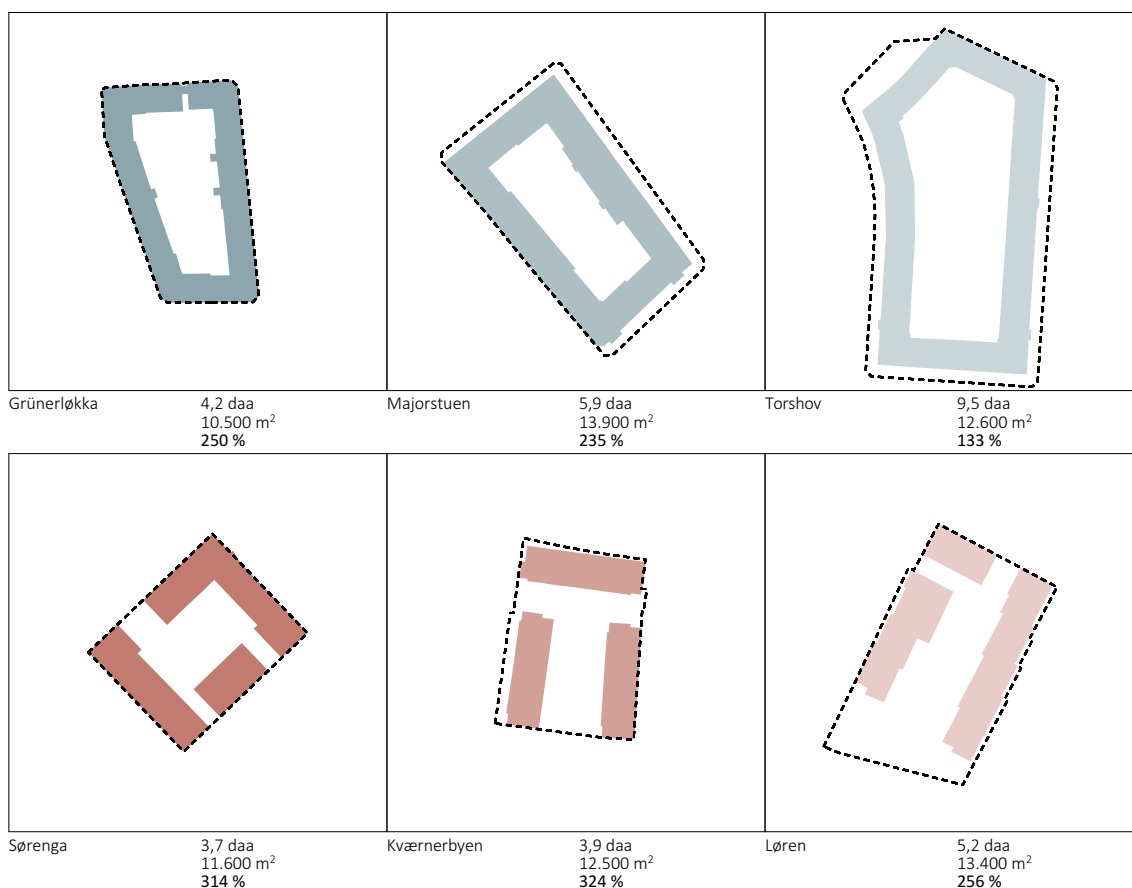
Mens Sørengkaia, Hammerstads gate, Erika Nissens gate og Steenstrups gate er rette gater, er både Freserveien og Lørenveien buet. Sammen med den totale lengden på gaten påvirker dette både retning og siktlinjer i gaten. Erika Nissens gate er den korteste av de studerte gatene, kun 134 meter mellom Torshovparken og Torshov kirkepark, mens Lørenveien er 1,4 km lang og strekker seg fra

Trondheimsveien til Økernveien. Den kurvede formen på Lørenveien gjør imidlertid at man ikke opplever lengden på gaten i like stor grad. Freserveien er kortere enn Lørenveien, kun ca. 550 meter, men har også en kurvet form som gjør at man ikke kan se enden på den i nordøst. En kurvet gate kan bidra til å skape spenning i bevegelsen langs gaten når man ikke kan se hele veien til enden. Både i Freserveien og Lørenveien preges imidlertid gateløpet av vertikale åpninger og sprang i bebyggelsen som bidrar til å bryte kontinuiteten og bevegelsen som det buede gateløpet kan gi.

Byform

Utnyttelse

Utnyttelsesgraden sier ikke noe om utforming av gaten i seg selv, men gir premisser for høyden på bebyggelsen, men også bredden på gaten og dermed også definisjonen av gaten og følelsen av omsluttethet. Det er et stort spenn i utnyttelsen i de studerte områdene. Overordnet finner vi den høyeste utnyttelsen i de samtidige gatene, mens den laveste utnyttelsen er i de historiske gatene. Utnyttelsen i Erika Nissens gate, hvor bebyggelsen gjennomgående er 3 etasjer og gårdsrommene store, er ca. 133 %, mens utnyttelsen i Freserveien, hvor høyden på byggene er opp mot 30 meter (10 etasjer), er opp mot 357 %. Bebyggelsen på Torshov hadde måttet være opp mot 8 etasjer for å nærme seg den utnyttelsen.

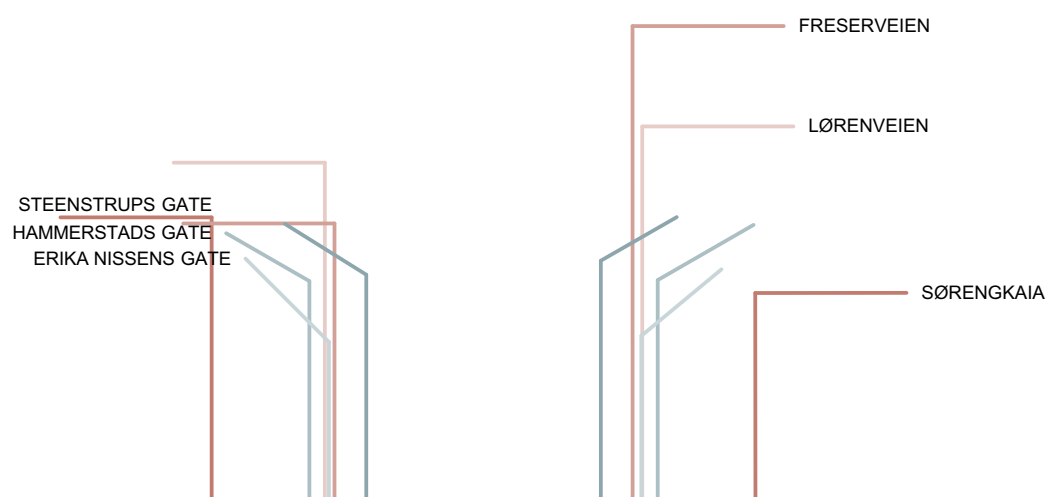
Figur 75 Sammenstilling av utnyttelse i ett kvartal i hvert av studieområdene.

Det er interessant å se at det er så store variasjoner innenfor hver kategori at den høyeste utnyttelsen i de historiske gatene nesten er like høy som den laveste utnyttelsen i de samtidige gatene. Løren har utnyttelsen som ligger tettest på den historiske bebyggelsen. Mens bebyggelsen i Steenstrups gate har en utnyttelse på ca. 270-275 % i de to kvartalene som er studert, har bebyggelsen i Lørenveien en utnyttelse på ca. 228-279 %. Allikevel er bebyggelsen der opp mot 9 etasjer, mens bebyggelsen på i Steenstrups gate er 4 etasjer pluss loft. Selv om bebyggelsen i de samtidige gatene tilsynelatende har

en form for kvartalsstruktur, viser illustrasjonene under hvordan bebyggelsen i Lørenveien i mindre grad er utformet som omsluttende kvartaler. I stedet er strukturen oppbrutt i fristilte lameller med store vertikale åpninger i bebyggelsen både mot gaten og mot andre tilgrensede arealer. Denne åpne strukturen kompenseres for i form av økte høyder. Det kan være mange årsaker til at man har valgt å ikke lukke kvartalet. Det kan være ytre forhold som støy- og avstandskrav til omkringliggende infrastruktur, tekniske og reguleringsmessige krav, men det kan også være, slik Standal viser til, at det er et resultat av en videreføring av modernistiske boligidealer der boligkvaliteter som dagslys, utsyn eller private uteplasser og balkonger spiller en viktigere rolle i organisering og utforming av bebyggelsen enn urbane kvaliteter ¹³⁴.

Definisjon

I de historiske gatene fremstår gaterommet som godt definert og gir følelsen av omsluttethet. Forholdet mellom bredde (b) og høyde (h) er ca. $b=1h$ på i Steenstrups gate, $b=1,4-1,8h$ og ca. $b=2h$ i Erika Nissens gate. Til sammenlikning er bredden opp mot 9,5 ganger høyden enkelte steder i Sjørengkaia. Det er mer enn det dobbelte av hva Jacobs omtaler som den øvre grensen for at man skal oppleve rommet. Den store avstanden mellom gatens vertikale elementer fører til at gaten mister følelsen av omsluttethet selv om fasadelivet fremstår kontinuerlig. Parken, slik den fremstår, er ikke romdannende nok til å motvirke dette. Dette kan imidlertid endres når trærne som er plantet der vokser til og i større grad bidrar som romdannende elementer.

Figur 76 Prinsippsnitt gate

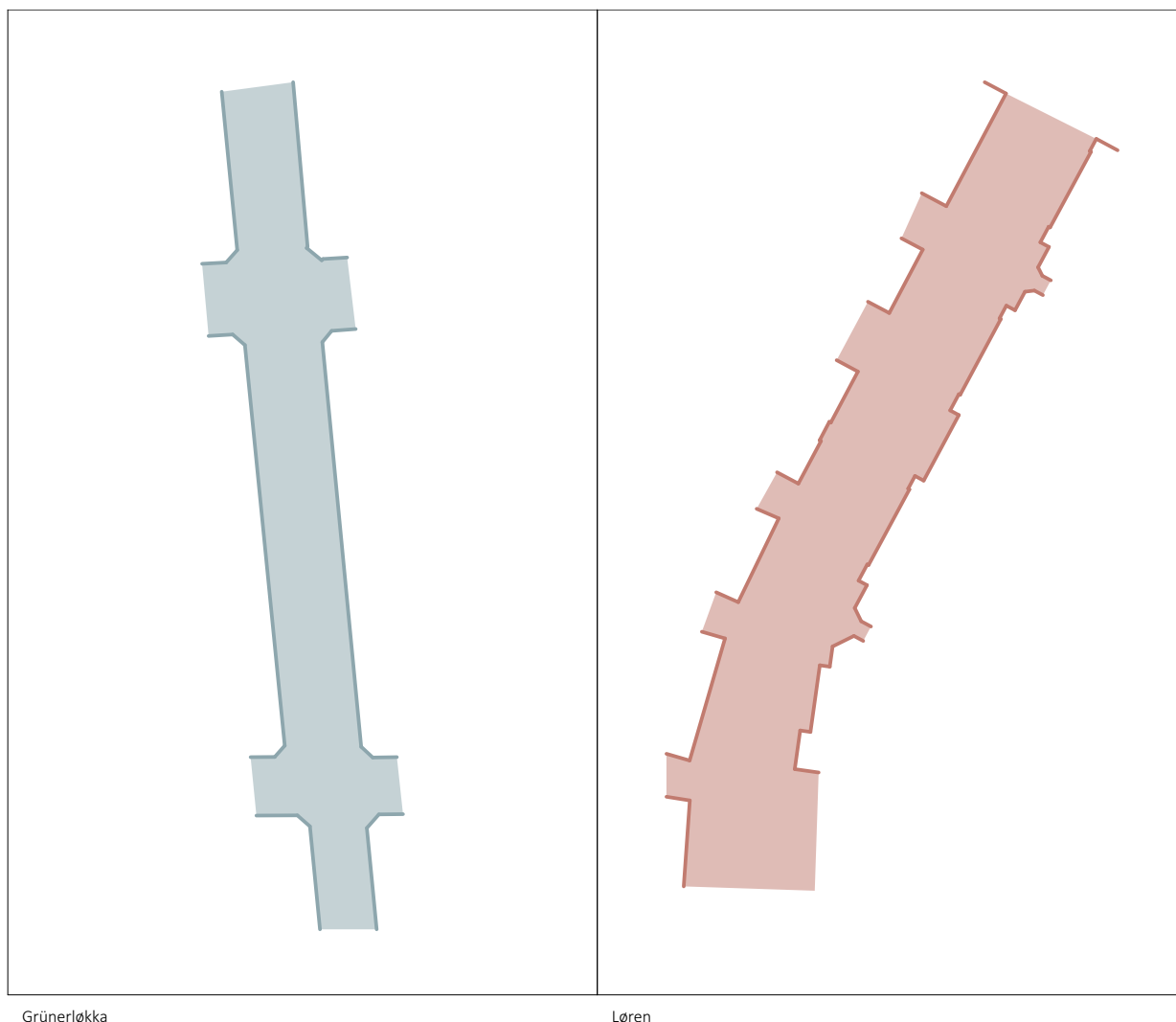
I Freserveien får vi den motsatte effekten. Der er bebyggelsen opp mot 30 meter på det høyeste, mens gatebredden på ca. 19 meter ikke er så ulik gatebredden i for eksempel Erika Nissens gate, hvor gatebredden er 20,6 meter. I Freserveien varierer etasjehøydene imidlertid fra 5 til 10 etasjer. Forholdet mellom bredde og høyde på gaten blir da $b=0,6-0,9h$. Forholdstallet er allikevel ikke så lavt at gaten fremstår som trang, selv om bygningene i seg selv kan oppleves som høye.

Det er imidlertid flere faktorer enn forholdet mellom høyde og bredde på bebyggelsen som påvirker om gaten oppleves som godt definert og omsluttende. Flere av teoretikerne, deriblant Lynch, Jacobs, Cullen, Alexander og Ewing mfl. fremhever betydningen klare og definerte kanter som viktig for opplevelsen av gaterommet. I tillegg til forholdet mellom høyde og bredde, handler det om at avgrensningen av gaten fremstår tydelig. I de historiske områdene fremstår kantene i større grad som klart definerte enn i de samtidige gatene.

134 Standal, «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice».

I både Freserveien og Lørenveien kvartalsstrukturen opp slik at bebyggelsen, snarere enn å være sammenhengende kvartaler, består av lameller som enten ligger med kortsiden eller langsiden mot gaten. Mens avstanden fra tverrgate til tverrgate er lengre enn i de historiske kvartalene: 160-206 meter i Lørenveien og 150 meter i Freserveien mot 113 meter på Hammerstads gate, 126 meter i Steenstrups gate og 134 meter i Erika Nissens gate, er det tverrsmett og åpninger i bebyggelsen for hver 25. til 30. meter i Lørenveien og hver 60. meter i Freserveien. Dette bidrar til å bryte noe av kontinuiteten i fasadelivet og reduserer romligheten i byrommet, og dermed også følelsen av å være omsluttet. På Sørengkaia bidrar ikke tverrsmettene i like stor grad til å bryte kontinuiteten i fasadelivet. De store åpningene i bebyggelsen inn til gårdsrommene gjør imidlertid også at kvartalene blir mindre tydelige som enheter og forskjellen på inngangene til gårdsrommene og tverrgatene ned til havnepromenaden blir mindre tydelig.

Illustrasjonen under sammenlikner studiegaten på Grünerløkka (til venstre) med studiegaten på Løren (til høyre) og viser hvordan gaten på Løren i mye større grad flyter ut slik at rommet som oppstår mellom de vertikale elementene langs gaten fremstår mindre tydelig.

Figur 77 Avgrensning av gaterommet

I tillegg til at vertikale åpninger i bebyggelsen bidrar til å bryte kontinuiteten i gateløpet oppstår det mange større og mindre utvidelser av fortauet langs Lørenveien og Freserveien som følge av at bebyggelsen heller enn å bue seg eller knekke gradvis langs gaten består av rettvinklede enkeltbygg.

Dette oppstår i enda større grad i Kværnerbyen, der byggene langs gaten er ca. 47 meter, enn på Løren, der byggene langs gaten er mellom 15 og 26 meter. Dette gjør at gaten får en taggete avslutning mot bebyggelsen, som i tillegg til å få en mindre tydelig avslutning, fremstår avvisende. Dette er interessant å se i sammenheng med Sussman og Hollanders teori om hvordan vår preferanse for kurvede rom fremfor rette er påvirket av at spisse former som pigger, torner, skarpe tenner var trusler i vår evolusjonære fortid.

En del av bebyggelsen har også balkonger som stikker ut over fasadelivet, og kan bidra definisjonen av gaterommet. I den historiske bebyggelsen er det kun balkonger på bebyggelsen i Hammerstads gate, hvor alle de tre byggene langs gaten har balkonger som stikker ut over overgangssonen mellom bygningsliv og fortau. Balkongene har imidlertid en dimensjon og en utforming som gjør at de underordner seg fasades hovedliv og dermed ikke bidrar til å redusere opplevelsen av det tydelig definerte rommet. I Freserveien er derimot balkongene utformet på en måte som gjør at de, snarere enn å underordne seg fasadens hovedliv, blir egne romlige elementer i gatebildet som bidrar til å gjøre gaterommet mindre tydelig og redusere opplevelsen omsluttethet langs gaten.

Komplementaritet

Alle de seks gateløpene som er studert er ferdigstilt innenfor relativt korte tidsrom og består derfor stort sett av bygg med mer eller mindre samme organisering, bygningstype og formspråk. Komplementariteten, eller entropien som Stamps snakker om, fremstår allikevel ulik fra de historiske områdene til de nye områdene. I de historiske områdene har bebyggelsen tilsvarende utforming, materialitet, høyde og type detaljering langs gatestrekket. De skiller seg fra hverandre gjennom mindre nivåsprang i fasade og geims, små nyanser i fargebruk og gjennom hvordan detaljeringen rundt dører, vinduer, etasjeskiller og gesims er utformet. Langs Erika Nissens gate på Torshov endres heller ikke fargen eller detaljeringen på bebyggelsen. Bygningene fremstår allikevel som at de utfyller hverandre, samtidig som det er tilstrekkelig variasjon til at gaten ikke fremstår monoton.

I den nye bebyggelsen er ønsket om variasjonen løst på andre måter. På Sørenga er det gjort et tydelig valg om at all bebyggelse skulle utføres i samme tegl. Det er derfor benyttet andre virkemidler for å oppnå gjennom variasjon. Gesimshøydene varierer fra kvartal til kvartal, men også innad i kvartalene. Mens enkelte kvartaler varierer fra fire til seks etasjer med en hovedgesims på fem etasjer, varierer andre helt ned fra én etasje opp til syv etasjer. Detaljering og komplementære materialer varierer fra kvartal til kvartal. I Lørenveien og Freserveien er variasjonen i materialbruk større enn på Sørenga, selv om variasjonen i fargebruk er mindre enn på Majorstuen og Grünerløkka. Gatene har også stor variasjon i bygningsstørrelser, gesimslinjer og vindusformater, både innenfor det enkelte bygget og mellom bebyggelsen på hver side av gaten. Dette gjør at komplementariteten langs gaten i disse områdene oppleves som lav selv om det ikke er enkeltbygg som skiller seg ut fra de andre.

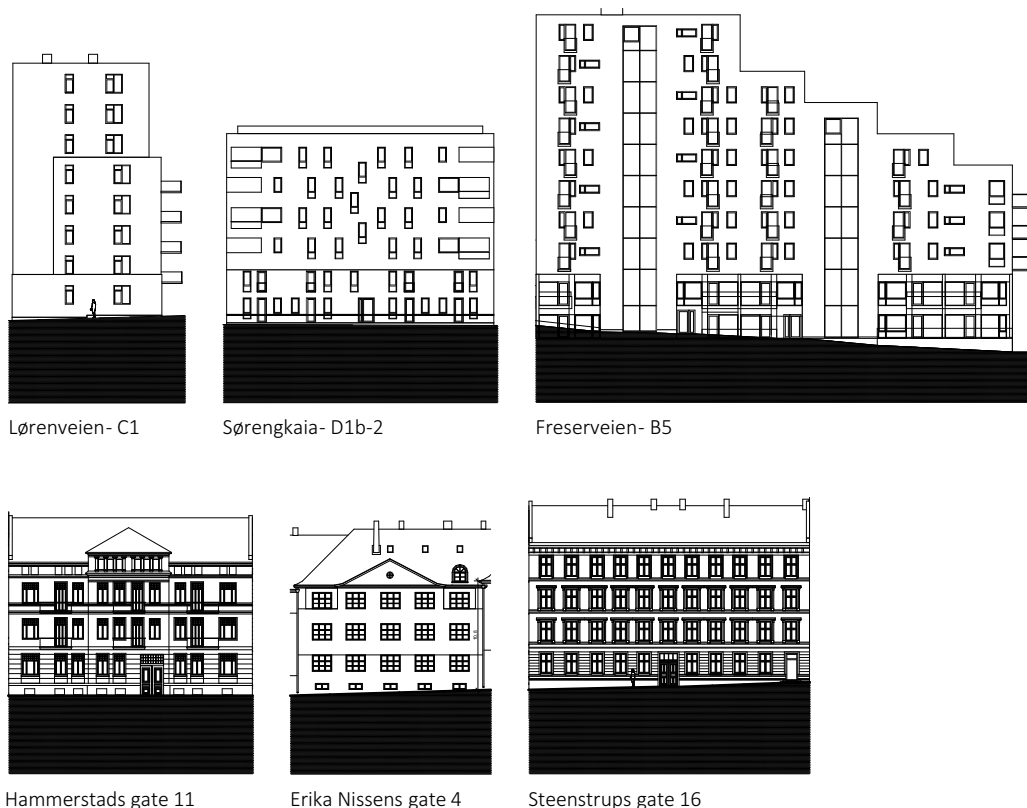
Fasadeform

Oppdeling

Mens de historiske kvartalene kun har små variasjoner i gesimshøyder på opp til 1,7 meter, har mye av bebyggelsen i de samtidige gatene store variasjoner i gesimshøyder. Særlig i Freserveien, der ett enkelt bygg trinnes fra fem til ti etasjer gjennom sprang på én til to etasjer. Det gjør at silhuetten av bebyggelsen fremstår langt mer kompleks i de samtidige gatene enn i de historiske gatene.

I de historiske gatene er graden av orden høy. Alle vinduer er plassert over hverandre og består av kun én til to ulike formater. Bebyggelsen er også stort sett organisert symmetrisk, med unntak av plassering og utforming av inngangspartier og tilpasninger til tilgrensende gater. I de samtidige gatene er det større grad av variasjon i både vindusformater og plassering av disse. I bebyggelsen langs Freserveien er, i tillegg til sprangene i gesimshøyder, fem ulike formater på vinduer og balkongdører som skifter posisjon fra

etasje til etasje. Selv om bebyggelsen i Lørenveien og Sørengkaia har større grad av orden ved at det er færre vindusformater og færre skifter i posisjon, viser illustrasjonen under hvordan den historiske bebyggelsen fremstår mer symmetrisk og med og mindre variasjon i høyder og vindusformater og-plassering.

Figur 78 Sammenstilling av fasader

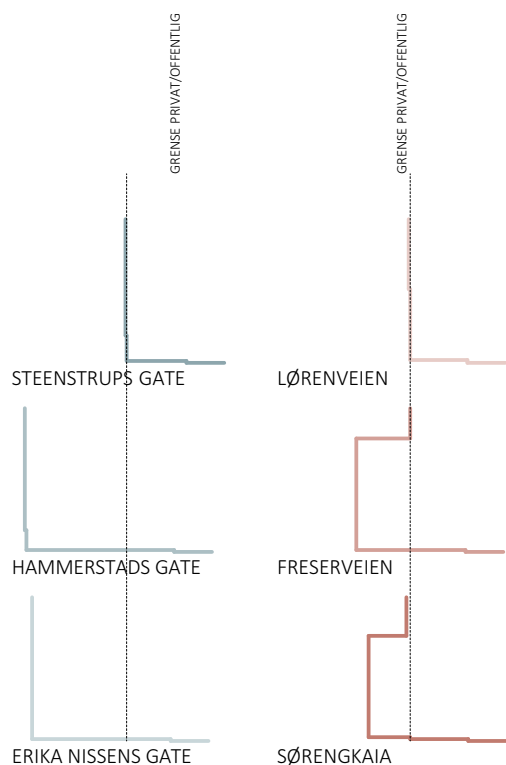
Selv om den historiske bebyggelsen har mindre variasjon på et overordnet nivå i form av gesimshøyder, vindusformater og-plassering, har den den historiske bebyggelsen langt større variasjon i materialitet og detaljer. Selv om bebyggelsen i Erika Nissens gate ikke har noe skifte i materialitet eller farge langs gaten, bidrar den lille trinningen av bebyggelsen til å skape en vertikal oppdeling av fasaden uten å bruke spalter for å fysisk skille bebyggelsen fra hverandre. I de samtidige gatene er skifte i materialitet innenfor ett sammenhengende volum i liten grad brukt for å dele opp bebyggelsen. Med unntak av vertikale glassfelt ved trapperommene i bebyggelsen langs både Freserveien og Lørenveien, er det ingen skifter i materialitet innenfor hvert volum. Langs Freserveien er byggene 47,3 meter lange uten noe skifte i materialitet. I Sørengkaia er det ingen vertikale skiller innenfor det enkelte bygg. All vertikal inndeling er gjort med spalter i bebyggelsen. I Lørenveien er det vertikale og horisontale inndelinger innenfor de enkelte byggene. Plasseringen av disse inndelingene henger tilsynelatende ikke sammen med noe skille i innvendig funksjon i byggene.

Opprissene av byggene viser også at den historiske bebyggelsen har langt større grad av horisontal inndeling. I Hammerstads gate og Steenstrups gate har bebyggelsen, i tillegg til en tydelig tredeling med base, mellomparti og en klar gesims, horisontale bånd som markerer etasjeskillene. Bebyggelsen i Erika Nissens gate er av nyere dato enn den øvrige historiske bebyggelsen og dermed en del av en forenkling av detaljeringen som gjør seg gjeldende utover på 1900-tallet. Den har ikke de horisontale markeringene av etasjeskillene som på Majorstuen og Grünerløkka, men den har allikevel en tydelig tredeling av bygget. Forskningen Sussman og Hollander har gjort viser at vi forstår og tolker denne tredelingen og intensjonen enkelt og intuitivt. Vi finner i liten grad igjen denne tredelingen i den nye bebyggelsen, selv om bebyggelsen på Sørengkaia og i Freserveien har en form for markering av sokkelen, som i begge disse

tifellene består av to etasjer. På Sørenga er de to nederste etasjene trukket inn, men materialiteten og detaljeringen er den samme. I Freserveien er bare deler av bebyggelsen trukket inn og gitt en annen materialitet. Det gjør at bebyggelsen allikevel ikke får den horisontaliteten som ligger i den historiske bebyggelsen.

Dybde

Dybden beskriver bebyggelsens plassering i forhold til det Habraken omtaler som den territorielle grensen, i dette tilfellet fortausgrensen. Bredden på selve fortauet skiller seg ikke nevneverdig fra hverandre i den historiske og den nye bebyggelsen. Den varierer fra 2,2 meter i Erika Nissens gate til 2,5-2,8 meter i Hammerstads gate og 3,2-3,3 meter i Steenstrups gate, mens den er 2,6-3,1 meter på Sørengkaia, 2,7-2,7 meter i Freserveien og 3-3,4 meter bredt i Lørenveien. Det er primært avstanden fra fortauskanten til bygningslivet som skiller gatene fra hverandre og gjør at forholdet mellom forbipasserende og boligene innenfor endrer seg.

Figur 79 Sammenstilling av overgangssoner

Den territorielle grensen markerer skillet mellom offentlig og privat, og er en viktig parameter både hos både Standal, Bobic, Dovey og Habraken. I de historiske gatene finner vi én variant i Steenstrups gate ligger direkte i fortausgrensen, mens bebyggelsen langs Erika Nissens gate og Hammerstads gate trukket tilbake fra fortauet, henholdsvis 5 og 5,3 meter. På denne måten skapes en bred semi-offentlig overgangssone. Denne overgangstypologien er den Bobic omtaler som *inserted*, som er et privat område som distanserer et bygg fra det offentlige rommet. Denne avstanden bidrar til at forbipasserende i mindre grad vil kunne se inn i boligen innenfor. Samtidig vil forhagen, slik MacDonald observerer kunne tilrettelegge for økt aktivitet og sosial interaksjon i gaten. En slik bruk fordrer imidlertid at, slik Habraken påpeker, at forhagen utformes med elementer som lave murer eller gjerder for å hevde territoriell grense. Her er forhagene i Hammerstads gate et eksempel på et forareal som er avgrenset med lave gjerder og busker og derfor oppleves mer privat enn overgangssonen i Erika Nissens gate hvor arealet er beplantet hovedsakelig med gress og er åpent tilgjengelig.

På Sørengkaia er bebyggelsen på de to nederste etasjene trukket 2,0 meter tilbake fra fortauskanten. Innenfor de to meterne er det lagt inn uteoppholdsarealer for boligene. Denne typologien omtaler Bobic som *overlapped*, mens Standal omtaler det som inntrukket. I motsetning til forarealene på Torshov og Majorstuen, er de inntrukne arealene på Sørenga ikke semi-offentlige, men helt private, med unntak av enkelte soner rundt inngangspartier. De er avgrenset med lave murer eller beplantning som bidrar til å privatisere dem, men de er tilsynelatende lite brukt til tross for dette. En høydeforskjell mellom de private uteplassene på 4-6 trinn, slik MacDonald oppsummerer fra sine studier, eller 0,6-1,0 meter slik Alexander foreslår. Dette vil øke den fysiske avstanden mellom det offentlige og private og redusere muligheten for å se inn fra gaten til boligen.

I Freserveien finner vi noe av den samme løsningen som på Sørengkaia med tilbaketrukne partier på første og andre etasjer med private uteoppholdsarealer på bakkeplan. Her er det imidlertid ikke tilbaketrukket langs hele gaten, men en kombinasjon av overlappende og direkte møte mellom

bygningliv og fortau. Freserveiens fall på ca. 1:20 gjør at disse uteplassene stedvis ligger på nivå med fortauet utenfor, stedvis over og til og med stedvis under. Situasjonen langs Freserveien bekrefter at uteplassene som er løftet litt opp fra fortauet skaper den mest vellykkede situasjonen langs gaten, selv om ingen av uteplassene langs Freserveien ser ut til å være noe særlig i bruk ettersom de ligger ganske direkte henvendt mot nord. I Lørenveien ligger skillet mellom privat og offentlig stort sett direkte i bygninglivet slik som på Grünerløkka, men uten den samme høydeforskjellen som er til stede i alle de historiske gatene. Det gjør at forbipasserende og beboer møter hverandre i øyehøyde og man mister muligheten til at forbipasserende å se inn uten å oppfatte all aktiviteten innenfor, og som gir beboerne mulighet for å se ut på gaten uten å synes, slik Alexander påpeker.

Permeabilitet

Permeabilitet handler både om å kunne skimte den menneskelige aktiviteten som foregår innenfor i form av vinduer, og om fysiske åpninger i fasaden i form av innganger. Betydningen av permeabilitet finner vi hos både Standal, Bobic, Dovey/Wood, Gehl, Jacobs, Ewing/Handy og Alexander. Som så mye annet, må permeabiliteten balanseres, særlig i boligområder hvor forbipasserende skal gis mulighet til å oppfatte aktiviteten innenfor og oppleve at det er «eyes on the street» slik Jane Jacobs snakker om, men uten at verken beboere eller forbipasserende føler seg beglodd.

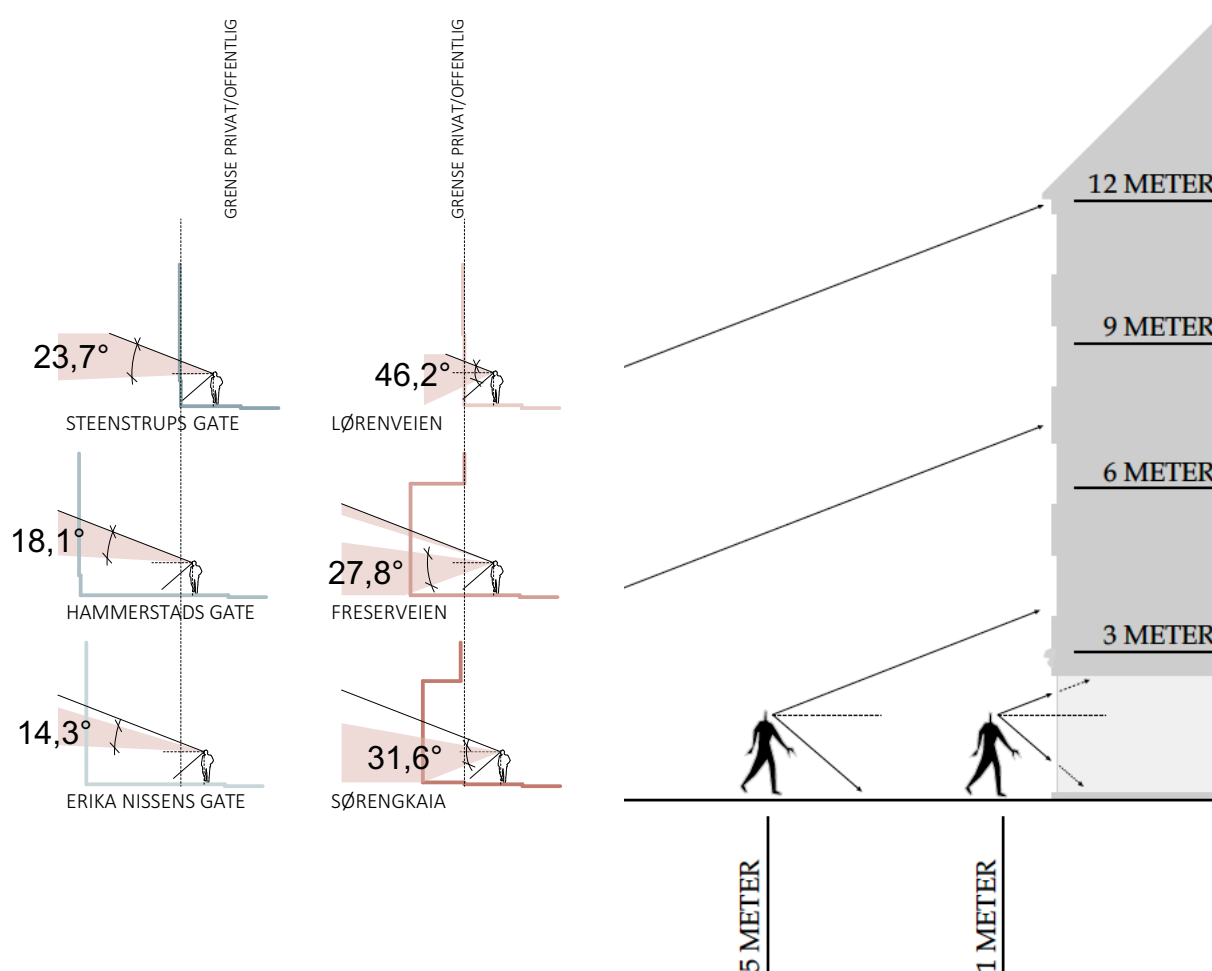
Permeabiliteten i fasaden er knyttet til både gjennomtrengelighet, altså inn- og utganger hvor man kan bevege seg gjennom fasaden, og transparens, altså muligheten til å se ut og inn. I den historiske byen utgjør vinduenes andel av den totale fasadelengden mellom 38 % i Steenstrups gate og 47 % i Erika Nissens gate. Avviket mellom de to skyldes primært at det kun er én inngang langs gaten i Erika Nissens gate, mens det er flere innganger i Steenstrups gate. De den totale andelen åpninger, inkludert innganger er tilnærmet lik i alle de tre historiske gatene og utgjør 45 % i Steenstrups gate og 50 % i Hammerstads gate og Erika Nissens gate.

I de nye boligprosjektene er andelen vindusåpninger i første etasje langt mer varierende enn i den historiske bebyggelsen. Mens andelen vindusåpninger til boliger i Lørenveien i snitt utgjør kun 15 % av den totale fasadelengden, og den totale andelen åpninger inkludert glassfelt til næring og inngangspartier utgjør 29 %, er andelen av den totale fasadelengden som er permeabelt i Freserveien 48 %/69 % og på Sørengkaia 38%/45%. I Freserveien er andelen glass særlig høy på de to nederste etasjene. Boligene har vinduer som er 2,5 meter brede på soverommene og balkongdører med sidefelt i glass på totalt 3,0 meter i stuene. Konsekvensen av den store andelen glass oppleves imidlertid ikke å være at man opplever noe av aktiviteten innenfor. I stedet er store deler av glassflatene dekket til med persiener, foliering eller annen skjerming mot innsyn slik at selv om andelen glass langs Freserveien sydside er betydelig høyere enn langs sydsiden av Lørenveien, fremstår begge fasadene allikevel som lukket. Andelen glass på Sørengkaia ligger tettere på andelen i de historiske gatene, men også her er store deler av vinduene dekket til.

Det er ikke bare andelen åpninger som er interessant, men også bredden på tettfelt og åpninger. Den store variasjonen i vindusformater og-plassering som skaper kompleksitet og reduserer orden og symmetri i fasaden bidrar også til at enkelte av de samtidige gatene har bredere tette partier langs gaten til tross for at andelen vindu i fasaden er omtrent den samme. For eksempel er ca. 38 % av fasadens lengde i vindu/balkongdør både i Steenstrups gate og i Sørengkaia, men i Steenstrups gate er ingen tettfelt bredere enn 1,8 meter, og de fleste er ca. 1,0 meter, mens avstanden på Sørengkaia varierer fra 0,6 meter helt opp til 3,5 meter. Disse lange tette partiene kan også oppleves som avvisende for forbipasserende selv om andelen glass som helhet er høy.

Høydeforskjellen mellom ute og inne påvirker ikke bare opplevelsen av den territorielle grensen, men også permeabiliteten. Dette trekkes særlig frem hos Alexander og MacDonald, men også Habraken

viser til eksempler på hvordan høydeforskjellen påvirker opplevelsen av den territorielle grensen. I opplevelsen av permeabilitet er også er vinduenes plassering i forhold gulvnivået inne relevant å se på. I de historiske gatene er første etasje alltid løftet opp i forhold til fortauet. Avstanden varierer fra 0,8 meter til 1,8 meter. Samtidig har vinduene stort sett en brystningshøyde på mellom 0,7 og 0,8 meter. Denne høydeforskjellen bidrar til å begrense hvor mye man som forbipasserende ser av det som foregår innenfor. Illustrasjonen under (til venstre) er basert på Gehls illustrasjon av menneskets oppfattelse av bygninger fra ulike avstander (til høyre). Illustrasjonen viser hvordan høydeforskjellen mellom ute og inne bidrar til å redusere vinkelen på hvor mye man ser inn i boligen innenfor. En økning i bredden på overgangssonen mellom fortau og fasade bidrar til å redusere vinkelen ytterligere. Den største vinkelen finner vi i Lørenveien. Det kan bidra til å forklare hvorfor så godt som alle vinduer langs Lørenveien som vender mot boliger er helt eller delvis skjermet med gardiner eller persienner, og derfor fremstår mer lukket enn i de gatene der vinkelen er mindre og beboerne i mindre grad føler behov for å skjerme seg mot innsyn.

Figur 80 Innsynsvinkel for forbipasserende

Et annet viktig aspekt ved permeabiliteten er den faktiske gjennomtrengeligheten i fasaden. Generelt vil boligfasader sannsynligvis av naturlige årsaker ha færre innganger enn fasader med utadrettet virksomhet ettersom boligfunksjonen er en lukket funksjon. Innganger kan allikevel, slik Elizabeth MacDonald viser i sine studier bidra til å skape aktivitet i gaten. De historiske gatene som er studert i denne oppgaven har ingen innganger til (eller utganger fra) de enkelte boligene direkte fra gaten. Inngangene til boligene går via felles trapperom. I Erika Nissens gate ligger alle boliginngangene i gårdsrommet, slik at det kun er én inngang til portrommet langs fasaden mot gaten. I Steenstrups gate

har hvert bygg sin inngang til gårdsrommet fra gaten, mens byggene i Hammerstads gate delvis har inngang til gårdsrommet fra gaten og delvis direkte til trapperommet.

Jan Gehl har vært opptatt av hyppigheten på innganger, men han fokuserer ofte på mer sentrale gater hvor det er mer nærliggende med utadrettede virksomheter på første etasje. Beirão og Koltsova finner også at høyere tetthet av innganger samsvarer med høyere grad av gateliv, men gatene de tar for seg i sin studie består av en blanding av utadrettet næring, boliger med direkte inngang fra gaten og boliger med inngang fra gårdsrom, uten at resultatene i studien skiller på de ulike funksjonene. I gatene jeg tar for meg i denne studien er det store sprik i antall innganger uten at det nødvendigvis ser ut til å ha store konsekvenser for gatelivet. Mens de historiske gatene har fra én inngang på hele kvartalet (1/116,8 m) i Erika Nissens gate til 5 innganger (1/17,5 m) i Hammerstads gate, har de samtidige gatene fra 6 innganger (1/22 m) i Lørenveien til 17 innganger/utganger (1/6,6 m) i Sørengkaia. Det ser allikevel ikke nødvendigvis ut til å være antall innganger eller avstanden mellom dem som er det avgjørende i boligområder, men snarere utforming av overgangssonen i seg selv som avgjør om det oppstår aktivitet langs gaten.

Detaljrikdom

Detaljrikdom omhandler bearbeiding av fasaden i form av ornamentering som listverk rundt dør og vindu, aksentuering av inngangspartier, utforming av gesims eller tekstur. Betydningen av disse kvalitetene trekkes frem av både Stamps, Lindal/Hartig, Gehl og Jacobs.

Når det kommer til detaljrikdom er skillelinjen tydelig mellom de historiske og de samtidige gatene, selv om det også her er ulikheter innad i kategoriene. Steenstrups gate og Hammerstads gate, som har den eldste bebyggelsen, har også størst grad av ornamentikk rundt dører og vinduer, stukkatur i etasjeskiller og gesims og forseggjorte balkongrekkverk i smijern, mens fasadene i Erika Nissens gate er enklere, med mindre detaljering rundt vinduer og uten markeringer av etasjeskiller. Det er imidlertid interessant å se hvor lite ornamentikk det egentlig er rundt dører og vinduer i fasaden i Erika Nissens gate sammenliknet med fasadene i Steenstrups gate og Hammerstads gate. De få elementene som er kommet tydelig frem i den ellers rolige fasaden, og bidrar til å stimulere øynene til å bevege seg når man går langs fasaden.

Ingen av byggene i de samtidige gatene er det ingen ornamentikk eller listverk verken rundt dører eller vinduer. På Sørengkaia er det riktignok brukt kontrastfarge på vindusprofilene i felt D1b-3. Dette gjør at vinduene får et volum og i større grad blir elementer i fasaden. Fraværet av ornamentikk eller listverk rundt vinduene i de øvrige fasadene gjør at vinduene i stor grad fremstår som hull i fasaden, snarere enn som en integrert del av fasaden.

I alle de tre gatene er det benyttet tegl som hovedmateriale. Tegl som materiale har variasjon og dybdevirkning i seg naturlig, og bidrar til å skape en tekstur med mer liv enn en slett fasade. Selv om tegl også er benyttet som fasademateriale i både Hammerstads gate og Steenstrups gate, er denne teglen pusset helt glatt, mens teglen i Erika Nissens gate er slemmet slik at teglens tekstur og ujevnheter fortsatt skinner gjennom. Spillet teglen gir, kan til en viss grad bidra til å kompensere for mindre ornamentikk rundt dører og vinduer, men fraværet av ornamentikk i de samtidige gatene viser at tegl alene ikke gir tilstrekkelig variasjon til å veie opp for dette. I Lørenveien er det riktignok enkelte inntrukne teglpartier i tilknytning til vinduene som bidrar til et visst spill i fasaden, men omfanget er ikke stort og effekten blir så liten at man skal se godt etter for å fange det opp.

Aksentuering av inngangspartier bidrar til å skape variasjon i fasadene i de historiske gatene. Plassering og størrelse på døråpningene avviker fra den regulære organiseringen av åpninger i fasaden for øvrig. I tillegg har flere av inngangspartiene forseggjorte profilerte tredører som gjør at oppfattes tydelig som inngangspartier og bidrar til detaljrikdommen i fasaden. I Erika Nissens gate er alle innganger

lagt til bakgården, men portrommet til denne er til gjengjeld tydelig aksentuert både i form, farge og detaljering. I de samtidige gatene er inngangene også løst på ulike måter, men fremstår som regel mindre tydelige enn i de historiske gatene. I Freserveien er alle inngangspartiene utformet med samme formspråk og detaljering som vinduer og dører for øvrig. I både Lørenveien og på Sørengkaia er enkelte av inngangspartiene markert med kontrastfarger. Dette gjør dem tydelige og lesbare, men bidrar i liten grad til å øke detaljrikdommen og finkornetheten i fasaden som fremheves i litteraturen.

Andre sanseintrykk

Opplevelsen av å gå langs en gate vil ikke bare påvirkes av bebyggelsens utforming, men av alle andre elementer som er en del av bybildet, som møblering, belysning, vegetasjon, mennesker og biler, men også visuell støy i form av skilting og trafikk. Disse detaljene er også i stor grad situasjonsbestemte og vil variere både gjennom året og gjennom døgnet. Den pågående oppgraderingen av Lørenveien er et eksempel på hvordan en midlertidig endring i visuelle elementer i bybildet vil påvirke opplevelsen av å gå i gaten. I en gate som tiltrekker seg mange mennesker vil vi en forbipasserende mer å hvile øynene på enn en gate uten mennesker.

Ingen av gatene har noe særlig offentlig tilgjengelig gatemøblering. De er bolig-gater som ligger tilbaketrukket fra de aller mest trafikkerte gatene, både for biler og mennesker. Sittebenkene langs Sørengkaia har vender ryggen til parken og henvender seg mot gaten. De ser ut til å være svært lite benyttet, men bidrar allikevel i en viss grad til å møblere gaten. I Hammerstads gate, der overgangssonen mellom bygning og fortau er privatisert med gjerder og hekkvegetasjon, er sonen også stedvis møblert med private sitteplasser som bidrar til å skape aktivitet langs gaten sommerstid.

Trafikken er lav i alle gatene, men alle de historiske gatene har gateparkering på én eller begge sider, som gjør at bilen blir en større del av gatebildet. Lørenveien vil også ha noe gateparkering i ferdig situasjon. Freserveien har en parkeringslomme langs hele den ene siden av gaten hvor det ikke er lov å parkere utover korte opphold. Dette gjør at asfaltflaten i gaten blir bredere enn den kunne vært. Sørengkaia er den gaten hvor bilene er minst fremtredende, selv om det er noe kjøring til parkeringsanlegg under byggene. Selv om bilenes plass i gatebildet varierer noe fra gate til gate, utgjør de en svært liten del av opplevelsen av gaterommet.

Mengden grønne elementer i gatebildet spiller en større rolle for opplevelsen av gaterommet. Sussman og Hollander fremhever dette som betydningsfullt fordi mennesket gjennom evolusjonen har utviklet seg tett på naturen i en verden som har vært rik på sanseintrykk i form av trær og vegetasjon. Mengden vegetasjon i studieområdene henger ikke sammen med tidsepoken bebyggelsen stammer fra. Mens både Hammerstads gate og Erika Nissens gate har grønne, beplantede forarealer mellom fortau og bebyggelse, er de grønne elementene helt fraværende i Steenstrups gate. Bakgårdene er også avstengt med helt eller delvis tette porter som gjør man som forbipasserende i liten grad får noe inntrykk av det som skjer på innsiden av kvartalet. Sørengkaia fremstår har mye vegetasjon, både i parken og rundt de private uteplassene. Samtidig er adkomsten til bakgården mye åpnere her, slik at man kan skimte, og kanskje til og med bevege seg inn i gårdsrommene. Vegetasjon er imidlertid også et eksempel på en kvalitet som varierer gjennom året, og selv om Sørengkaia kan fremstå frodigere enn Steenstrups gate i sommerhalvåret, vil situasjonen endre seg betraktelig i vinterhalvåret når omgivelsene ikke lenger er grønne og byggene i seg selv må gjøre jobben med å vekke øynenes interesse.

Figur 81 Sørengkaia - 22.01.2023

Figur 82 Steenstrups gate - 17.02.2024

DEL VI OPPSUMMERING OG AVSLUTTENDE
REFLEKSJONER

VIKTIGE FUNN OG LÆRDOMMER

Opgavens formål har vært å utforske hvilken betydning kantsonen kan ha for opplevelsen av bykvalitet, og hvilke arkitektoniske virkemidler som påvirker opplevelsen av byrommet. Basert på litteraturen jeg har funnet og gatene jeg har studert, har jeg identifisert noen kvaliteter som bidrar til bymessighet og kan bringes videre inn i utviklingen av bærekraftige byer med gode boområder.

Godt definert gate med tydelige kanter

Kontinuitet i fasadelivet både horisontalt og vertikalt langs gaten bidrar til å skape tydelighet og retning i gaten. Selv om vertikal inndeling av bebyggelsen skaper variasjon, er det viktig å ivareta en horisontalitet og sammenheng på tvers av dette. Den samtidige bebyggelsen har ingen bygg som er bygget sammen, men med ulik materialkarakter, men den har i stedet vertikale åpninger og sprang i bebyggelsen som er ment å skape variasjon, men som i stedet bryter kontinuiteten og bevegelsen i gaten og gjør at gaterommet fremstår mindre tydelig og lesbart.

Selv om det er store høyder i en del av den nye bebyggelsen, ser det ut til å være den store variasjonen i gesimshøyder, snarer enn høydene i seg selv som påvirker opplevelsen av omsluttethet i gaten. For stor avstanden mellom gatens vertikale elementer fører imidlertid til at gaten mister følelsen av omsluttethet selv om fasadelivet fremstår kontinuerlig.

De store høydene i de samtidige gatene skyldes ikke bare høyere utnyttelse, ettersom sammenlikningen viser at den høyeste utnyttelsen i de historiske gatene nesten er like høy som den laveste utnyttelsen i de samtidige gatene, men er også et resultat av en organisering av bebyggelsen som er preget av en rekke tekniske og salgsmessige forutsetninger som dagslys, utsyn og størrelse og orientering på private og felles uteoppholdsarealer. Studiene viser at er dessverre ikke er gitt at disse kvalitetene korresponderer med de bymessige kvalitetene bebyggelsen skal oppfylle.

Overgangssoner og høydeforskjeller mellom ute og inne

Utforming av kantsonen i boligområder er særlig utfordrende fordi den, i motsetning til kantsonen i mer sentrale områder med utadrettet virksomhet på første etasje, skal oppfylle beboernes behov for privatliv samtidig som den tillater forbipasserende å oppfatte aktiviteten innenfor. Studien viser at små justeringer i høydeforskjell mellom ute og inne, bredder på overgangssoner og plassering av vinduer har mye å si for dette. De historiske gatene viser ulike varianter av dette forholdet, men felles for alle tre, er at første etasje er hevet opp fra fortausnivået utenfor med ca. 1-1,5 meter samtidig som alle vinduene har en brystning på 0,7-0,8 meter. Til sammen gjør dette at forbipasserendes blick kun vil oppfatte en liten del av aktiviteten innenfor, og beboere vil kunne se ut på gaten uten å synes. I de samtidige gatene ligger mange av boligene på samme nivå som fortauet ute. Det bidrar til at beboere opplever at forbipasserende kommer for nært. Resultatet er at så godt som alle vinduer er helt eller delvis skjermet med gardiner eller persiener. Dermed mister forbipasserende muligheten til å oppfatte aktiviteten innenfor og fasaden oppleves like lukket som om det var en tett vegg.

Nivåforskjeller mellom ute og inne kan by på utfordringer med tanke på universell utforming og trinnfri tilgjengelighet til boligen, men er ikke umulig å løse dersom man på et tidlig tidspunkt er bevisst på betydningen av denne høydeforskjellen både for beboere og forbipasserende.

Bredder på overgangssoner mellom fasade og fortau kan bidra ytterligere til å skape en distanse mellom offentlig og privat, samtidig som en beplantning og møblering av overgangssonen kunne tilrettelegge for aktivitet. En aktivisering av forhagene forutsetter imidlertid at arealet avgrenses med lave gjerder eller busker og dermed oppleves som mer privat enn en ren buffersone. Private uteplasser ser ut til å fungere

best dersom de heves litt opp fra fortausnivået utenfor.

Selv om lesbarheten, utformingen og artikuleringen av inngangspartiene bidrar positivt til opplevelsen av kantsonen, ser det interessant nok ikke nødvendigvis ut til å være antall innganger eller avstanden mellom dem som er det avgjørende i boligområder, men snarere utforming av overgangssonen i seg selv som avgjør om det oppstår aktivitet langs gaten.

Vegetasjon kan være både skjerming, detaljering og romdannende elementer

Selv om vegetasjon på vår breddegrad er en kvalitet som varierer gjennom året, bidrar vegetasjon til å skape interesse, fange øynenes oppmerksomhet og gi skape en finkornethet selv der den ikke ligger i bebyggelsen i seg selv. Den skaper også en gjenkjennelse som spiller sammen med våre evolusjonære preferanser.

Variasjon i materialitet og detaljer fremfor variasjon i silhuett/gesims eller vindusplassering

I de samtidige gatene er det variasjon på et overordnet nivå i form av gesimshøyder, vindusformater og-plassering. Den historiske bebyggelsen er mye enklere på et overordnet nivå, med små sprang i gesimslinjene, og høy grad av symmetri og orden i vindusformater og-plassering, men desto større variasjon i materialitet og detaljering. Forskningen viser at mennesker i mindre grad oppfatter det som skjer i de øvre etasjene og i silhuetten av bygget enn i kantsonen. Dersom man i stedet for å jobbe med den store skalaen, jobber med variasjon og ornamentikk i kantsonen, vil effekten for opplevelsen av gaterommet være langt større. Bebyggelsen på Torshov viser at det ikke nødvendigvis skal så mange elementer til i en ellers rolig fasade for å skape variasjon og bidra til å til å stimulere øynene til å bevege seg når man går langs fasaden.

Det kan være flere årsaker til at fokuset har skiftet i løpet av de over hundre årene fra bebyggelsen i Steenstrups gate sto ferdig på slutten av 1800-tallet til i dag. Industrialiseringen av byggeprosessen legger i mindre grad opp til ornamentikk i fasadene. Arbeidsintensive detaljer spares bort i utviklingsprosessene. Samtidig er variasjon i høyder, vertikale åpninger og sprang i fasaden enklere å sikre i reguleringsplaner enn finkornethet og detaljering. Det er heller ikke sikkert at en sikring av kvaliteter i reguleringsplaner ville løst utfordringen. Den gode gaten forutsetter en kontinuerlig balanse mellom variasjon og orden både i overordnet volumsammenstilling, fasadekomposisjon og detaljering

Viktigst av alt er derfor at både utviklere og arkitekter er bevisste på kantsonens betydning for opplevelsen av gaterommet, og at når mennesket trenger noe å hvile øynene på, har det mindre å si hva som foregår i gesimsen, og langt mer å si hva som skjer i fasadene på gateplan.

REFLEKSJONER

Utformingen av møtet mellom bygning og gate er noe man som arkitekt må ta stilling i alle prosjekter man jobber med. Det har derfor vært både lærerikt og givende å kunne fordype seg i temaet gjennom denne oppgaven. Den kognitive psykologiens tilnærming til temaet har bidratt med interessante perspektiver og empiri som har gjort det mulig å vurdere hvilke av gatens bestanddeler som bidrar mest til å skape preferanse. Dette var en tilnærming som var ukjent for meg, men det har vært interessant å se hvordan mange av funnene i deres forskning sammenfaller med mer kjente arkitekturteoretiske perspektiver.

I litteraturen jeg har brukt opereres det med ulike og delvis overlappende kategorier som har gjort det utfordrende å plassere informasjonen, og de ulike teoretikerne har hatt ulike formål for kategoriseringen og har derfor tilnærmet seg temaet på ulike måter. Matrisen har derfor vært et nyttig verktøy for å sortere i både litteratur og funn. Det vil kunne være interessant å se om den også kan fungere som en rettesnor, eller i det minste en organisering av viktige temaer å være bevisst på og ta stilling til i utforming i fremtidige prosjekter.

Opptegningen av prosjektene har også vært en tidkrevende, men veldig lærerik del av oppgaven. Det har gjort at jeg har kommet tett på alle gatene, men det har også vært interessant å se hvilket grunnlag rammetillatelse gis på bakgrunn av. Selv i de nyere prosjektene har tegningsmaterialet veldig lite kontekst. Verken snitt eller fasader viser i noen særlig grad omkringliggende bebyggelse. Dette må gjøre det vanskelig for en saksbehandler å vurdere i hvilken grad bebyggelsen komplementerer den eksisterende bebyggelsen, og i hvilken grad bebyggelsen bidrar til at gaten som helhet oppleves som god.

LITTERATURLISTE

- Alexander, Christopher. *A pattern language : towns, buildings, construction*. Bd. 2. Center for Environmental Structure series. New York: Oxford University Press, 1977.
- Andersen, Bengt, Astri Margareta Dalseide, Gro Sandkjær Hanssen, Joar Skrede, Helle Dyrendahl Staven, og Sverre-Erik Mamelund. «Erfaringer med å sikre arkitektonisk kvalitet gjennom planlegging». AFI FoU-resultat. Arbeidsforskningsinstituttet, OsloMet – Oslo Metropolitan University, 2020.
- ARCASA arkitekter AS. «Kvænerområdet i Lodalen, gnr/bnr 236/40,44,52 og 233/270 Reguleringsforslag til bystyret». Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 5. desember 2005. <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2017087685&fileid=7268838>.
- arkitektur.nå : norsk arkitekturpolitikk. Oslo: Kultur- og kirke departementet, 2009.
- Beirão, José Nuno, og Anastasia Koltsova. «The Effects of Territorial Depth on the Liveliness of Streets». *Nexus network journal* 17, nr. 1 (2015): 73–102. <https://doi.org/10.1007/s00004-014-0233-5>.
- Betonmast Selvaagbygg AS. «Beskrivelse rammesøknad 1, hus C1 og C2». Betonmast Selvaagbygg AS, 1. februar 2016.
- Bjørnland, Dag. «Murbyen Oslo». *Fortidsvern* (1975-2003). 20(1994)nr 1 (1994): 12–15.
- Bobic, Milos. *Between the Edges*. THOTH Publishers, Bussum (The Netherlands), 2004.
- Cullen, Gordon. *Townscape*. London: Architectural Press, 1961.
- Dovey, Kim. *Urban design thinking : a conceptual toolkit*. London: Bloomsbury Academic, An imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2016.
- Dovey, Kim, og Stephen Wood. «Public/private urban interfaces: type, adaptation, assemblage». *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability* 8 (2. januar 2015). <https://doi.org/10.1080/17549175.2014.891151>.
- Ellefsen, Karl Otto. «Retten til byen» – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis». *Plan* 45, nr. 4–5 (2013): 16–23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-04>.
- Ewing, Reid, og Susan Handy. «Measuring the Unmeasurable: Urban Design Qualities Related to Walkability». *Journal of urban design* 14, nr. 1 (2009): 65–84. <https://doi.org/10.1080/13574800802451155>.
- Finseth, Helene Sofie Bøe. «1920-2020 : storgårdskvartaler i Oslo : kvaliteter og utfordringer gjennom hundre år». Norwegian University of Life Sciences, Ås, 2021.
- Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus avdeling. *Murbyen Kristiania 1850-1900*. Bd. 1999:3/4. *Fremtid for fortiden*. Oslo: Fortidsminneforeningen Oslo og Akershus, 1999.
- Gehl Architects. «Bygninger- Temahefte Bjørvika», 2007.
- Gehl, Jan. *Cities for people*. Washington: Island Press, 2010.
- Gehl, Jan, Lotte Kaefer, og Solvejg Reigstad. «Close Encounters with Buildings». *Urban Design International* 11 (1. april 2006): 29–47. <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162>.
- . «Close Encounters with Buildings». *Urban Design International* 11 (1. april 2006): 29–47. <https://doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162>.

doi.org/10.1057/palgrave.udi.9000162.

Graftås, Mona. «Redegjørelse for arkitektur- Kværnerbyen Felt E3- Oppføring av boligbygg». Tegn3AS, 26. oktober 2011.

Guttu, Jon. Fortetting med kvalitet : bebyggelse og grønstruktur. Rev. utg. Oslo: Miljøverndepartementet, 1999.

Habraken, N.J. The structure of the ordinary : form and control in the built environment. Cambridge, Mass: MIT Press, 1998.

Hanssen, Gro Sandkjær, Hege Hofstad, og Inger-Lise Saglie. Kompakt byutvikling : muligheter og utfordringer. Oslo: Universitetsforl., 2015.

Helbrecht, Ilse, og Peter Dirksmeier. New urbanism : life, work, and space in the new downtown. Design and the built environment series. Farnham: Ashgate, 2012.

Hollander, Justin B., og Eric C. Anderson. «The impact of urban façade quality on affective feelings». ArchNet-IJAR 14, nr. 2 (2020): 219–32. <https://doi.org/10.1108/ARCH-07-2019-0181>.

Hollander, Justin, og Veronica Foster. «Brain responses to architecture and planning: a preliminary neuro-assessment of the pedestrian experience in Boston, Massachusetts». Architectural science review 59, nr. 6 (2016): 474–81. <https://doi.org/10.1080/00038628.2016.1221499>.

Indahl, Vårin. «Søknad om tillatelse til tiltak, Lørenveien 55, Felt D». Arcasa arkitekter AS, 19. mai 2015.

Jacobs, Allan B. Great streets. Cambridge, Mass: MIT Press, 1993.

Jacobs, Jane. The death and life of great American cities. New York: Random House, 1961.

Kafka, Franz. The complete stories. Schocken Kafka library. New York: Distributed by Pantheon Books, 1988.

Kommunal- og moderniseringsdepartementet. «Statlige planretningslinjer for samordnet bolig-, areal- og transportplanlegging», 2014. <https://www.regjeringen.no/contentassets/689bae9d728e48e8a633b024dcd6b34c/sprbatp.pdf>.

«Kommunedelplan for torg og møteplasser- Kdp. nr. 17». Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 22. april 2009.

Kristiansen, Are, Liv Kaasen, Silje Sørli Hammershaug, Jan Willy Føreland, Gro Sandkjær Hanssen, og Berit Irene Nordahl. «Fortetting og transformasjon med bykvalitet i bybåndet. Oppfølging av regional plan for areal og transport i Oslo og Akershus». WSP, NIBR OsloMet, 2019.

Kristiansen, Henrik Width. «Den kompakte byen- et byideal i endring? En undersøkelse av byutviklingen på Kaldnes gjennom 20 år». Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2022.

Lene, Raanæs, og Kari Nissen Brodtkorb AS. «SØRENGUTSTIKKEREN FELT D1B-3 0 G D1B-8 GNR 234 BNR I 05/ 106 Estetisk redegjørelse, arkitektonisk utforming og tilgjengelighet». Sørenga Utvikling KS, 21. desember 2012.

Lillestrøm Arkitekter AS. «Redegjørelse for arkitektonisk utforming- Lørenveien 54 m.fl. Gnr 124/ bnr 75, 76, 77. Lørenvengen Syd.» Lillestrøm Arkitekter AS, 9. november 2015.

Lindal, Pall J., og Terry Hartig. «Architectural variation, building height, and the restorative quality of urban residential streetscapes». Journal of environmental psychology 33 (2013): 26–36. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2012.12.001>.

org/10.1016/j.jenvp.2012.09.003.

LPO. «Redegjørelse arkitektonisk utforming- Søknad om rammetillatelse for kvartal D1b.5, Gnr/bnr 239/29». Sørenga Utvikling KS, 29. juni 2011.

— — —. «Redegjørelse om arkitektonisk utforming, konstruksjon og tilgjengelighet». Sørenga Utvikling KS, 27. august 2009.

Lundgaard, Hilde. «Oslos mest utskjelte gate skal bli grønnere». Aftenposten, 19. juni 2021. <https://www.aftenposten.no/oslo/i/KydG26/oslos-mest-utskjelte-gate-skal-bli-groennere>.

Lynch, Kevin. The image of the city. Publication (Joint Center for Urban Studies). Cambridge, Mass: M.I.T. Press, 1960.

Macdonald, Elizabeth. «Street-facing Dwelling Units and Livability: The Impacts of Emerging Building Types in Vancouver's New High-density Residential Neighbourhoods». Journal of urban design 10, nr. 1 (2005): 13–38. <https://doi.org/10.1080/13574800500062320>.

Nasar, Jack L. «Urban Design Aesthetics: The Evaluative Qualities of Building Exteriors». Environment and behavior 26, nr. 3 (1994): 377–401. <https://doi.org/10.1177/001391659402600305>.

Ormestad, Helmut, og Bjørn Pedersen. «Entropi». I Store norske leksikon. Åpnet 13. mai 2024. <https://snl.no/entropi>.

Oslo byleksikon. «Erika Nissens gate». Åpnet 26. mars 2024. https://oslobyleksikon.no/side/Erika_Nissens_gate.

— — —. «Grunerløkka (strøk)». Åpnet 4. januar 2024. [https://oslobyleksikon.no/side/Grünerløkka_\(strøk\)](https://oslobyleksikon.no/side/Grünerløkka_(strøk)).

— — —. «Hammerstads gate». Åpnet 26. mars 2024. https://oslobyleksikon.no/side/Hammerstads_gate.

— — —. «Kværner brug». Åpnet 7. mai 2024. https://oslobyleksikon.no/side/Kværner_Brug.

— — —. «Løren gård». Åpnet 26. mars 2024. https://oslobyleksikon.no/side/Løren_gård.

— — —. «Lørenveien». Åpnet 26. mars 2024. <https://oslobyleksikon.no/side/Lørenveien>.

— — —. «Majorstuen (strøk)». Åpnet 4. januar 2024. [https://oslobyleksikon.no/side/Majorstuen_\(strøk\)](https://oslobyleksikon.no/side/Majorstuen_(strøk)).

Oslo kommune. «Bymessig utforming». Oslo kommune, 2019.

— — —. «Løren aktivitetspark og flerbrukshall». Løren aktivitetspark og flerbrukshall, 5. mai 2024. <https://www.oslo.kommune.no/slik-bygger-vi-oslo/loren-aktivitetspark-og-flerbrukshall/#toc-4>.

— — —. «Planinnsyn». 2024. <https://od2.pbe.oslo.kommune.no/kart/>.

Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten. «Kommunedelplan Alna miljøpark- Kdp. 18», 6. mars 2013.

— — —. «Kvalitetsprogram med eksempelsamling for godt bomiljø i Oslo», 26. november 2021. <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13430151-1639740331/Tjenester%20og%20tilbud/Politikk%20og%20administrasjon/Byutvikling/Arkitekturpolitikk%20for%20Oslo/Kvalitetsprogram%20med%20eksempelsamling%20for%20godt%20bomiljø%20i%20Oslo.pdf>.

— — —. «UTFYLLENDE BESTEMMELSER I TILKNYTNING TIL BEBYGGELSESPILAN FOR SØRENGUTSTIKKEREN, BJØRVIKA. GNR. 239, BNR. 29». Oslo kommune- Plan- og bygningsetaten, 2. oktober 2009. <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2009098542&fileid=2373645>.

Panerai, Philippe. Urban forms : the death and life of the urban block. Formes urbaines. Oxford: Architectural Press, 2004.

Plan- og bygningssetaten. «Løren og Økern Veiledende plan for det offentlige rom (VPOR)». Oslo kommune, 20. juni 2014. https://od2.pbe.oslo.kommune.no/pages/vedlegg/vpor/loren_okern.pdf.

———. «Strategisk plan for Hovinbyen». Oslo kommune, 20. juni 2018. <https://innsyn.pbe.oslo.kommune.no/saksinnsyn/showfile.asp?jno=2020010672&fileid=9127592>.

———. «Veileder for bymessig utforming». Oslo kommune, 29. mai 2019. <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13335015-1569240182/Tjenester%20og%20tilbud/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Byggesaksveiledere%2C%20normer%20og%20skjemaer/Bymessig%20utforming.pdf>.

Stamps, Arthur E. «Architectural detail, Van der Laan septaves and pixel counts». Design studies 20, nr. 1 (1999): 83–97. [https://doi.org/10.1016/S0142-694X\(98\)00025-8](https://doi.org/10.1016/S0142-694X(98)00025-8).

———. «Enclosure and Safety in Urbanscapes». Environment and behavior 37, nr. 1 (2005): 102–33. <https://doi.org/10.1177/0013916504266806>.

———. «Entropy, Visual Diversity, and Preference». J Gen Psychol 129, nr. 3 (2002): 300–320. <https://doi.org/10.1080/00221300209602100>.

———. «Physical Determinants of Preferences for Residential Facades». Environment and behavior 31, nr. 6 (1999): 723–51. <https://doi.org/10.1177/00139169921972326>.

———. Psychology and the aesthetics of the built environment. Boston: Kluwer Academic, 2000.

Standal, Anja, og Elin Børrud. «Fasadeterskelen: Avgjør hvor 'aktiv' fasaden er». Plan 53, nr. 1 (2021): 22–31. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2021-01-05>.

Standal, Anja Kristin. «The building-street relationship : investigating the art of compact city building in contemporary Norwegian practice». Norwegian University of Life Sciences, Ås, 2022.

Sussman, Ann, og Justin B Hollander. Cognitive architecture : designing for how we respond to the built environment. New York: Routledge, 2015.

Volke, Lutz. «FØLGEBREV OG ESTETISK REDEGJØRELSE FOR SØKNAD OM RAMMETILLATELSE FOR BOLIGER MED UNDERLIGGENDE NÆRING OG PARKERINGSKJELLER». MAD Arkitekter AS, 14. juni 2010.

Wikstrøm, Torill Solberg. «SØKNAD OM TILLATELSE TIL TILTAK, KVÆRNERBYEN FELT B4». ARCASA arkitekter AS, 12. juli 2013.

Fotografier og illustrasjoner

Bilder, illustrasjoner og diagrammer er gjort av Ane Nesje hvis ikke annet er oppgitt i bildeteksten.

VEDLEGG: MATRISE

OVERORDNEDE STRUKTURER		HISTORISKE GATER				SAMTIDIGE GATER			
Tema	Teori	Grünerløkka	Majortuen	Torshov	Løren	Kvæmerbyen	Søenga		
Imageability (historiske bygge, irreguliere bygg, tilgjengelige gårdrom, parker, grønne områder etc.) Sikklinjier Karakter, kontekst, romsammenheng	Ewing, Lynch	- Ingen landemerker eller historiske karakteristiske bygg langs gaten. - Tydelig kvartalsstruktur. Olaf Ryes plass og Birkeunden er orienteringspunkter i bydelen.	- Ingen landemerker eller historiske karakteristiske bygg i området. - Enhetlig/gjenkjennelig bebyggelse	- Ingen landemerker eller historiske karakteristiske bygg i gaten. - Park i hver ende av gaten. - Enhetlig/gjenkjennelig bebyggelse	- Ingen landemerker eller historiske karakteristiske bygg langs gaten. - Ingen tydelig kvartalsstruktur. - Enkelt historiske bygg i området som fungerer som orienteringspunkter	- Historiske bygg i enden av gaten, parkdrag sentralt i området bidrar som orienteringspunkter - Ingen tydelig kvartalsstruktur - Ingen enhetlig eller gjenkjennelig bebyggelse	- Ingen landemerker eller historiske karakteristiske bygg langs gaten. - Sikklinjier mot Hovedøya og Ekeberg - Kvartalsypologi, men ikke gjennomgående gater - En stor park i midten av området, og tilgjengelige gårdrom.		
Landskap/topografi. De større landskapselementene Målplaner, buet gatelepp kan bidra til regulering.	Lynch	- Rette gater, liten tilpassing til landskapet - Svakt fallende terreng, ca. 1.50	- Rette gater, liten tilpassing til landskapet - Relativt flatt	- Området som helhet er tilpasset landskapet - Gaten er rett - Svakt fallende terreng, ca. 1.40	- Tilpassing til landskapet og eksisterende eiendomsstruktur - Buete gater - Fallende terreng, støvska ca. 1.20	- Utrykt areal - lite naturlig terreng å tilpasse - Rette gater - Helt flatt			
Utbygningsstruktur Eierhold		10 separate byggeprosjekter med hver sin eier (privat)	Separate byggeprosjekter med hver sin eier (privat)	Ett felles byggeprosjekt, én utvikler (kommunen)	3 bygg, ett felles byggeprosjekt, én utvikler (privat)	To bygg, to byggeprosjekter, én utvikler (privat)			
Utnyttelse		250-275 % utnyttelse	233-235 % utnyttelse	133 % utnyttelse	228-279 % utnyttelse	292-357 % utnyttelse	298-315 % utnyttelse		
Definisjon (forhold mellom høyde og bredde) Omslutthet Sikklinjier, retning Gatelepp Storrom, Avgrensning, Merkeskilt/ståll	Ewing, Jacobs, Sussman/Hollander, Lindal, Stamps, Nasar	- Gatebredde ca. 15,6 m. - Kun små variasjoner i høyder, ca. 1,4-1,5 meter (4 etasjer) - Forhold b=h=1,1h - Gatelepp: Mellom gater - 1,26 meter, totalt - 380 meter.	- Gatebredde ca. 23 m. - Ingen brudd i fasadelvket. - Kun små variasjoner i høyde, ca. 1,3 til ca. 1,6 meter (3-4 etasjer) - Forhold b=h=1,1h, 1,8h - Gatelepp: Mellom gater - 1,13 meter, totalt - 390 meter	- Gatebredde ca. 20,6 m. - Kun små variasjoner i høyder, ca. 1,0-1,1 meter (3 etasjer) - Forhold b=h=1,9-2,0h - Gatelepp: 1,34 meter	- Gatebredde ca. 19 meter. - Oppbrutt gatelepp med varierende høyder og brudd i bebyggelsen. - Bebyggelsen markeres vertikalt. - Varierende høyder fra ca. 2,0 til ca. 3,0 meter (5-10 etasjer) - Forhold b=h=1,7-9,5h - Lengde på kvartal ca. 68 meter. - Gatelepp: 83 meter fra tverrgate til tverrgate. - Men tverrsnitt for hver 60 meter. - Total lengde: 500 m - De 4-5 etasjer forrykningene i avstanden mellom fortau og bygningsskiv og hyppige tverrsnitt bryter kontinuiteten i gaten og reduserer følelsen av omslutthet. - Bidrar ikke til definisjonen av gaten.	- Gaterommets bredde er ca. 38,4 meter, mens selve gaten (fortau-vegfortaui) er 12,4 meter. - Varierende høyder fra 1,7 etasjer (4-22 meter) - Forhold b=h=1,7-9,5h - Lengde på kvartal ca. 68 meter. - Gatelepp: 83 meter fra tverrgate til tverrgate. - Tverrsnitt til gårdrom for hver 60 meter. - Total lengde: 550 meter. - Bredden på gaten motvirker følelsen av omslutthet, selv om fasadelvket fremstår kontinuerlig.	- Ulik materialbruk på hver sin side av gaten, men tilsvarende grad av detaljering - Bebyggelsen varierer fra 3 til 6 etasjer - Samme tidsepoke		
Komplementaritet (relasjon mellom bebyggelse) Entropi	Jacobs, Stamps	- Samme materialitet, men ulik farge, fargebruk og detaljering på byggene. - 4 etasjer på all bebyggelsen - Samme tidsepoke	- Samme materialitet, men ulik farge, fargebruk og detaljering. - 3-4 etasjer på all bebyggelsen. - Samme tidsepoke	- Helt lik utforming, materialitet og detaljering. - 3 etasjer på all bebyggelsen. - Samme tidsepoke	- Ulik materialbruk på hver sin side av gaten, men tilsvarende grad av detaljering - Bebyggelsen varierer fra 5 til 10 etasjer - Samme tidsepoke	- Ulik materialbruk på hver sin side av gaten, men tilsvarende grad av detaljering - Bebyggelsen varierer fra 3 til 6 etasjer - Samme tidsepoke			

FASADFORM	HISTORISKE GATER	SAMTIDIGE GATER
<p>Oppdeling (silhuett, orden, symmetri, horisontal deling, hierarki i form og materiale) Lengde på bygg, antall separate bygninger</p>	<p>Susman/ Holland, Ewing, Nasar, Stamps, Linda/Hartig</p> <p>-4 bygg. -Total lengde 83,8 meter. Hvert bygg er ca. 15,6-27,8 meter brede. -Ingen vertikale åpninger mellom bygg. -Tydelig horisontal deling av etasjene. Første etasje skiller seg fra de øvrige etasjene. -Høy grad av orden, vinduer plassert over hverandre. -Relativt symmetriske fasader med unntak av inngang til portrom som er plassert asymmetrisk. -Små variasjoner i silhuett, 30 - 30 cm sprang i høyde mellom byggene.</p>	<p>-6 bygg. -Total lengde 131 meter. Hvert bygg er ca. 14,9-26,4 meter. -Vertikale åpninger mellom hvert bygg, ingen underdeling av byggene. -Lengde på studert gatestrøk: 180 meter. -To hovedmaterialer i hvert bygg: tegl og pultekledning. Ulke nyanser av tegl på de ulike byggene. To og to bygg henger sammen i materialitet. -Ingen horisontal deling av etasjene. Første etasje skiller seg i liten grad fra de øvrige etasjene. -Relativt høy grad av orden, vinduer stort sett plassert over hverandre. -Lite symmetri i overordnet fasadegometri -En til to etasjer høyde forskjell innenfor hvert bygg.</p>
<p>Dvide (direkte, inntrekk, uskutt, integrert) Møte mellom bygning og gate/kanten. Brede på fortauet. Avstand fra gaten Masse (ustrikke eller inntrekkselementer)</p>	<p>-3 bygg. -Total lengde 87,5, hvert bygg er ca. 22,7-40,6 meter brede. -Ingen vertikale åpninger mellom bygg. -Tydelig horisontal deling av etasjene. Første etasje skiller seg fra de øvrige etasjene. -Høy grad av orden, vinduer plassert over hverandre. -Relativt symmetriske fasader med unntak av inngang til portrom som er plassert asymmetrisk. -Små variasjoner i silhuett, 30 - 110 cm sprang i høyde mellom byggene. -Tårn mot byer situert.</p>	<p>-7 bygg. total lengde 116,8. Hvert bygg er ca. 15-18 meter brede. -Ingen vertikale åpninger mellom bygg. -Tydelig tredeling: sokkel, fasade, tak etasje. -Høy grad av orden, vinduer plassert over hverandre. -Relativt symmetriske fasader med unntak av inngang til portrom som er plassert asymmetrisk. -Små variasjoner i silhuett, 30 - 110 cm sprang i høyde mellom byggene. -Tårn mot byer situert.</p>
<p>Permeabilitet (lukke, eventuelt ransparent, gjennomtrengelig) Vinduspninger Innganger Størrelse og plassering av vinduer og første etasje i forhold til fortaushøyden.</p>	<p>-Direkte: Behyggelsen ligger direkte i fortausgrensen. Det er ingen inntrekkselementer som stikker ut over bygningens hovedv. -Fortauet er 2,2-3 meter bredt</p>	<p>-Direkte: Overlappende. Behyggelsen ligger i fortausgrensen. Delvis inntrekk ved inngangspartier, fortauskanten. -Det er ingen bygningselementer som stikker ut over bygningens hovedv. -Fortauet er 3,0-4,6 meter bredt.</p>
	<p>-Inntrekk: Behyggelsen er inntrekket ca. 5 meter fra fortauskanten med gressplen i overgangen. -Ca. 8 meter av det ene bygget trukket ca. 1,5 meter nærmere fortaue. -Balkonger stikker ut over bygningens hovedv. -Fortauet er 2,5-2,8 meter bredt</p>	<p>-Overlappende: Direkte: Ca. 70 % av fasadelen er inntrekket med private uteplasser langs gaten/balkonger på 2. etasje krager ut innenfor disse. Ca. 30 % av fasadelivet ligger direkte i fortausgrensen. -Fortauet er 2,7-2,8 meter bredt</p>
	<p>-83,8 meter total fasadelen, 28 vinduer til boliger. -Totalt 32,2 meter vindu, 38 % av den totale fasadelen. -Ca. 26 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent eller permeabel. Ca. 19 % består av vinduer til boliger. -Vinduer 1,6 meter over fortausnivå, 0,7 meter over gulvnivå inne. -Gulvnivå ca. 0,8 meter over fortaue. -Vinkel: 23,7 -4 tette eller semitransparente innganger (1/21)</p>	<p>-131 meter total fasadelen, 20 vinduer til boliger. -Totalt 15,9 meter vindu, 15 % av den totale fasadelen. -Ca. 19 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent på et utvalg fasadestrek. 8 % består av vinduer til boliger. -Vinduer 0,5-1,4 meter over fortausnivå, 0,8 meter over gulvnivå inne. -Gulvnivå 1,1-1,6 meter over fortaue. -Vinkel: 14,3 -1 semitransparent portåpning (1/116,8)</p>
	<p>-87,5 meter total fasadelen, 29 vinduer til boliger. -Totalt 34,4 meter vindu, 39 % av den totale fasadelen. -Ca. 27 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent eller permeabel. Ca. 16 % består av vinduer til boliger. -Vinduer 1,8-2,6 meter over gulvnivå fortausnivå, 0,7-0,8 meter over gulvnivå inne. -Gulvnivå 1,1-1,8 meter over fortaue. -Vinkel: 18,1 -5 tette innganger (1/17,5)</p>	<p>-141,8 meter total fasadelen, 18 vindu/utebalkonger. -Totalt 67,8 meter vindu/balkonger, 48 % av total fasadelen. -Ca. 54 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent. 35 % av første etasjes fasadeareal er vinduer eller balkonger. Det øvrige felles inngangsparti og glass ved trapp. -Gulvnivå varierer fra 1,3 meter under til 0,8 meter over fortausnivå. -Vinkel: 27,8 -6 innganger til næring eller bolig (1/22)</p>
	<p>-116,8 meter total fasadelen, 30 vinduer. -Totalt 54,6 meter vindu, 47 % av den totale fasadelen. -Ca. 24 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent eller permeabel. Ca. 16 % består av vinduer til boliger. -Vinduer 2,0 meter opp fra fortausnivå, 0,8 meter over gulvnivå inne. -Gulvnivå 1,1-1,6 meter over fortaue. -Vinkel: 14,3 -1 semitransparent portåpning (1/116,8)</p>	<p>-141,8 meter total fasadelen, 44 vindu/spninger/balkonger, 3 andre glassett eller innganger. -Totalt 42,4 meter vindu/balkonger, 38 % av den totale fasadelen. -Ca. 32 % av første etasje fasadeareal mot gaten er transparent, og ca. 25 % består av vinduer/balkonger. -Vinduer 0,5-0,7 meter over fortausnivå, 0-0,3 meter over gulvnivå inne. -Vinkel: 31,6 -1 inngang til trapperom, 16 utganger fra balkong, totalt 17 (1/5,6 m)</p>

DETALJRIKDOM	HISTORISKE GATER				SAMTIDIGE GATER			
<p>Informasjon: Surfacing/Ornamentering, Istverk rundt dør og vindu, tekstur)</p> <p>Inngangsparti (utforming, aksentuering)</p> <p>Detaljer (gatemøbler, belysning)</p> <p>Natur (vegetasjon, trær) Trærne som romdamnende elementer.</p> <p>Vedlikehold</p> <p>Mennesker, bruk, funksjon, I hvilken grad finnes fellesfunksjoner. Traffikk (ADT)</p>	<p>Jacobs, Ewing, Stamps, Lindal, Gehk</p> <p>Bobic, Habraken, Stamps, MacDonald</p> <p>Jacobs</p> <p>Sussman/ Holland, Jacobs</p> <p>Jacobs, Ewing</p>	<p>-Høy grad av ornamentering og istverk rundt dør og vindu.</p> <p>-2 innganger til portrom, to innganger til tidligere butikk omgjørt til bolig. - Ingen spesiell aksentuering. - Inngangene til portrommene er ca. 1,8x3,3 m.</p> <p>- Ingen møblering eller sittbenker langs gaten. - Belysning på valer mellom byggene.</p> <p>- Ingen beplântning langs gaten - En del sitteplasser på asfalten i gaten. - Godt vedlikeholdt.</p> <p>- ADT 500. Lite trafikk - Ingen utadrettede funksjoner ut mot gaten. - Stort sett lite mennesker i gaten.</p>	<p>-Høy grad av ornamentering og istverk rundt dør og vindu.</p> <p>-2 direkte innganger til trapperom, 2 portrom til innganger fra bakgård, en inngang til kjeller - Ingen spesiell aksentuering eller markering av inngangspartier - Forsegjorte dører til portrom</p> <p>- Ingen offentlig tilgjengelig møblering eller sittbenker langs gaten. Noe privat møblering av overgangssonen mellom bygg og fortau - Lave glirder rundt gresset ved enkelte bygg.</p> <p>- Gress langs det meste av gaten mellom bygg og fortau. - Busker og blomster i overgangssonen mellom gress og fortau. Enkelte trær. - Godt vedlikeholdt.</p> <p>- ADT 500. Lite trafikk - Noe utadrettet næring i nord vestre del av gaten. - Stort sett lite mennesker i gaten.</p>	<p>- Noe ornamentering og istverk rundt dør og vindu.</p> <p>- Ett inngangsparti gjennom portrom. Aksentuert med tårn mot næringslokale.</p> <p>- Ingen møblering eller sittbenker langs gaten. (En kampestein ved den ene inngangen kan benyttes) - Belysning på valer mellom byggene.</p> <p>- Gress langs hele gaten på begge sider. Trær med ca 10-20 meters mellomrom på begge sider. - Noe prydbusker rundt inngangene. - Godt vedlikeholdt.</p> <p>- ADT 300. Svært lite trafikk. - Ingen utadrettede funksjoner mot gaten - Stort sett lite mennesker i gaten.</p>	<p>- Ingen ornamentering/istverk rundt dører og vinduer. Enkelte intrukne tegaparter ved vinduer. - Tegstein på enkelte bygg gir noe tekstur</p> <p>- 5 innganger til trapperom, intrukket 20-60 cm. En inngang til næringslokale. - Inngangspartiene er markert med annen farge på de intrukne partiene</p> <p>- 6 innganger til trapperom. Trapperom ligger mot fasade med glass. Hele etasje høyden. - 15 utganger fra privat bolig, uten kobling videre til fortau. - Ingen spesiell aksentuering eller markering av inngangsparti</p> <p>- Ingen møblering eller sittbenker langs gaten. - Belysning i form av lyktestolper på én side.</p> <p>Gaten er under oppgradering.</p> <p>- Busker som skjerming mot boliger rundt private uteplasser - Vegetasjon i tværmåttene mellom byggene. Ingen trær langs gaten. - Godt vedlikeholdt.</p> <p>- ADT 4200. Relativt mye trafikk, kan endri seg når gaten er ferdig oppgradert. - Utadrettede funksjoner langs nordsiden av gaten og vestre del av sydsiden av gaten. - Stort sett lite mennesker i gaten, kan skyldes at gaten er under oppgradering</p>	<p>- Ingen ornamentering/istverk rundt dører og vinduer. - Tegstein gir noe tekstur. - Kont rastfarge på vindusprofiler i felt D.1b-3.</p> <p>- En inngang til trapperom, én til sykkelrom. 1,5 utganger fra privat areal.</p> <p>- Sittbenker langs parken, midt henvendelse mot gaten. - Belysning i form av lyktestolper langs parken.</p> <p>- Mange trær og beplântning i parken, hekk langs gaten. Noe busker rundt uteplasser for boliger. - Godt vedlikeholdt.</p> <p>- ADT ukjent, men lite trafikk, ingen gjennomkjøring. - Ingen utadrettede funksjoner ut mot gaten - Mer mennesker i gaten i sommerhalvåret, lite vinterstid.</p>		